

Jan van den Broek

Groningen en het Drentse water

**Verkenningen in de landschaps- en waterstaatsgeschiedenis van
Centraal-Groningen**

11

Tussen Aduard en Grijpskerk 2

Groningen 2015

11 Tussen Aduard en Grijpskerk 2

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

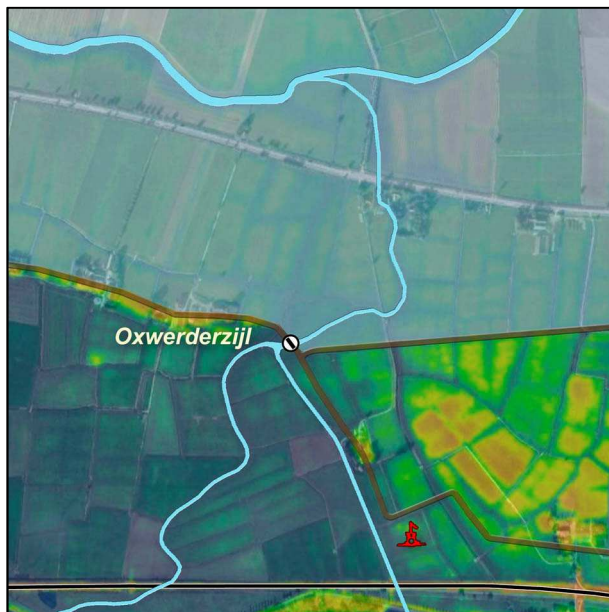
11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een laatste beetje Drents water

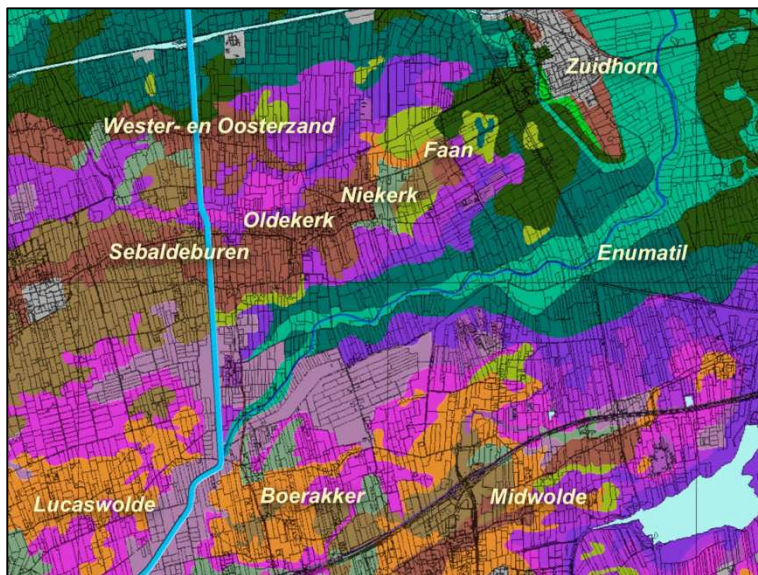

Dijken en waterlopen bij Oxwerd

Het vorige hoofdstuk eindigde met de raadselachtige situatie bij Oxwerd. Hier nog eens een reconstructie van de in mijn ogen meest waarschijnlijke situatie. Links zien we de afwatering van Langewold (de Katerhals) – we zullen aanstonds zien dat die ook diende voor de afwatering van West-Vredewold! – en rechts (het opvallend rechte kanaal) de Oost-Vredewoldertocht.

Ik denk dus dat beide waterlopen ten zuiden van de middeleeuwse Langewolderzeedijk (de Roder) bij elkaar kwamen en dat het daardoor aangevoerde water door één zijl, de Oxwerderzijl, op de zeearm van de Oude Riet werd gebracht.

Alvorens we gaan bekijken hoe de zaken zich hier verder ontwikkelden, zullen we nu de situatie in West-Langewold onder de loep nemen.

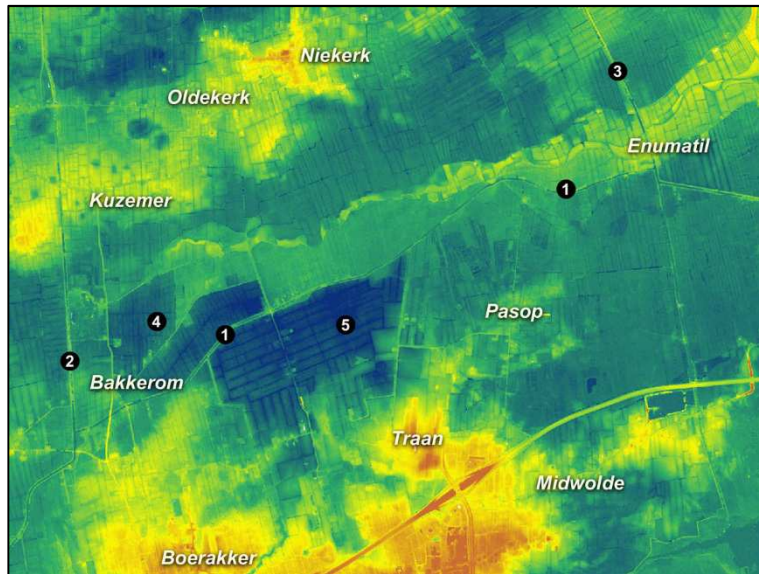
Afleiding van de Woldstroom

We laten Oxwerd voor wat het is en kijken nu naar de afwatering van Langewold en die van het westelijke deel van Vredewold. Anders dan het geval was met betrekking tot de situatie tussen Enumatil en Noordhorn, beschikken we voor dit thema wel over een schriftelijke bron. Die is echter zo lastig te interpreteren, dat ze vele vragen oproept.

Zoveel is wel duidelijk, dat de bedoelde tekst betrekking heeft op de afleiding van het water van West-Vredewold noordwaarts dwars door Langewold heen. Daarmee moet het Wolddiep zijn bedoeld dat, zoals we in het vorige hoofdstuk al zagen, het water van de 'Woldstroom' (de bovenloop van de Oude Riet) afvoerde nadat het opslibbingsproces in de Woldgeul beneden Boerakker een natuurlijke afstroom onmogelijk had gemaakt.

We zagen daar ook al dat de bodemkaart van het Westerkwartier een wat woest beeld vertoont. Ook nu zal ik niet op de bodemkundige details ingaan, maar wijs nog eens op de trechtervormige Woldgeul, die hier is aangegeven met een groene kleur. Die kleur wil zeggen dat de bodem daar uit klei bestaat.

De Woldgeul reikt tot de omgeving van Boerakker. Tot aan Bakkerom en de brug in de Hoge Tilweg is klei afgezet. Dat wil zeggen dat zich hier het verste punt bevindt waar de afgezette klei de afvoer van het water van de Woldstroom en het zuidwestelijke deel van Vredewold belemmerde en waar de bewoners dus een alternatieve route voor het water moesten maken.

Matsloot en omgeving op de AHN-hoogtekaart

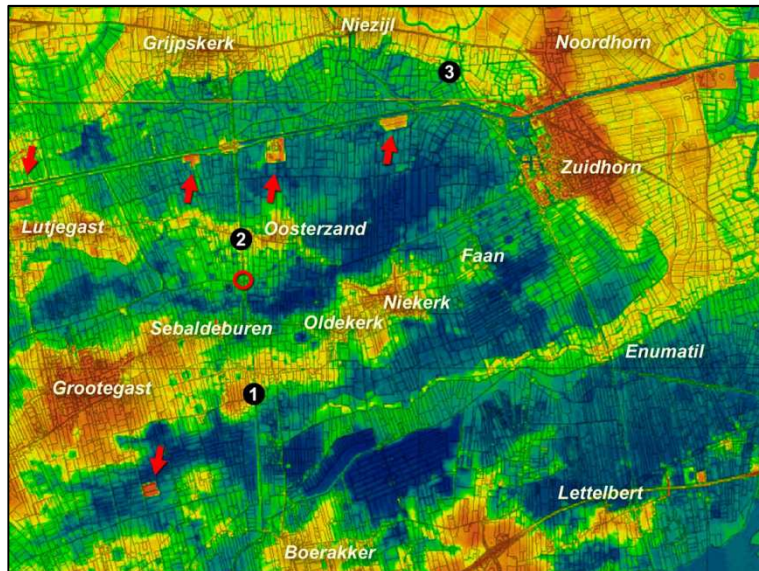
1. Matsloot
2. Wolddiep
3. Oost-Vredewoldertocht
4. Polder 'de Dijken'
5. Tolberter Petten

De opslibbing in de Woldstroom vertoont zich als een langgerekte hoge rug tussen Bakkerom in het westen en Enumatil en voorbij die plaats in het oosten: het is een zogenaamde inversierug. Volgens de tekstborden van Staatsbosbeheer heeft men de afwateringsproblematiek eerst willen verhelpen door ten zuiden van de dichtgeslibde Woldstroom een kanaal te graven: de Matsloot. Eerst later zou men het water van het zuidwestelijke deel van Vredewold door middel van het Wolddiep noordwaarts hebben geleid.

Waarop deze chronologie is gebaseerd is mij niet duidelijk. Schriftelijke bronnen zijn er niet. Het is niet onmogelijk dat men aanvankelijk geprobeerd heeft het Vredewolder water via een nieuw gegraven kanaal (de Matsloot) oostwaarts te leiden. Maar waar bleef het dan? Liep het via de Woldgeul noordwaarts en dan via de Oude Riet naar zee? Of veronderstelt men dat de Oost-Vredewoldertocht toen al bestond en dat het West-Vredewolder water, samen met dat van Oost-Vredewold ten westen van Zuidhorn en Noordhorn via de Oxwerderzijl op de Oude Riet werd geloosd? Het is onduidelijk.

In elk geval moeten we rekening houden met de mogelijkheid dat de Matsloot wel eens 'n stuk jonger zou kunnen zijn dan het Wolddiep en dat men met het graven ervan de lage landen ten zuiden van de dichtgeslibde Woldstroom tussen Bakkerom en Enumatil van overtollig water heeft willen ontdoen.

De opvallend lage plekken op de hoogtekaart zijn de polder De Dijken en de Tolberter Petten.

Het reliëf van Langewold

1. De Jouwer
2. Zandemertil
3. Oxwerderzijl

De rode cirkel markeert de plaats van de Oude Gaarkeuken

De hoogtekarte van Langewold maakt met zijn laagten en pleistocene hoogten een spectaculaire indruk en doet vermoeden dat het graven van een kanaal dwars door dit gebied geen sinecure is geweest. Al moeten we er natuurlijk wel bij bedenken dat de hoogteverschillen ten tijde van het graven van het Wolddiep veel geringer zullen zijn geweest dat dit plaatje laat zien.

Op het kaartje zien we behalve natuurlijke hoogten en laagten ook een aantal opvallende bulten van jongere datum: grondbergingen langs het Van Starckenborghkanaal (de vier pijltjes bovenaan) en de milieustraat aan de Tweemat ten zuiden van Grootegast (het onderste pijltje).

Het water dat vanuit West-Vredewold vanaf Boerakker door het Wolddiep (op het kaartje zichtbaar als een groene lijn) noordwaarts loopt, moet twee pleistocene ruggen kruisen: ten zuiden van Sebaldeburen (de Jouwer) en ten noorden van diezelfde plaats, ter hoogte van Westertzand en Oosterzand (bij de huidige Zandemertil).

Volgens Siemens liep het West-Vredewolder water aanvankelijk slechts tot aan de Oude Gaarkeuken (de kleine rode cirkel) noordwaarts.¹ Vanaf dat punt stroomde het in oostelijke richting door de laagten ten noorden van Oldekerk, Niekerk en Faan en dan noordoostwaarts door de Katerhals naar de Oxwerderzijl. Als we op de hoogtekarte afgaan, lijkt het er meer op dat het 'oer-Wolddiep' al even ten zuiden van de Oude Gaarkeuken ophield en dat het Vredewolder water dus al even eerder deze 'afslag' nam. Duidelijk is in elk geval dat het door de laagte tussen Oosterzand en Oldekerk-Niekerk naar Oxwerderzijl moet hebben gelopen.

Op bevel van kolonel Caspar de Robles zou diezelfde laagte in de jaren 70 van de zestiende eeuw benut worden om er de vaarweg Groningen-Leeuwarden door te leggen, uiteraard via bestaande watergangen (het Kolonelsdiep). We hebben daar in het vorige hoofdstuk al bij stilgestaan.

¹ B.W. Siemens, *Dijkrechten en Zijlvesten* (Groningen 1974) 30.

Laagland ten noorden van Oldekerk

Doordat een laagje sneeuw aan de noordzijde van oneffenheden is blijven liggen, tekent een kronkelende watergang ten oosten van het Wolddiep zich duidelijk af. De sloot komt op een kleine 250 meter ten zuiden van de Oude Gaarkeuken bij het Wolddiep uit. De bomen aan de horizon staan op de zandrug Sebaldeburen-Oldekerk.

In eerste instantie zal het via het Wolddiep afgeleide water van West-Vredewold door de laagte ten noorden van de zandrug Sebaldeburen-Oldekerk naar de Katerhals en zo verder naar Oxwerd zijn gevoerd.

Kolonelsdiep bij Oldekerk

We staan hier op de Zandumerweg bij Kroonsfeld (tussen Niekerk en Oosterzand) en kijken naar het zuidwesten.

Op deze plek bevindt zich een natuurlijke laagte tussen de gast van Oosterzand en die van Oldekerk-Niekerk. Op de eerste chromo-topografische kaart (de 'Bonnebladen') ontbreekt dit stuk van de Zandumerweg nog.

Toen het water uit het zuidwestelijke deel van Vredewold niet langer via de Woldstroom kon worden afgevoerd, stroomde het via de sloot op de bovenstaande foto vanuit de richting Sebaldeburen door de laagte tussen Oldekerk en Oosterzand naar het noordoosten (naar de kijker toe) en verder naar Oxwerd. Dat heeft dan tot 1385 geduurd, toen het Vredewolder water in deze omgeving zoveel overlast aanrichtte, dat men op zoek moest naar een andere oplossing.

Zoals gezegd is deze watergang in de zestiende eeuw gebruikt als onderdeel van de vaarweg Leeuwarden-Groningen.

prod. ter Leent.
den 6. xbr 1741. *Copia* 139.

1385 in 1435.

In den Name Godes Amen,
Allen ende een ^{gheeren} ~~een~~ Christgelovigen
die desen tegenwoordigen brief saligen
sien ofte hooren ontbeden wij
Tijdering in Hummerke Alare priest
in hiesmer, Helmaris Reimerus
en Allardus der kerke Schadebuing
Alde ende Nijckerke in den Lande
van Vredewold gelegen Pastoren,
Lijpold Gernard Mentis, Johannes
en Ludolphus der Kerke Langewold
Noordwijk, Martin, Nijis en
Nijebert in den Lande van Vredewold
gelegen Pastoren en Rectoren, wijs
groete in den Heeren, op dat men
weten mach de waarheid des gene
de geschiedt is, ende die in Voorlede
Tijden dikwilt ^(nuttelike) ~~ontghe~~ geweest
ende profijtelijk, in toekomende tijden
niet swaer en worden geachtet
ende schadelijk, ende alse die van
den

‘Een slordig afschrift’²

(GrA T1007-2; RF 1385.1)

De oudste schriftelijke bron die ons iets vertelt over de waterhuishouding en de landschapsgeschiedenis van het gebied ten westen van Noordhorn-Zuidhorn, dateert van 8 juni 1385. Het betreft een overeenkomst die gearrangeerd is door de proosten van Hummerke en Cusemer, drie

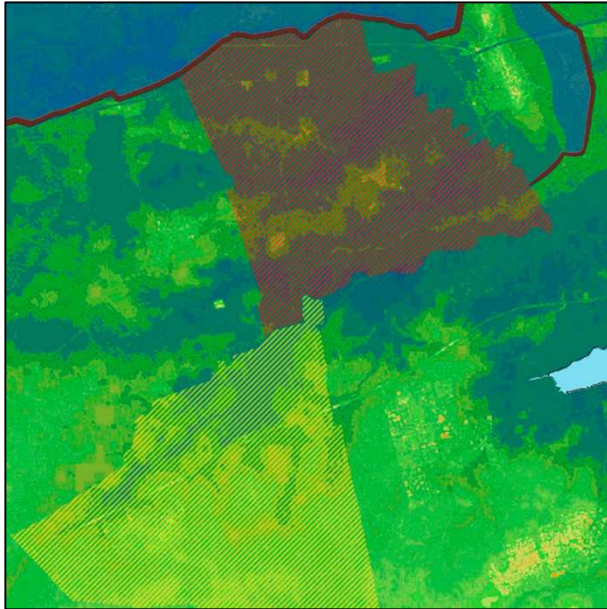
pastoors uit Langewold en vijf pastoors uit Vredewold. Doel van deze overeenkomst was het beëindigen van een conflict tussen vijf dorpen van Vredewold en vier dorpen van Langewold. De onmin was ontstaan doordat het Vredewolder water door Langewold noordwaarts liep en daar voor overlast zorgde.

De originele akte uit 1385 is niet bewaard gebleven. We kennen de tekst ervan alleen door een in 1741 gemaakt afschrift van een in 1679 vervaardigde authentieke kopie.³ De uitgevers van het Oorkondenboek kwalificeren het afschrift als slordig en wijzen erop dat het vol staat met ‘woorden van dien tijd’ – ze bedoelen de tijd van de makers van het afschrift – ‘en met soms verhaspelde namen’.

² Citaat uit de aantekening bij de tekst in het oorkondenboek (OGD II 746).

³ Het afschrift bevindt zich in de ‘Verzameling Driessen’ (GrA T1007-2: Diverse afschriften betreffende zijlen dijkrechten, etc.).

Terecht noemde de geleerde dominee Nicolaas Westendorp van Sebaldeburen het stuk 'belangrijk, maar duister'.⁴ Al lezende krijgt men de indruk dat er bij het overschrijven van het origineel van alles mis is gegaan. Er zijn niet alleen losse woorden en namen verhaspeld, er lijken zelfs hele regels te zijn overgeslagen.

De bij de overeenkomst van 1385 betrokken gebieden:

rood gearceerd: vier kerspelen van Langewold
geel gearceerd: vijf kerspelen van Vredewold

De regeling van 1385 betreft

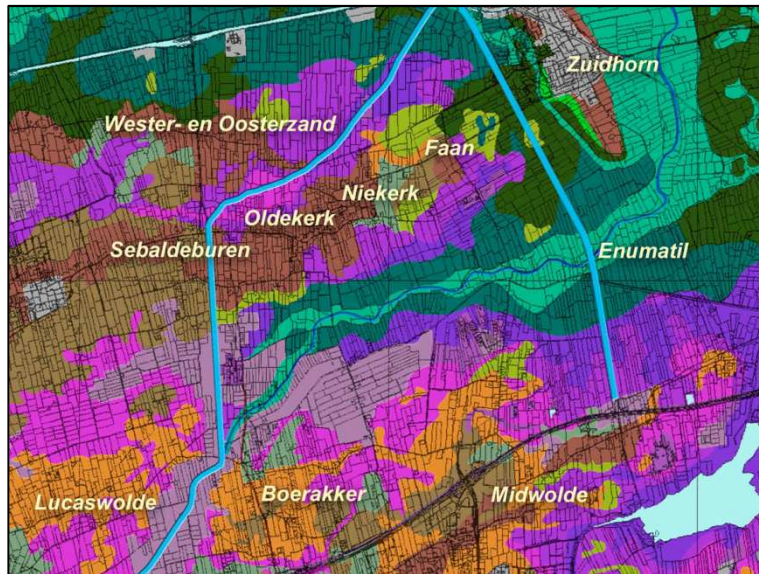
- I. Lucaswolde, Noordwijk, Marum, Nuis en Niebert enerzijds (West-Vredewold)
- II. Sebaldeburen, Oldekerk, Niekerk en Faan (Langewold).

De arbiters bepaalden dat

- a. zowel partij I als de twee eerstgenoemde kerspelen van partij II in twee opeenvolgende jaren elk een waterloop zouden maken, welke watergangen een gezamenlijke bedding moesten hebben buiten de dijk, die gewoonlijk 'de Roder' wordt genoemd; de mogelijkheid werd voorzien, dat men ook binnendijs een gemeenschappelijke watergang zou willen maken;
- b. partij I haar watertocht bij 'Zudgalgha' of 'Ruddendijk' zodanig zou stoppen, dat de breedte niet meer dan 8 holtvoeten zou bedragen;
- c. vernauwingen werden aangebracht in de weg die 'Marrabalcka' heet en in de nieuwe Monnikenweg bij Trimunt.

De tekst van 1385 is weliswaar lang, maar toch de moeite waard om in zijn geheel gelezen te worden. Alvorens dat te doen kijken we nog even naar de bodemkaart.

⁴ Nicolaus Westendorp, *Eerste leerrede, gehouden in de nieuwe kerk te Sebaldeburen, benevens eene oudheidkundige verhandeling* (Groningen 1809).

Nog eens de bodem van Langewold

De hoogten die we op de hoogtekaart zagen zijn de zandruggen van Sebaldeburen-Oldekerk en die van Westerzand-Oosterzand-Niekerk. Daartussen bevinden zich gebieden waarin de bodem bestaat uit veen, klei-op-veen of zand-op-veen.

Aanvankelijk zal de afleiding van het West-Vredewolder water geen problemen hebben opgeleverd voor de aangelegen landerijen. Maar geleidelijk daalde de bodem in de klei-op-veen streken ten noorden van Niekerk en Faan als gevolg van het inklinken van de ondergrondse veenlaag. Hierdoor werd het Vredewolder water een bedreiging voor de Langewolders.

De Vredewolders moesten – en wilden misschien ook wel – voorkomen dat hun water overlast veroorzaakte, maar ondervonden daarbij hinder van het vele water dat in Langewold bij elkaar kwam en ook van de moerige aard van de bodem in die streek. Zo staat het expliciet in de akte van 1385. Er was geen klei of zand voorhanden om het Vredewolder water in soliede kaden op te sluiten.

Hier volgt de tekst – een ‘hertaling’ – met enig commentaar.

OGD II 746 (8 juni 1385)⁵

De proosten van Hummerke en Kuzemer en een aantal pastoors in Langewold en Vredewold brengen een overeenkomst tot stand over de waterlossing van Vredewold en Langewold.

Uit het vervolg van het verhaal zal blijken dat de uitgevers van het Oorkondenboek zich hebben vergist in de formulering van de kopnoot. Daar staat: 'De proosten van Hummerke en Kusemer en een aantal pastoors in Langewold en Vredewold maken een overeenkomst over de waterlossing der vijf kerspelen van Langewold tussen Langewold en Vredewold.' De vijf kerspelen waarvan de waterlossing in het geding is, behoren echter niet bij Langewold, maar bij Vredewold. Bij de regeling van de waterlossing van West-Vredewold wordt echter wel de afwatering van Langewold mede betrokken.

- [1] In de naam van God amen.
- [2] Wij, Tydericus, proost in Humsterland, Alard, proost in Kuzemer, Helmarus, Reynerus en Allardus, pastoors te Sebaldeburen, Oldekerk en Niekerk in Langewold, Luppold, Bernard, Menold, Johannes en Ludolfus, pastoors te Lucaswolde, Noordwijk, Marum, Nuis en Niebert in Vredewold, groeten alle christengelovigen samen en ieder afzonderlijk apart in de Heer.
- [3] Opdat men ware kennis kan hebben van hetgeen is gebeurd en opdat datgene wat in het verleden nuttig en voordelig is geweest in de toekomst niet lastig en schadelijk worde gevonden en omdat maatregelen die in het verleden als nuttig zijn beoordeeld, door verandering van omstandigheden in de tijd en onder druk der omstandigheden vervangen moeten worden door betere;^a
- a De zin loopt niet, wellicht als gevolg van een gebrekkige transcriptie van het origineel.
- [4] De situatie is dat er vele ernstige twisten en ruzies zijn geweest tussen de kerspellieden van de parochies Sebaldeburen, Oldekerk, Niekerk en Faan enerzijds, en de kerspellieden van de parochies Lucaswolde, Noordwijk, Marum, Nuis en Niebert anderzijds, over het herstel en het onderhoud van de kaden van de waterloop van de vijf Vredewolder parochies. Wij weten dat die ruzies zijn ontstaan en zijn bang dat er in de toekomst nog meer zullen komen tenzij er men snel een middel toepast om dat te voorkomen.
- [5] Algemeen bekend is dat de vijf parochies in Vredewold door de overvloed van water dat overal in Langewold samenkomt,^a en vanwege de natte gronden aldaar, de oevers van hun door Langewold lopende watergangen niet in stand kunnen houden.^b
- Om die reden is het nodig deze noodtoestand met goede maatregelen te bestrijden, want in geschreven teksten kan men tegen nieuwe ziekten gemakkelijk een nieuw medicijn vinden.^c

---

⁵ Zie voor de originele tekst de bijlage bij dit deel, OGD II 746 en Cartago <http://www.cartago.nl/nl/oorkonde/ogd0746.xml>.

- a Zowel het water van Oost- als dat van West-Vredewold stroomt door Langewold af.
- b Deze formulering doet vermoeden dat de Vredewolder watergang op Langewolder grondgebied was afgescheiden ('afgepend') van de waterhuishouding ter plaatse.
- c De betekenis en vertaling zijn onzeker, waarschijnlijk ook weer als gevolg van fouten in de tekst. De gedachte van 'nieuwe medicijnen voor nieuwe ziekten' zagen we overigens ook in de akte waarbij Middelbert en Engelbert in het Scharmerzijlvest werden ingelaten (1370).
Maar waarom zou hier sprake zijn van een nieuwe ziekte? Veroorzaakte het water van Vredewold vroeger geen problemen in Langewold? Zou de wateroverlast (ten dele) het gevolg zijn van bodemdaling waarvan men pas sinds kort de desastreuze effecten ondervond?
- [6] Om die reden, en met instemming en advies der landschappen en parochianen van genoemde parochies aan weerszijden, hebben we enkele nieuwe artikelen opgesteld die de parochianen aan beide zijden voor eeuwig moeten onderhouden, welke wij hierna omschrijven:
- [7] • In de eerste plaats hebben we bepaald dat de vijf parochies van Vredewold dit jaar hun watergang bij die van Ewertmannen en Heddemannenhuise^a of daar in de buurt op de meest geschikte plaats door verstandige gekozen zullen worden of geven.^b
En bij deze watertocht of -loop zullen het jaar daarna de twee kerspels Sebaldeburen en Oldekerk een andere watergang maken, met dien verstande dat de twee waterlopen een gemeenschappelijke bedding zullen hebben buiten de dijk, die gemeenlijk de Roder wordt genoemd.^c
En de gemeenschappelijke bedding moeten de zeven kerspels^d op gezamenlijke kosten en met gemeenschappelijk arbeid graven.
- a Volgens Formsma wijzen deze namen erop dat de watertocht van de West-Vredewolders bij Niezijl moet zijn gesitueerd. Ten westen van Niezijl ligt de Hiddemaheerd, die wellicht vroeger Heddemaheerd heette. De vorige keer zagen we dat de boerderij ten westen van de middeleeuwse Oxwerderzijl de naam Ooster-Heddemaheerd draagt. Ten westen van die boerderij ligt de Wester-Heddemaheerd.
- b De tekst deugt niet. Het lijkt erop dat de kopiïst een hele regel heeft overgeslagen. Helaas ontbreekt door deze vergissing nu juist het belangrijkste deel van de tekst, want hier moet staan wat de vijf Vredewolder kerken in 1385 moesten doen. Uit het vervolg kan men opmaken dat ze op een nader aan te wijzen plaats een nieuwe watergang moesten graven.
- c Door de twee waterstromen buitendijks door één bedding te laten lopen hoopte men dichtslibben te voorkomen.
- d De vijf Vredewolder kerspelen en de twee Langewolder kerspelen Sebaldeburen en Oldekerk.
- [8] En zoveel hulp als de twee kerspels van Langewold^a dit jaar hebben geboden aan de vijf kerspelen van Vredewold bij het graven van hun binnendijkse waterloop, zoveel hulp zullen de vijf kerspelen van Vredewold de andere twee kerspelen van Langewold^b het jaar daarna geven bij het graven van hún binnendijkse waterloop, tenzij dat men liever een gemeenschappelijke binnendijkse tocht wil aanleggen.^c
- a Sebaldeburen en Oldekerk?
- b Welke twee kerspelen zijn hier bedoeld? Als Sebaldeburen en Oldekerk in 1385 de Vredewolders helpen, ligt het voor de hand dat het deze kerspelen zijn die in het jaar daarop door de Vredewolders worden geholpen. Maar dan is het woord 'andere' in deze passage overbodig. Zouden dan, tegen de verwachting in, Niekerk en Faan zijn bedoeld? Over een verbetering van hun afwatering horen we verder niets.
- c Op dit punt kom ik in het vervolg terug.

- [9] • Wanneer er twist ontstaat vanwege het geld dat benodigd is voor de aankoop van het land waardoor men de waterloop zal graven, zullen de punten waarover verschil van mening rijst door proost Tydericus met twee daartoe gekozen priesters beslecht worden.
- [10] • De vijf kerspelen in Vredewold zullen hun waterloop graven op een plaats die Yka flank^a heet of het nieuwe kanaal tussen de dijk die Nordyke^b genoemd wordt en de plaats die Oppa sonder^c heet en in het kerspel ...kerk^d ligt, tenzij met algemene instemming en advies van beide partijen een beter en doelmatiger tracé wordt gekozen.^e
- a Locatie onbekend.
b Is dit een andere dijk dan de Roder?
c Het Zand ten noorden van Sebaldeburen-Oldekerk?
d Waarschijnlijk Oldekerk.
e Ook de tekst van deze passage is bedorven.
- [11] • De vijf kerspelen van Vredewold moeten over de nieuwe waterlopen die ze zullen maken een brug onderhouden waarover men met een wagen kan rijden; en die van Langewold – degenen die het aangaat – moeten ook een dergelijke brug over de waterloop maken en onderhouden, tenzij de partijen met elkaar overeenkomen dat ze een gemeenschappelijke brug zullen onderhouden.^a
- a Waar moesten deze bruggen komen? Eén ervan, die van de Vredewolders, misschien in Westertzand-Oosterzand (de Zandemertil). De andere mogelijk bij de Bomsterzyl (Niezyl).
- [12] • We bepalen en bevelen dat de vijf kerspelen van Vredewold, die belang hebben bij de gezamenlijke watertocht, hun waterloop op de plaats die *Zudgalgha* of *Ruddendijck*^a heet, zo tegenhouden, dat de breedte ervan niet meer dan acht holtvoeten^b zal zijn, omdat ze – zoals eerder vermeld – hun kaden niet kunnen onderhouden.
- a De Redendijk bij Bakkerom.
b Een holtvoet is 29,25 cm. Het gaat dus om een 'knijpe' of vernauwing tot een breedte van 2,34 meter.
- [13] • Wanneer de watertocht^a van de vijf kerspelen verloren gaat of verstopt raakt, moet de acht voeten brede loop helemaal ophouden en mag niet gebruikt worden totdat de watertocht hersteld is.^b
Op deze manier zullen de vijf kerspelen vanaf de vernauwing van hun watertocht^c geheel en al vrijgesteld zijn van het onderhoud van de kaden van hun watergang,^d zodat ze in het vervolg niet meer verplicht zijn daarover te waken of daaraan onderhoud te plegen.
- a Het woord 'watertocht' ('*watertucht*' in het origineel) lijkt het equivalent van wat in Latijnse teksten een *aqueductus* ('zyl' of 'zyltocht') wordt genoemd. Dit vermoeden wordt bevestigd door de formulering van een overeenkomstig artikel in het Zylrecht van West-Vredewold uit 1425.⁶ Daar wordt het afsluiten van een watergang gelast zo vaak als de zyl niet functioneert ('*alsoe vake als de zyll niet loepachtig en is*').

⁶ J.N. Nap, 'Ommelander zyl- en dijkrechten uit de 15^e en 16^e eeuw', in: *Verslagen en mededelingen (van de) Vereeniging tot uitgave der bronnen van het Oude Vaderlandsche Recht*, dl. IV nr. II (1899) 36-78, aldaar 14 onder nr. 16. Deze editie is gebaseerd op GrA T835-13b.

- b Wanneer de nieuwe zijltocht-met-zijl om de een of andere reden niet werkt, moet de toestroom van Vredewolder water bij de Redendijk worden gestopt. Het mag pas weer stromen wanneer de nieuwe watergang is verbeterd. De vraag is natuurlijk wel waar het Vredewolder water in zo'n geval moest blijven...
- c 'Beneden' de knijpe bij de Redendijk.
- d In Langewold.

[14] • De waterloop in de weg die *Marrabalcka* heet moet zo vernauwd worden, dat deze niet meer dan vier voeten breed is.

- De waterloop in de nieuwe *Monnikenweg* in Trimunt zal maximaal drie holtvoeten breed zijn.

[15] Zonder arglist en met uitsluiting van bedrog.

[16] Tot getuigenis hiervan dessen hebben wij, proost Tidericus, het zegel van onze proosdij, en wij, Allardus, proost in Kuzemer, het zegel van de kellenaar, dat van het hele convent en dat van onszelf, en wij, pastoors, voor zover wij een eigen zegel gebruiken, onze zegels aan dit stuk doen hangen, terwijl degenen die zelf geen zegel gebruiken deze keer tevreden zijn met de zegels der anderen en die der gemeente of landen Langewold en Vredewold.

[17] Gedaan en gegeven op het kerkhof te Oldekerk in het jaar duizend driehonderd vijfentachtig op het octaaf van Sacramentsdag.^a

- a Sacramentsdag viel in 1385 op 1 juni. De achtste dag⁷ is dan 8 juni 1385.

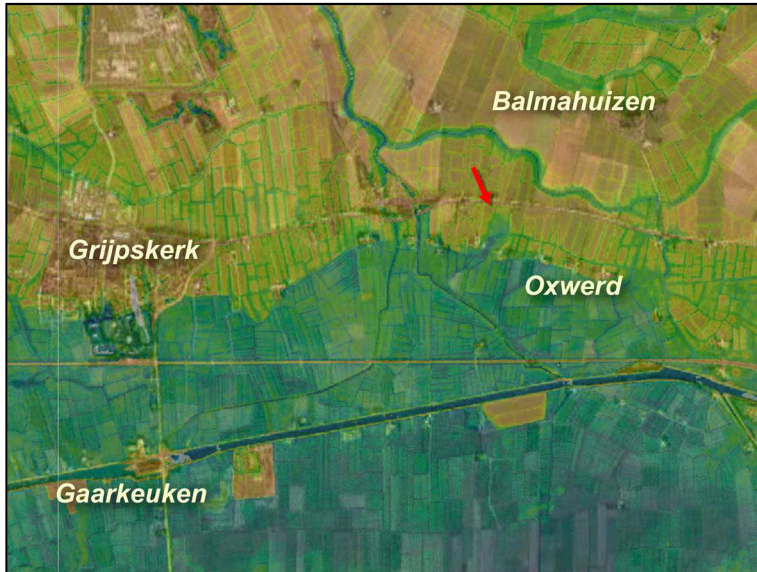
Wanneer we de onbegrijpelijke details in deze tekst buiten beschouwing laten, blijft er een kleine, maar wel heldere kern over. De geestelijken die de onmin tussen de Langewolder en Vredewolder kerspelen tot een einde wilden brengen, bepaalden dat er twee met elkaar samenhangende maatregelen moesten worden getroffen.

1. Voor de afstroom van het Vredewolder water door Langewold moesten één of twee nieuwe watergangen worden gegraven en deze zouden door Vredewolders en Langewolders samen moeten worden aangelegd.
2. De Vredewolders moesten de toestroom van hun water naar Langewold beperken.

Ondanks de onduidelijkheden van de tekst denk ik dat we in de interpretatie nog wel een paar stappen verder kunnen gaan. Aan de hand van een aantal kaartjes zal ik daartoe een poging doen.

---

⁷ Inclusief begin- en einddag van de achtdaagse periode.

Tussen Langewold en Humsterland

De plaats waar de oudste Langewolderzeedijk heeft gelegen tekent zich af als de grens tussen hogere en lagere bodems.

Het pijltje wijst naar de plek waar een lozingspunt lijkt te zijn geweest.

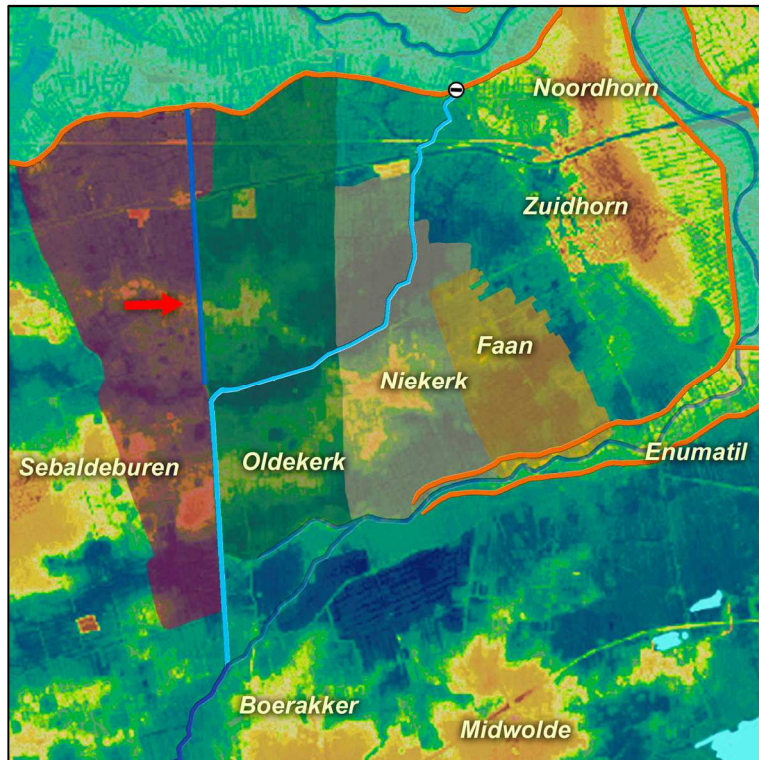
In passage 7 is sprake van een 'dijk, die gemeenlijk geheten word [sic] den Roder' en in 10 lezen we over een 'Nordyke'. De Roder kwamen we in het vorige hoofdstuk al tegen als de eerste Langewolder zeewering. De akte van 1385 is de enige oude bron waarin deze dijk wordt genoemd. Aangenomen wordt dat de Roder de destijds functionerende zeedijk is. Op grond van zijn locatie zou je deze dijk 'Noorddijk' kunnen noemen. Maar het zou wel heel vreemd zijn wanneer één en hetzelfde object in een tekst met twee verschillende namen wordt aangeduid. Het is dus niet duidelijk waar de Noorddijk kan hebben gelegen.

De hoogtekartaat laat zien waar de oudste Langewolder zeewering heeft gelegen. Het land ten noorden daarvan is zichtbaar hoger dan dat aan de zuidzijde. Ten noorden van de Roder heeft opslibbing plaatsgevonden, ten zuiden ervan niet. Het hoogteverschil is nog groter geworden doordat de bodem ten zuiden van de Roder meer aan daling onderhevig was (en is) als gevolg van de inklinking van het veen onder de kleilaag die aan de oppervlakte ligt.

De hoogtekartaat laat ook zien dat er verschillende laagten zijn waarlangs ooit het water vanuit het zuiden noordwaarts kan hebben gelopen. Ik vestig in het bijzonder de aandacht op de laagte bij het rode pijltje. De laagte 'stulpt' uit voorbij de Roder: dit wijst erop dat hier een uitwatering door de eerste Langewolderzeedijk heeft gelegen. Er is geen tekst waaraan deze monding met zekerheid kan worden gerelateerd, maar we kunnen bij de interpretatie van de tekst van 1385 niet om dit feit heen. Ik kom op dit punt aan het einde van dit hoofdstuk.

We zagen in G&DW 10 al dat de Roder nog steeds bestaat: nu als straat in Grijpskerk.

Het Wolddiep – eerste fase

Het pijltje wijst naar de plaats waar de grenssloot tussen Sebaldeburen en Oldekerk de rug van Westerzand en Oosterzand kruist.

Alvorens een poging tot nadere interpretatie van de tekst van 1385 te doen, kijken we nog even naar de situatie zoals zij vóór 1385 kan zijn geweest.

Op dit kaartje zijn met verschillende kleuren de vier Langewolder kerspelen aangegeven die in de akte van 1385 worden genoemd: Sebaldeburen, Oldekerk, Niekerk en Faan. Ten oosten van Faan liggen nog de kerspelen Noordhorn en Zuidhorn. Deze zijn hier niet met een kleurtje gemerkt. De Oost-Vredewoldertocht (het Lettelberterdiep en 'oer-Hoendiep') zijn weggelaten om de zaak overzichtelijk te houden.

Nadat de bedding van de oude Woldstroom verstoppt was geraakt, werd het West-Vredewolder water bij Boerakker noordwaarts geleid. In de laagte ten noorden van de pleistocene rug van Sebaldeburen – bij de latere Oude Gaarkeuken – liep het oostwaarts, gebruik makend van de watergangen van de Oost-Langewolder kerspelen. Het kwam uit in de Katerhals en mondde vervolgens via de Oxwerderzijl in de Oude Riet uit. Dat is de alleszins plausibele visie van Siemens.

Op het kaartje is bij het pijltje ook – een beetje vaag – een watergang aangegeven die grotendeels samenvalt met de grens tussen de kerspelen Sebaldeburen en Oldekerk. Het huidige Poeldiep is daarvan het noordelijke uiteinde. Deze watergang past in de percelering van de genoemde kerspelen. Het pijltje wijst naar de zandrug die een natuurlijke waterscheiding zal zijn geweest: ter hoogte van de huidige Zandemertil. Ten noorden ervan stroomde het water noordwaarts, ten zuiden zuidwaarts naar de plek waar – bij de latere Oude Gaarkeuken – ook het Vredewolder water, de laagte volgend, naar het oosten liep.

Het van het hoger gelegen Vredewold afkomstige water zorgde voor overlast in de lage landen van Niekerk en Faan; de bodemgesteldheid was er van dien aard dat er ook geen goede kaden te maken waren.

Om die reden kozen de arbiters in 1385 voor een andere oplossing van het probleem: het verhogen van de afvoercapaciteit door het graven van één of twee extra-watergangen en het beperken van de toestroom van Vredewolder water.

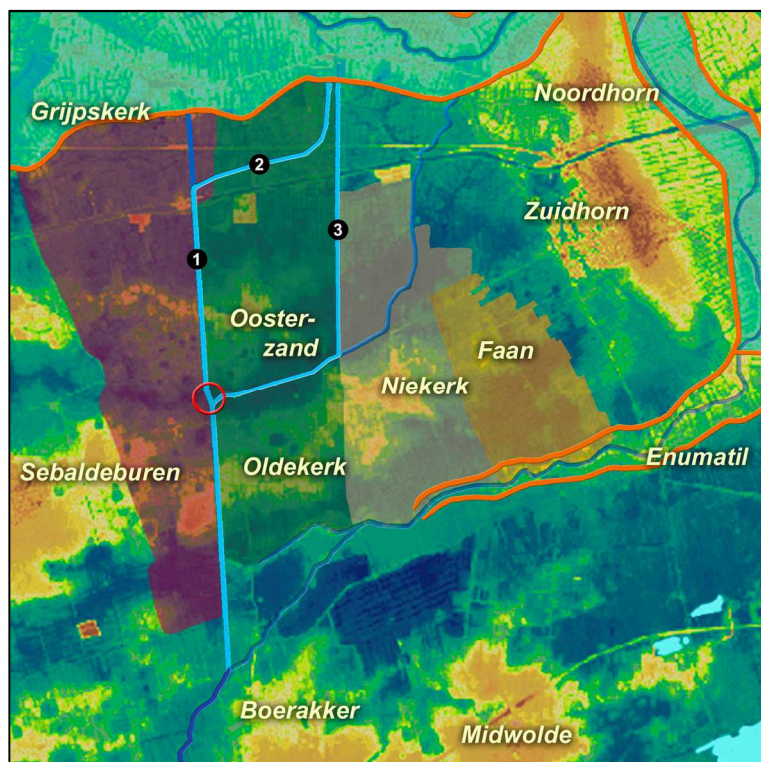
De arbiters bepaalden dat de West-Vredewolder kerspelen in 1385 met hulp van de Langewolders een nieuwe watergang moesten maken en dat Sebaldeburen en Oldekerk in 1386, geholpen door de Vredewolders, ook een nieuwe afwatering moesten graven. De manier waarop dit moest gebeuren is niet precies beschreven. De arbiters stellen wel een tracé voor maar, zo laten ze weten, als deskundigen betere alternatieven hebben waarmee iedereen instemt, kan het ook anders (passages 7 en 10). De scheidrechters laten zelfs de mogelijkheid open dat door de Vredewolders en Langewolders niet twee, maar één gemeenschappelijke nieuwe watergang wordt gegraven, waarvan we mogen aannemen dat die dan wel een 'dubbele capaciteit' moest hebben. Wanneer gekozen werd voor twee waterlopen, moesten deze zo dicht bij elkaar worden gegraven, dat het uitstromende water via één gemeenschappelijke buitendijkse bedding zeewaarts zou worden geleid.

Buitendijkse bedding bij Noordpolderzijl

Tegenwoordig heeft vooral de scheepvaart last van het dichtslibben van buitendijkse beddingen. In de tijd vóór de inzet van gemalen werd ook de uitwatering erdoor gehinderd. Door watergangen met elkaar te combineren vergrootte men de hoeveelheid uitstromend water (het 'debiet') in de hoop op die manier het dichtslibben van de buitendijkse bedding te voorkomen.

Overigens is het opmerkelijk dat in de akte van 1385 met geen woord wordt gerept over bestaande of nog te leggen zijlen. Zelfs als in art. 13 met het woord *watertucht* een 'zijltocht-met-zijl' is bedoeld, zegt deze vermelding zo weinig dat er niets concreets aan ontleend kan worden.

‘De watergangen van 1385’

1. Wolddiep
2. Hoerediep
3. Lutje- of Kleinediep

Ik zie geen kans om op basis van de gammele tekst van 1385 verder te komen dan een schets van een mogelijk scenario.

Op het bovenstaande kaartje zijn de waterlopen aangegeven die in de akte van 1385 kunnen zijn bedoeld: het noordelijke deel van het Wolddiep, het Hoerediep en het Lutje- of Kleinediep. Mogelijk hebben de arbiters zich voorgesteld dat de Vredewolders in 1385 met hulp van de Langewolders vanuit de laagte tussen Oosterzand en Niekerk de zwetsloot tussen Oldekerk en Niekerk zouden verbreden tot een tochtsloot die in een rechte lijn naar de Roder ten zuiden van het latere Niezijl zou lopen (het Kleine- of Lutjediep) en daar via een nieuwe zijl in zee zou kunnen uitmonden. Het jaar daarop, in 1386 dus, zouden Sebaldeburen en Oldekerk dan met hulp van de Vredewolders de zwetsloot tussen hun beider kerspelen ten noorden van de Oude Gaarkeuken (in de rode cirkel) aansluiten op het al bestaande zuidelijke deel van het Wolddiep en tot een echte tochtsloot-annex-boezem verbreden. Omdat de beide delen niet precies in elkaars verlengde lagen moest een klein schuin door de percelering lopend ‘verloopstukje’ worden gegraven.

Om deze tochtsloot overeenkomstig het in art. 7 bepaalde bij ‘de watergang van 1385’ te kunnen laten uitmonden, werd vanuit het Wolddiep, vanaf een plek even ten noorden van het huidige Van Starckenborghkanaal, gebruik makend van een bestaande watergang, een tocht in oostelijke richting gegraven (het Hoerediep) die 1750 meter verderop naar het noordoosten knikt. Op deze manier zouden beide watergangen weliswaar ieder een eigen zijl, maar ook een gemeenschappelijke buitendijkse bedding kunnen hebben.

Over Niekerk en Faan meldt de akte niets. Dat kan komen doordat deze dorpen alleen de rol van lijdend voorwerp hebben gespeeld. Zij hadden last van het Vredewolder water, maar zouden daarvan worden bevrijd wanneer het plan werd uitgevoerd. In dat geval zouden zij

de Katerhals en de Oxwerderzijk, waarlangs vóór 1385 ook het West-Vredewolder water werd geloosd, voortaan voor zichzelf hebben.

Tot zover een mogelijke interpretatie van het plan. Of het ook echt zo gerealiseerd is weten we niet. Het lijkt erop dat het doortrekken van het Wolddiep en de aanleg van het Hoerediep (de nummers 1 en 2 op het kaartje) het gevolg zijn van de uitspraak van 1385, maar of de Vredewolders ook werkelijk de afwatering via het Lutjediep (3) tot stand hebben gebracht betwijfel ik. Deze watergang vertoont bij de Matsloot een verspringing die moeilijk te rijmen is met een ruime watertocht die tegelijk ook boezemwater moest zijn.⁸ Op de kadasterkaart onderscheidt het Lutjediep zich door zijn grotere breedte weliswaar enigszins van de gewone sloten, maar toch lijkt de maat van deze waterloop wel erg bescheiden voor een afwateringskanaal. Die grotere breedte kan alles te maken hebben met de omstandigheid dat deze watergang eeuwenlang een belangrijke tochtsloot is geweest zonder dat hij bij een uitwateringssluisk eindigde. Met de nodige voorzichtigheid zou ik daarom willen suggereren dat de partijen na de uitspraak van 8 juni 1385 hebben besloten om niet twee aparte, maar één enkele gezamenlijke waterlossing van voldoende breedte te maken, waarbij ze gekozen hebben voor het tracé Wolddiep-Hoerediep.

Voor de goede orde zij hier vermeld dat het Hoerediep volgens Kloppenburg niet bij het latere Niezijk uitmondde, maar zo'n 700 meter verder naar het oosten door de Roder ging. Inderdaad bevindt zich daar, tussen de boerderijen Rijsstraatweg 42 en 46, een laagte en het lijkt ook geen twijfel dat zich hier ooit een uitwatering heeft bevonden. Maar noch de percelering, noch de hoogtekkaart laat sporen zien die verband suggereren tussen het Hoerediep en deze oude monding.⁹ Op dit probleem kom ik terug aan het einde van dit hoofdstuk.

Met het plaatje op de volgende bladzijde zoomen we nog even in op de situatie bij de Oude Gaarkeuken (in de rode cirkel) en kan ik een deel van de gang van zaken nog eens samenvatten.

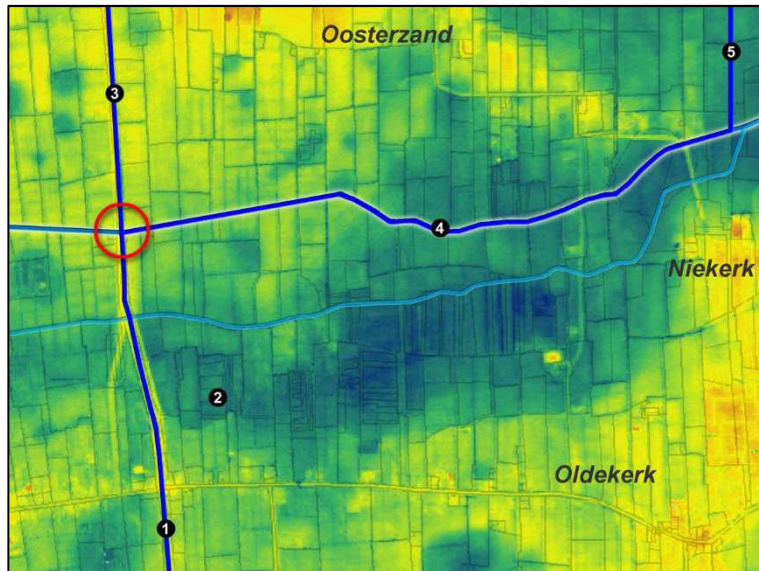
Boven zien we het oostelijke deel van de 'gast' waarop Lutjegast en Westertzand (niet op het plaatje) en ook Oostertzand liggen, onder de zandrug van Grootegast (niet op het kaartje), Oldekerk en Niekerk. Mijn vermoeden is dat het Vredewolder water na het verstopt raken van de Woldstroom bij Boerakker in eerste instantie alleen tot in de laagte bij nummer 2 is geleid. Daartoe is het zuidelijke deel van het Wolddiep (1) gegraven, waarbij gebruik werd gemaakt van de bestaande en in de percelering passende zwetsloot tussen Sebaldeburen (west) en Oldekerk (oost).

Mogelijk is er alleen in de zomermaanden een herkenbare waterloop geweest die het water door de laagte oostwaarts afvoerde. Via het 'dal' tussen de gasten liep het in noordoostelijke richting verder naar de Katerhals en de Oxwerderzijk.

---

⁸ GPS 53.243581, 6.343457.

⁹ Kloppenburg, a.w. 339 en 552.

Bij de Oude Gaarkeuken

1. Wolddiep zuid
2. 'Laagte tussen de gasten'
3. Wolddiep noord
4. Kolonelsdiep
5. Lutje- of Kleinediep

De arbiters bepaalden dat

- a in de zomer van 1385 vanaf de doorgang tussen Oosterzand en de rug van Niekerk de bestaande grenssloot tussen Oldekerk en Niekerk tot tochtsloot moest worden gepromoveerd: het Lutje- of Kleinediep (5); door het graven hiervan zouden Niekerk en Faan voortaan gevrijwaard worden van het Vredewolder water;
- b het Wolddiep in de zomer van 1386 in noordelijke richting moest worden doorgetrokken waarbij gebruik zou worden gemaakt van de bestaande grenssloot die niet helemaal in het verlengde lag van het zuidelijke deel van het Wolddiep; om die reden moest een klein verloopstukje worden ingepast.

Zoals gezegd denk ik dat variant a niet is gerealiseerd, maar dat alles is gezet op het tot stand brengen van variant b.

Behalve de genoemde watergangen zijn op het bovenstaande kaartje nog twee andere waterlopen ingetekend:

- tussen de nummers 2 en 4 een aan de hand van stukjes sloot en in elkaars verlengde liggende perceelsscheidingen gereconstrueerde waterlossing, die gediend kan hebben voor de ontwatering van de laagte tussen de gasten (2);
- ten noorden daarvan het in de zestiende eeuw aangelegde Kolonelsdiep (4) dat bij de Oude Gaarkeuken het Wolddiep kruiste. Het kaartje laat zien dat dit kanaal niet de percelering volgt, maar sommige kavels op een vrij willekeurige manier doorsnijdt. Het is niet uitgesloten dat we hier te maken hebben met een oude kunstmatige waterlossing. Hij zou zelfs goed passen bij de uitspraak van de arbiters van 1385. Langs dit tracé zouden de Vredewolders hun water door wat hogere grond hebben kunnen leiden naar een plek vanwaar het noordwaarts in de richting van de zee had kunnen stromen (5). Het is echter ook mogelijk dat we hier het in 1575 op last van Caspar de Robles vastgestelde 'nieuwe' tracé zien dat geen of weinig rekening hield met de belangen van de ingelanden. We weten dat de aanleg van het Kolonelsdiep op heftige tegenstand stuitte. Het doorgraven van percelen kan daarvan heel goed een van de redenen geweest zijn.

'Verloopstukje' in het Wolddiep tussen Sebaldeburen en de Oude Gaarkeuken

Zoals gezegd liggen het Wolddiep ten zuiden en ten noorden van de gast van Sebaldeburen-Oldekerk niet precies in elkaars verlengde en was er een 'verloopstukje' nodig om het noordelijke stuk op het zuidelijke aan te laten sluiten.

Op de foto zien we het noordelijke deel van het c. 350 meter lange 'verloopstuk' met aan het eind ervan de knik ten zuiden van de Oude Gaarkeuken.

We zullen nu de West-Vredewolder waterlossing vanaf het noorden stroomopwaarts nalopen. We beginnen met het Hoerediep bij Niezijl.

Hoerediep bij Niezijl

De foto is genomen vanaf de N355 bij Niezijl. Dit dorp is ontstaan op de tweede Langewolderzeedijk, die 300 meter ten noorden van de Roder, de eerste Langewolderzeedijk, werd gelegd.

De boom links op de foto, ongeveer 150 meter ten zuiden van het standpunt van de fotograaf, staat bij boerderij Havenstraat 10, die pal ten noorden van de Roder staat. De dwarssloot die als een donkere streep rechts op de foto te zien is, ligt ten zuiden van de Roder. Rechts van de boom moet de oude zijl hebben gelegen.

De naam 'Hoerediep' houdt verband met het Oudfriesse woord '*hore*' dat slijk betekent. De naam is dus afgeleid van de slataarde die bij het opschonen van het diep op de oever werd gegooit. Deze verklaring is jammer

genoeg aannemelijker dan de legende over het ongeval dat een boer zou zijn overkomen die 's winters in gezelschap van twee lichte vrouwen op een slee over dit diep reed, door het ijs zakte en verdronk.

Waar het Hoerediep van het Poeldiep aftakt

De foto is genomen vanaf de Poelweg, 150 meter ten noorden van het Van Starkenborghkanaal bij (de Nieuwe) Gaarkeuken. We kijken in oostelijke richting.

Waarschijnlijk is het Hoerediep in 1385 door de West-Vredewolders en de ingezetenen van Sebaldeburen en Oldekerk gegraven naar aanleiding van de door arbiters getroffen regeling.

Volgens Formsma is bij het graven van het Hoerediep gebruik gemaakt van een reeds bestaande natuurlijke waterloop. Hij noemt deze waterloop Tarjat, maar maakt niet duidelijk waarop hij zich baseert.¹⁰ Aan de westzijde van het Wolddiep en het dorp Grijpskerk loopt een watergang met een vrijwel identieke naam: Tarjak. Bij het perceel Poelweg 10 heeft een watermolen gestaan die het water van de Tarjak uitsloeg op het Poeldiep. Deze plek ligt 375 meter ten noorden van de plaats waar het Hoerediep naar het oosten aftakt. Het is daardoor moeilijk voorstelbaar dat Tarjak en Tarjat een en dezelfde waterloop zijn geweest.

Wolddiep bij Gaarkeuken

De foto is gemaakt vanaf de brug ten zuiden van het Van Starkenborghkanaal. We kijken in zuidelijke richting. Het Wolddiep maakt hier een bocht, maar liep vroeger rechtdoor langs het tracé van het huidige Poeldiep.

¹⁰ W.J. Formsma, *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen 1986) 5.

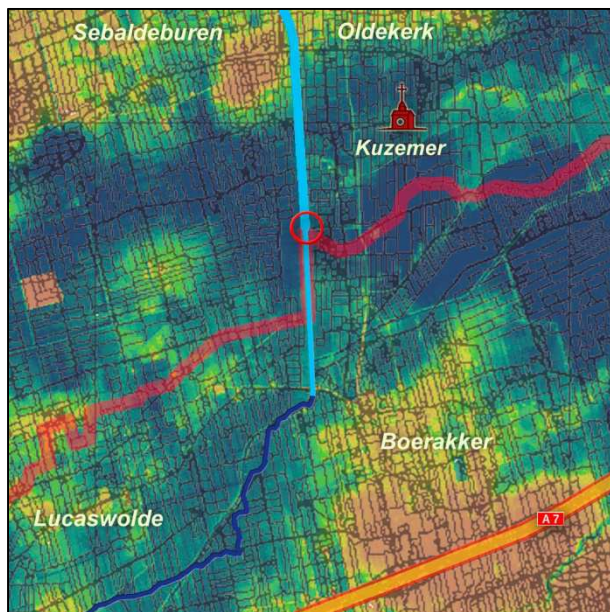

Wolddiep tussen Kuzemberbalk en Sebaldeburen

We bevinden ons hier ten zuiden van de zandrug waarop Grootegast, Sebaldeburen en Oldekerk-Niekerk liggen. We kijken van Kuzemberbalk naar het noorden.

Dit gedeelte van het Wolddiep dateert waarschijnlijk van vóór 1385.

De aanleg van een of twee nieuwe waterlossingen was maar een deel van de oplossing die door de arbiters van 1385 werd geboden. Even belangrijk als een verbeterde afstroom van het water was het beperken van de toestroom van water afkomstig van hoger gelegen gronden. Zoals in dergelijke gevallen te doen gebruikelijk was, moesten op daarvoor geschikte plaatsen 'knippen' (kunstmatige versmallingen van een watergang) worden gebouwd.

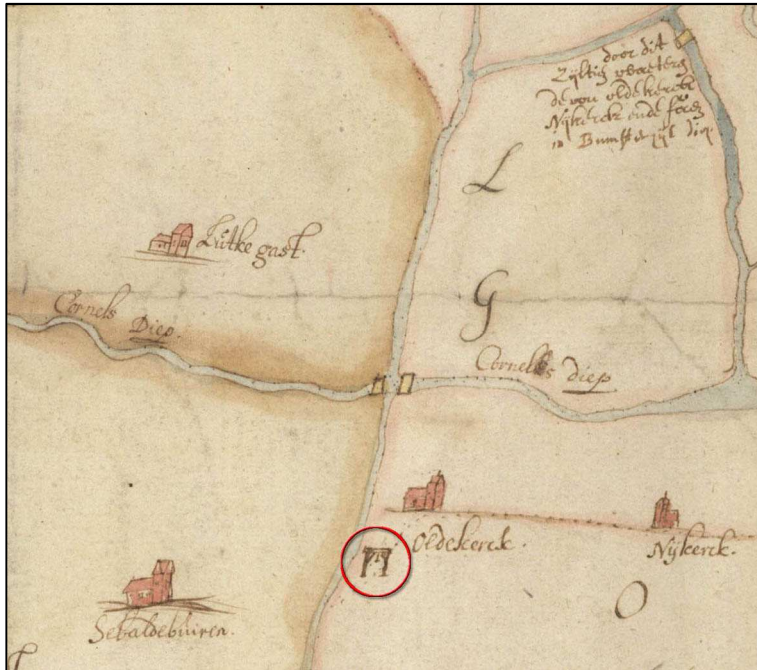
Het Wolddiep tussen Kuzemer en Boerakker

Het kaartje is een combinatie van de oude kadasterkaart en de AHN-hoogtekaart.

De rode lijn is de grens tussen Langewold (noord) en Vredewold (zuid); de cirkel markeert de plaats waar een 'knijp' moest worden gelegd.

Wellicht bevond de door de arbiters aangewezen *Zudgalgha* zich op de plaats waar de West-Vredewoldertocht (Wolddiep) de *Ruddendijck* of Redendijk kruist. G.H. Ligterink dacht in eerste instantie dat de *Zudgalgha* een echte galg was waaraan misdadigers werden opgehangen, maar later bedacht hij zich. Het zou een dwarsbalk op twee staanders zijn waarop de maximale breedte van de watergang zichtbaar was gemaakt.¹¹

¹¹ G.H. Ligterink, 'Antikwiteiten uit het Groninger Westerkwartier' (2), *Driemaandelijksche bladen* 12 (1960) 28-31, en dezelfde, *Tussen Hunze en Lauwers. Kultuur-historische schetsen uit het Groninger*

De Zudgalgha op een zeventiende-
eeuwse kaart

Tussen Sebaldeburen en Oldekerk is
een galg getekend (in de cirkel)

(GrA T817-1052, uitsnede)

Dat laatste lijkt me een nogal gekunstelde verklaring. Toegegeven, de plek klopt niet precies, maar opmerkelijk is wel dat we op een zeventiende-eeuwse kaart¹² ten oosten van het Wolddiep en ten zuidwesten van Oldekerk heel duidelijk een echte galg getekend zien. Zoals bekend stonden galgen meestal langs wegen aan de grenzen van een jurisdictie of rechtsgebied. Ieder die van buiten kwam kon zien dat hij een gebied betrad waar recht en orde desnoods met harde hand werden gehandhaafd.

In het vorige hoofdstuk heb ik gewezen op Nicolaas Westendorp, die verwantschap veronderstelde tussen het Oudfriesse woord *rode* ('galg') en de naam van de eerste Langewolder zeedijk, de Roder. Duidelijkheid daarover bestaat niet. De vermelding van een galg bij de plaats waar het Wolddiep de Redendijk of *Ruddendijck* kruiste doet echter vermoeden dat er samenhang bestaat tussen de naam van de dijk en de *rode* ('galg') ter plaatse.

Het lag voor de hand om juist bij de *Zudgalgha* een knijpe te bouwen. Hier kwam het West-Vredewolder water Langewold binnen. Tegelijk bevond zich hier het 'driekerspelenvpunt' waar Sebaldeburen, Oldekerk en Niebert aan elkaar grensden.

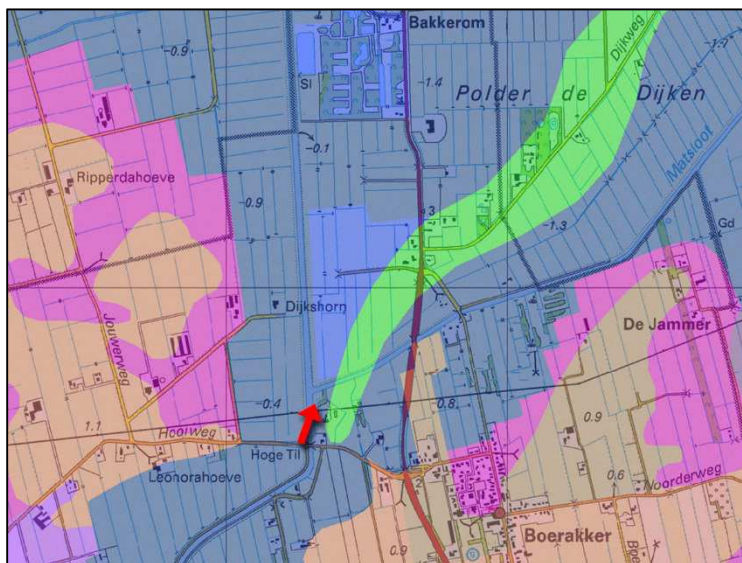
¹² Westerkwartier (Groningen 1968) 63.
GrA T817-1052.

11.1 'Belangrijk, maar duister'

Watergangen bij Boerakker

Bij Boerakker begint het oudste gedeelte van het Wolddiep. Het Oude Dwarsdiep en de Matsloot zijn de overblijfsels van de rivier die ik eerder de Woldstroom heb genoemd maar nu als zodanig niet meer bestaat. Ten westen van Boerakker loopt de Hooiweg (Lucaswolde)-Hoge Tilweg (Boerakker).

Het westelijke einde van de kleitong bij Boerakker

Op de bodemkaart tekent de met klei gevulde bedding van de Woldstroom zich af als een groene baan.

Het pijltje geeft de kijkrichting aan van de volgende foto.

Wolddiep en Matsloot vanaf de Hogetil over het Oude Dwarsdiep tussen Boerakker en Lucaswolde

Bij de boom takt de Matsloot in oostelijke richting af.

Ten zuiden van de brug over het Wolddiep komt het water van de Woldstroom (hier Oude Dwarsdiep geheten) vanuit het zuidwesten.

Oude Dwarsdiep vanaf het Wilgepad

Matsloot bij Boerakker

De Matsloot is een gekanaliseerd gedeelte van de Woldstroom-Oude Riet.

We kijken vanaf de brug in de Hoofdweg te Boerakker in oostelijke richting.

Het Wolddiep vanaf de Hoge Tilweg tot de Kuzemberbalk

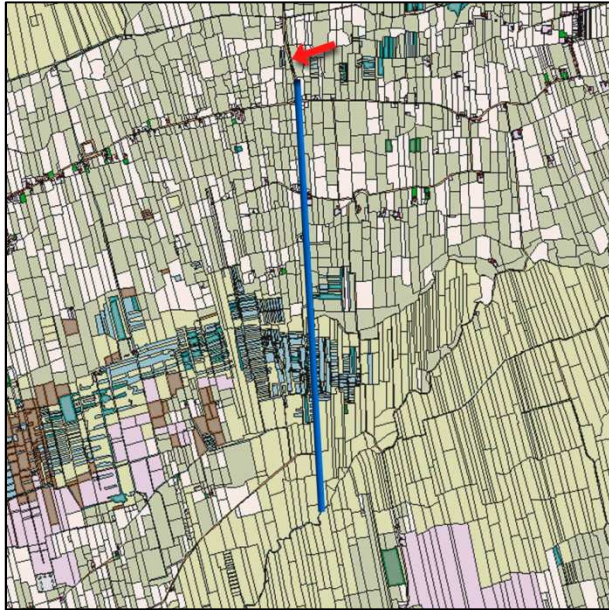
Vanaf zijn zuidelijke startpunt loopt het Wolddiep door een moerige laagte. Om die reden is de watergang bekaad. Een eindje verderop, bij De Jouwer, is dat niet nodig. Daar ligt het land hoger dan het kanaalpeil.

Het beginpunt van het Wolddiep is duidelijk: het is de plek tot waar klei is afgezet. Maar hoe komt het Wolddiep aan zijn oriëntatie?

11.1 'Belangrijk, maar duister'

Voor zover ik zie zijn er geen duidelijke orientatiepunten in het spel geweest. Wel past het tracé netjes in de verkaveling van Sebaldeburen-Oldekerk. Daar zijn de kavelsloten haaks op de zandrug gegraven. Waarschijnlijk is het Wolddiep in oorsprong niets anders dan een van die kavelsloten, en heeft men deze ter afleiding van het Vredewolder water verder naar het zuiden doorgetrokken en verwijd.

Het volgende plaatje, gebaseerd op de kadastrale minuut, maakt dat duidelijk.

Het Wolddiep past in de verkaveling

Overigens is hier – bij het pijltje aan de bovenrand van het kaartje – ook mooi de knik te zien waarmee het zuidelijke en het noordelijke deel van het Wolddiep op elkaar aansluiten.

Wolddiep en Matsloot bij Bakkerom

1. Redendijk
2. Dijkweg
3. Wolddiep

De twee kleitongen – de beide westelijke uiteinden van de Woldgeul – tekenen zich af, de noordelijke, de Redendijk wat duidelijker dan de zuidelijke (Dijkweg). De Dijkweg tussen de N388 en de Mensumaweg is rechtgetrokken. Vroeger liep de weg over een kronkelende dijk.

Het Wolddiep gaat door een laagte en is tot aan de Jouwer bekaad.

Wolddiep tussen
Bakkerom en Boerakker

Het Wolddiep gaat ten
noorden van Boerakker
– tot aan de Jouwer toe
– door laag land en
moest daarom worden
bekaad.

Bij Bakkerom

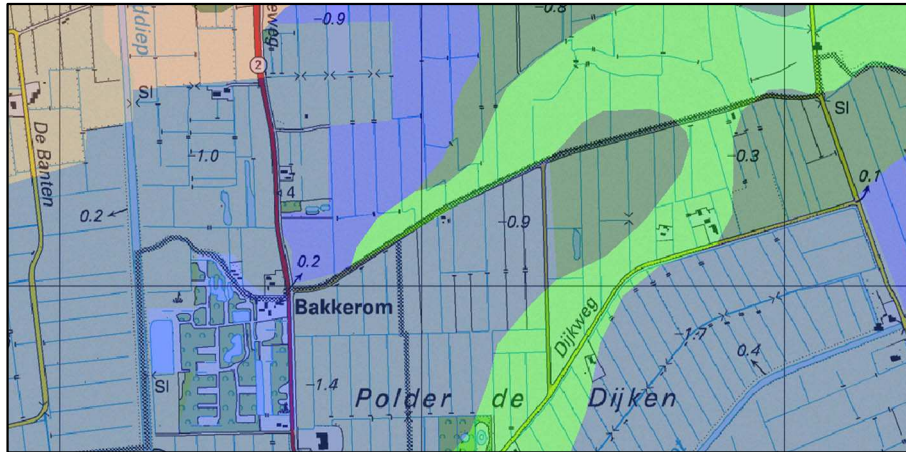
Volgens de arbitrale uitspraak van 1385 moest een
'knijp' worden aangebracht bij de *Zudgalgha*. Deze
galg stond op de grens tussen Langewold en
Vredewold bij Bakkerom. Hier kruist het Wolddiep
de Redendijk. Deze plek is hier aangegeven met een
rode cirkel.

Een kleine 500 meter ten zuiden van deze plek ligt
nu een veerpontje, waarmee fietsers en
voetgangers het Wolddiep kunnen oversteken.

Pontje over het Wolddiep bij Bakkerom

11.1 'Belangrijk, maar duister'

Bij Bakkerom

De bodemkaart maakt de met klei gevulde voormalige beddingen zichtbaar.

Voor de meest noordelijke, de Redendijk, vertoont zich op de reliëfkaart als een hoge rug.

1. Wolddiep
2. Matsloot

Het pijltje wijst in de kijkrichting van de volgende foto.

Redendijk bij Bakkerom (oost)

Redendijk bij Bakkerom (west)

Verder bovenstrooms waren er nog twee plaatsen waar de Vredewolders ingevolge de uitspraak van 1385 hun stroom in bedwang moesten houden, de *Marrabalcka* en de *Posttil*.

De *Marrabalcka* ('Marumerbalk') is de latere Balktil, gelegen op de plaats waar de huidige Noorderweg tussen Marum en Noordwijk (N980, vroeger Balkweg geheten) het Oudediepje/Oude Dwarsdiep kruist.

De nieuwe Monnikenweg te Trimunt is de weg van De Haar naar Trimunt. Lange tijd is dit de enige toegangsweg geweest tot het nonnenklooster dat hier heeft gestaan.¹³ In 1563 wordt deze weg Postdijk genoemd. De naam van de weg verwijst naar de posten of balken die dienst deden als brug over de waterloop die tegenwoordig 'Oude Diepje' heet en in het kloosterarchief van Trimunt voorkomt als *Ae* of *Ee*. De brug werd aangeduid als *Trimonter Posten*, *Monkepostille* of eenvoudig *Postille*.

Deze twee bepalingen hebben dus betrekking op voorzieningen die bovenstrooms, op Vredewolder bodem, moesten worden aangebracht om de afloop van water naar Langewold te beperken.

Posttil (links) en Balktil (rechts) bij Marum

¹³ J.F.J. van den Broek, 'Het klooster Trimunt', in: *Groningse volksalmanak* (1974/75) 14-38.

Balktil bij Marum

De foto is genomen vanaf de voormalige losplaats. We kijken in westelijke richting.

Dwarsdiep bij de Balktil

Op deze foto is goed de hoge ligging van het land te zien ten opzichte van het waterpeil. Dijken zijn hier niet nodig.

Helemaal correct is dit natuurlijk niet. Door de bemaling kan een dergelijke situatie ook in lage streken worden geschapen en in stand gehouden. Het ontbreken van kaden geeft echter wel aan dat we hier niet met een zuiver kunstmatige situatie van doen hebben.

De zaak blijft duister

Het beperken van de toestroom van water vanuit Vredewold naar Langewold was een wezenlijk deel van de oplossing van de Langewolder waterproblematiek. Dat blijkt uit art. 13 van de tekst van 1385 (die herhaald wordt in art. 16 van het 'Zijlrecht van West-Vredewold' van 1425), waarin het afsluiten van de acht voet brede watergang wordt gelast wanneer de zijltocht-met-zijl van de West-Vredewolders niet functioneert, en waarin wordt bepaald dat de Vredewolders zich niet langer hoeven te bekommeren over het onderhoud van de waterlopen door Langewold wanneer zij hun knippen goed onderhouden.¹⁴

¹⁴ Zie de aantekening bij art. 13.

Helaas is de andere kant van het verhaal, de manier waarop de afstroming van het Vredewolder en Langewolder water werd geregeld, een stuk minder duidelijk, vooral ten gevolge van de gebrekkige overlevering van de akte-tekst.

Het lijkt erop dat de ruzie tussen de vier Langewolder en vijf West-Vredewolder kerspelen geleid heeft tot het tot stand komen van een samenwerkingsverband dat verantwoordelijk was voor twee belangrijke watergangen: één gezamenlijke ten behoeve van West-Vredewold, Sebaldeburen en Oldekerk, en één voor Niekerk en Faan. Merkwaardigerwijs wordt over (het leggen van) een zijk niet gerept, of het moet zijn dat het woord *watertucht* in art. 13 'zijl' betekent. In dat geval heet het zelfs dat die zijl 'van de West-Vredewolders' is. De tekst is echter zo onduidelijk, dat daarover niets met zekerheid kan worden gezegd. Aangenomen mag worden dat de gemeenschappelijke zijl van West-Vredewold, Sebaldeburen en Oldekerk zich ter hoogte van de Roder bij Niezijl heeft bevonden.

Ondanks alle onzekerheden wordt de akte van 1385 gezien als het begin van het Bomsterzijlvest,¹⁵ een organisatie die zijn naam ontleent aan de Bomsterzijl die waarschijnlijk niet in de Roder heeft gelegen – en dus niet bij de regeling van 1385 past – maar hoort bij de Nieuwe Langewolderzeedijk die omstreeks 1425 is aangelegd. Volgens Formsma zou de naam van de zijl zijn afgeleid van een streek die 'de Bum' heette en ten westen van Niezijl lag.¹⁶

Het afschrift waarin de tekst van de akte van 8 juni 1385 bewaard is gebleven, bevat nog een tweede tekst, daterend van 13 mei 1435.¹⁷ De kerspelen Sebaldeburen, Oldekerk en Niekerk wilden dat de vijf kerspelen van West-Vredewold de oevers *der watertucht tot den vijff caspelen vors. gesettet unde behoerende* zouden repareren, maar kregen hun zin niet. Burgemeesters, raad en hoofdmannen van Groningen hadden de beslechting van de kwestie op verzoek van de Langewolders opgedragen aan de rechters van de Oost-Vredewoldertocht. Tijdens een bijeenkomst op het kerkhof in Oldekerk kwamen dezen tot de slotsom dat er geen nieuw vonnis nodig was. Volgens hen was de tekst van de akte van 1385 duidelijk genoeg en konden ze volstaan met het bekrachtigen ervan. Uit dit verhaal kunnen we opmaken dat de Langewolders blijkbaar vergeten waren dat de West-Vredewolders alleen hun 'knippen' op orde moesten houden en dat ze zelf moesten zorgen voor de watergangen in hun eigen gebied, ook al liep daar West-Vredewolder water door.

Ligterink heeft zich door de tekst van 1435 laten inspireren tot een fantasie-verhaal over vechtpartijen bij de Redendijk, het verleggen van de West-Vredewolderzijl naar de Bom en het graven van het Hoerediep van het Wolddiep naar de zijl.¹⁸ Dit laatste is niet onmogelijk, maar serieuze aanwijzingen die dit idee ondersteunen zijn er niet. Hoe de zaak precies heeft gezeten weten we niet.

Dat geldt ook voor een al eerder gesignaleerde monding die even ten oosten van Niezijl op de hoogtekaart te zien is.

¹⁵ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 30.

¹⁶ Formsma verwijst hierbij naar de vermelding van ene *Sylke in de Bum* in een 'constitutie' van de Westerwarf. Zie H.O. Feith (ed.), *Warfsconstitutien en oordeelen Verhandelingen [...]* PEIP VII (Groningen 1863) 32, en Formsma, *Grijpskerk*, 5-6.

¹⁷ GrA T1007-2 (Verzameling van R.K. Driessen).

¹⁸ Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 63-64.

Laagten bij Oxwerd

Op dit hoogtekaartje zien we de streek tussen Niezijl en Ypegat. De eerste Langewolderzeedijk of Roder tekent zich af door het sterke kleurverschil ter weerszijden ervan. Ten zuiden van de dijk is het land groen (laag), ten noorden ervan overheersen de kleuren geel en bruin.

Het pijltje wijst naar de laagte die een voormalig lozingspunt doet vermoeden.

De huidige Rijksstraatweg (N355) ligt op de nieuwe Langewolderzeedijk die omstreeks 1425 c. 400 meter noordelijker is gelegd en die in het volgende hoofdstuk nader besproken zal worden.

Het bovenstaande kaartje vertoont twee opvallende laagten, waarvan er één weinig interessant is, maar de andere des te meer belangstelling wekt. Onder het woord Oxwerd (ten zuiden van boerderij Rijksstraatweg 40) bevindt zich een lage plek. Deze ligt ten zuiden van de Roder en lijkt een overblijfsel van een oude geul die bij het leggen van de oude zeedijk is afgedamd.

Veel opmerkelijker is de laagte bij het rode pijltje. Niet alleen kruist deze c. 75 meter brede lage strook de Roder met een verbreding ten noorden ervan, maar ten zuiden van de dijk lopen ook enkele parallelle sloten die doen vermoeden dat hier ooit een afwateringskanaal heeft gelopen. Sporen die duidelijk maken vanwaar het water kwam dat hier door de Roder is geleid ontbreken. Het geheel overziend krijg ik het idee dat hier – waarschijnlijk op een plaats waar vóór het leggen van de eerste zeedijk een natuurlijke bedding is geweest – een zijltocht de Roder heeft gekruist. Er moet dus een zijl gelegen hebben tussen de boerderijen Rijksstraatweg 42 en 46. De vorm van de laagte maakt duidelijk dat we hier niet met een gewone buitendijkse bedding te maken hebben. Het lijkt er veel meer op dat op deze plek een zijl is ingebroken en dat door deze inbraak een ruime kolk is ontstaan.

Kloppenburg heeft deze merkwaardige plek uiteraard ook signaleerd. Hij meent dat hier verschillende mondingen zijn geweest en dat het Hoerediep hierheen is gegraven.¹⁹ Ondanks de stelligheid waarmee hij zijn interpretaties presenteert overtuigen ze niet echt, vooral doordat noch de hoogtekaart, noch de oude kadasterkaart sporen vertoont die deze opvatting ondersteunen.

Ik besluit dit hoofdstuk met de conclusie dat ik geen relatie kan ontwaren tussen de in het veld en op kaarten gesignaleerde sporen enerzijds en de oorkondetekst van 1385 anderzijds. Omdat er ook geen andere schriftelijke bronnen zijn die hier licht zouden kunnen brengen blijft de zaak zoals ze van aanvang was: duister.

¹⁹ Kloppenburg, a.w. 339, 552, 555-556.

11 Tussen Aduard en Grijpskerk 2

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een laatste beetje Drents water

Dijken en waterlopen bij Oxwerd

Deel 10 van 'Groningen en het Drentse water' hebben we afgesloten met de raadselachtige situatie bij Oxwerd. Hier nog eens het plaatje van de situatie zoals ze ten tijde van de oudste Langewolderzeedijk kan zijn geweest.

Links de Katerhals waarlangs Langewold afwaterde en waarvan we in het vorige hoofdstuk hebben gezien dat vóór 1385 waarschijnlijk ook West-Vredewold hierlangs zijn water loosde, rechts de opvallend rechte watergang die de benedenloop van de Oost-Vredewoldertocht zou kunnen zijn.

De twee waterlopen kwamen binnendijs bij elkaar en loosden hun water door één gezamenlijke zijl: de Oxwerderzijl. Andreae en Kloppenburg meenden dat er bij Oxwerd niet één, maar twee sluizen hebben gelegen. De onderlinge afstand bedroeg volgens hen ongeveer 15 meter. Kloppenburg meende dat beide sluizen een gemeenschappelijke buitendijkse bedding moeten hebben gehad.²⁰ Door opslibbing raakte – aldus Kloppenburgs verhaal – deze buitendijkse bedding verstopt en dat was de reden waarom de Langewolders en Oost-Vredewolders zich genoodzaakt hebben gezien om hun afwatering naar voren te brengen, naar een plek even ten westen van het Ypegat.

Dit Ypegat was een kolk die – aldus nog altijd Kloppenburg – het gevolg was van het doorbreken van een dijk die de westzijde van de Noordhornerpolder beschermde, maar ook het dichtslibben van de bedding buiten de Oxwerderzijl had veroorzaakt.²¹

Het wil mij niet lukken om Kloppenburgs gemeenschappelijke uitmonding van de twee zijlen te zien. Dat geldt ook voor zijn dijk rond de Noordhornerpolder en de dramatische opslibbing in de bedding buiten de Oxwerderzijl die de Lange- en Vredewolders zou hebben genoopt hun uitwatering te verplaatsen.

Anders dan Kloppenburg denk ik dat het in noordelijke richting verplaatsen van de twee zijlen samenhangt met de aanleg van de nieuwe Langewolderzeedijk. Deze dijk wordt door Kloppenburg op rond 1425 gedateerd,²² maar zijn argumentatie daarvoor kan ik niet volgen. Op basis van de door hem geciteerde bron – een verhaal uit c. 1565²³ – kom ik niet verder dan de globale datering ‘vóór 1470’. De meest precieze datering waartoe ik kan komen is: tussen 1426 en 1470. De *terminus post quem* (1426) ontleen ik aan een akte uit 1426 waarin de Oxwerderzijl genoemd wordt²⁴ en waaruit valt af te leiden dat de Roder toen nog als zeedijk diende, de *terminus ante quem* (1470) leid ik af uit het genoemde verhaal uit c. 1565 waarin melding wordt gemaakt van het dichtslibben van de zijlen in de nieuwe Langewolderzeedijk, en waarover ik later nog te spreken kom.

Door de aanleg van de nieuwe Langewolderzeedijk – vrijwel identiek met het tracé van de huidige Rijsstraatweg (N355) – werd een c. 400 meter brede strook buitendijs land ingedijkt.

Voor de lozing van het Langewolder en Vredewolder water werden in de nieuwe dijk twee zijlen gelegd, een kleine 140 meter van elkaar. Dat deze keer gekozen werd voor twee afzonderlijke sluizen in plaats van één gemeenschappelijke heeft ongetwijfeld te maken met een dwingende waterstaatkundige noodzaak. Net zoals elders in klei-op-veen gebieden het geval was, werd ook in de streek ten noorden van Niekerk en Faan het veen door het gewicht van de daarop gedeponeerde kleilaag samengeperst, hetgeen een aanzienlijke daling van de bodem tot gevolg moet hebben gehad. Daardoor was het maaiveld hier lager

²⁰ A.J. Andreae, *De Lauwerszee, nagespoord in hare wording, haren omvang en hare verschillende bedijkingen* (Leeuwarden 1891) 34, en D. Kloppenburg, ‘De waterstaatkundige ontwikkeling van het Westerkwartier’, in: *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap* dl. 61 (1944) 329-356, 429-455, 548-569, aldaar 429, 549-550.

²¹ Kloppenburg, a.w. 550.

²² Kloppenburg, a.w. 552.

²³ GrA T713-3, fol. 143-144v.

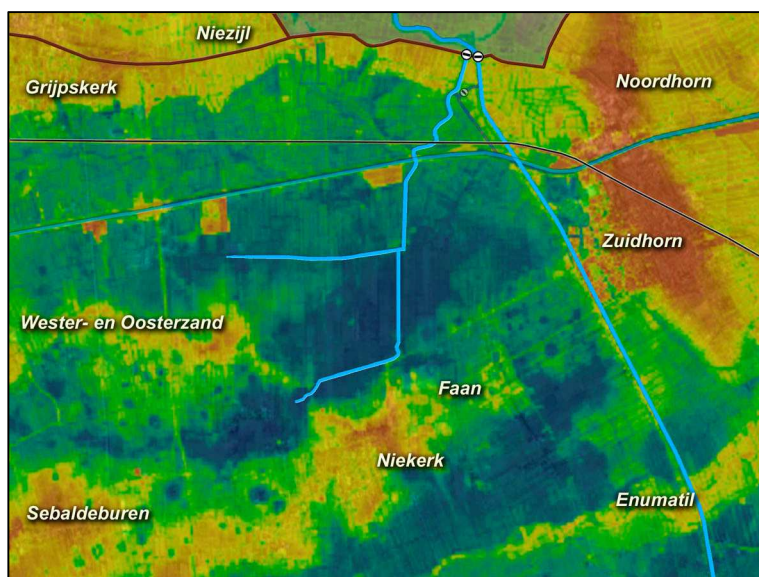
²⁴ GrA T2100-139 (1426).

11.2 Terug naar Oxwerd

komen te liggen dan dat in de 4 à 500 meter brede strook tussen de oude en nieuwe Langewolderzeedijk, waarin juist opslibbing had plaatsgevonden. Het hoogteverschil tussen beide gebieden bedraagt tegenwoordig zo'n 1,5 tot 2 meter. De streek tussen Oosterzand, Niekerk en Zuidhorn (de Bril) was hierdoor in waterstaatkundige zin opgesloten geraakt en kon zijn water nog maar moeilijk kwijt.

Twee nieuwe zijlen in de tweede Langewolderzeedijk bij Ypegat

Laagland ten westen van Zuidhorn

Door bodemdaling en opslibbing was het laagland ten westen van Zuidhorn ingesloten geraakt. Het maaiveld was daar zelfs gedaald tot een peil beneden dat van de bodem van de Oost-Vredewoldertocht. Nu er 400 meter ten noorden van de Roder een nieuwe zeedijk werd gelegd, was het eens te meer zaak de beide waterlossingen binnendijs van elkaar gescheiden te houden en ze elk van een eigen zijl te voorzien.

Graafwerk (c. 1430)

Niet alleen moesten de Langewolders en Oost-Vredewolders elk een eigen zijl in de nieuwe Langewolderzeedijk leggen (de Niekerksterzijl en de Slotterzijl), er was ook graafwerk te doen. Voor de Langewolders viel de afstand daarvan mee. Vanaf de Roder hoefden ze slechts een 450 meter lange zijltocht door de ingepolderde kwelder te graven naar hun nieuwe zijl. De Vredewolders echter moesten vanaf de plaats van de huidige Gabrug (?) een nieuw zijldiep graven van ruim 1 km lengte. Dit liep ten oosten van de oude bedding van de Oost-Vredewoldertocht en door een terrein dat als gevolg van opslibbing enkele decimeters hoger lag, in de richting van Ypegat. Het hoogteverschil is op het detailkaartje hierboven goed te zien. Voorbij de Roder sloten ze hun nieuwe zijltocht (het Stillediep) aan op de kronkelende bedding die vóór de inpoldering van de kwelder de gemeenschappelijke buitendijkse monding was geweest.

Deze Slotterzijl wordt in de bronnen ook aangeduid als de Vredewold(em)erzijl, Midwold(em)erzijl, Oxwerderzijl en Oldeslotterzijl. Waarschijnlijk is niet de oude Oost-Vredewoldertocht, maar de rond 1430 gegraven watergang tussen de Bril en het Ypegat de sloot die de Slotterzijl zijn naam gegeven heeft. Een vijftiende-eeuwse tekst²⁵ maakt het onderscheid duidelijk: *'Item alle dat landt dat achter Zuidthorm ende Noorthorm licht westwert oever die tocht, datt geefft zijlschot toe Nijekerckerzijll. Item alle dat landt dat in Oostwoldt licht int leege dat scheet tho Vredewoltmerzijll, anders genoempt Oxwerderzijl'* ('al het land dat achter Zuidhorn en Noordhorn ligt aan gene zijde van de tocht betaalt belasting voor de Niekerksterzijl; al het land dat in de lage streek van Oostwold ligt betaalt voor de Vredewoldemerzijl, die ook Oxwerderzijl wordt genoemd').

Het gebruik van het voorzetsel 'achter' in 'achter Zuidhorn en Noordhorn' maakt duidelijk dat deze notitie is geschreven vanuit Aduarder perspectief. 'De tocht' is de Oost-Vredewoldertocht, het latere Hoendiep.

²⁵ GrA T713-2 fol. 125.

De Rijksweg (N355) en Oxwerd vanaf de Oude Riet

De huidige N355 (Rijksweg) op de tweede Langewolderzeedijk. De boerderijen van Oxwerd liggen zo'n 400 meter zuidelijker, op de Roder. De bomen op de voorgrond staan langs de Rijksweg, de begroeiing op de achtergrond staat op de Roder.

Bij Oxwerd

Op de foto zien we de vermoedelijke benedenloop van de oude Oost-Vredewoldertocht, die na 1430 en het vooruitbrengen van de Midwolde(me)r-, Oxwerder- of Sloterzijk zijn functie heeft verloren. Rechts Uildersma, links aan de horizon de Ooster-Heddemaheerd.

Stillediep tussen Ypegat en de spoorlijn

Het Stillediep was het nieuwe uiteinde van de Oost-Vredewoldertocht. Het terrein achter de boom rechts is het bij Uildersma behorende perceel, waar het slot Oxwerderzijk heeft gestaan.

Reed en Stillediep bij Ypegat

We kijken naar het noorden: de bomen staan bij de Kolk, het overblijfsel van het Ypegat.

Het riet aan de rechterkant van de *reed* verhindert het zicht op het noordelijke uiteinde van het Stillediep, dat hier tot een onaanzienlijk slootje is vervallen. Door het Stillediep en de Sloterzijl werd het Oost-Vredewolder water op de Oude Riet geloosd.

Direct ten oosten van de Sloterzijl damde men in 1453 de bedding van de Oude Riet af door het leggen van de *Nijeslachte* tussen Balmahuizen en de Langewolderzeedijk. Daarover volgt straks meer.

Stillediep tussen de spoorbaan en het Van Starkenborghkanaal

Dit onaanzienlijke slootje is een deel van de 'nieuwe' benedenloop van de Oost-Vredewoldertocht. Het ligt in het verlengde van het Hoendiep. Als je je omdraait zie je het volgende.

Van Starkenborghkanaal, Hoendiep en Gabrug

Mogelijk is vanaf dit punt de nieuwe Oost-Vredewoldertocht naar Ypegat gegraven.

11.2 Terug naar Oxwerd

De waterlossing van Niekerk en Faan

Zoals we zagen moesten de Langewolders vanaf de Roder een 450 meter lang zijldiep graven naar de plaats van hun eigen zijl – de Niekerksterzijl – in de tweede Langewolderzeedijk.

In het veld is van deze Langewolder watergang niet meer overgebleven dan een kleine, nauwelijks waarneembare laagte.

De bomen rechts op de foto staan langs de weg naar Balmahuizen.

Een doodgewone sloot

Deze noord-zuid georiënteerde sloot, 150 meter ten oosten van de Ooster-Heddemaheerd, is de benedenloop van de Katerhals.

Hierlangs stroomde het water uit de lage streken van Niekerk en Faan naar het noorden.

We kijken naar het zuiden; de bomen op de achtergrond staan langs het Van Starckenborghkanaal.

11 Tussen Aduard en Grijpskerk (2)

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

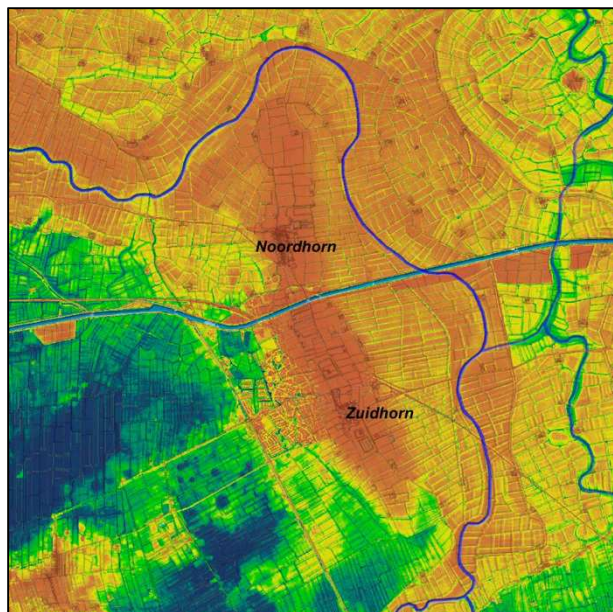
11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een beetje Drents water

Woldgeul

De onderzoekers zijn het erover eens dat de buitendijkse landen in de Woldgeul stap voor stap zijn ingepolderd. Maar er bestaat grote verwarring over de verschillende fasen waarin de inpoldering zich heeft voltrokken en de locatie van enkele dijken die in de oude bronnen worden genoemd.

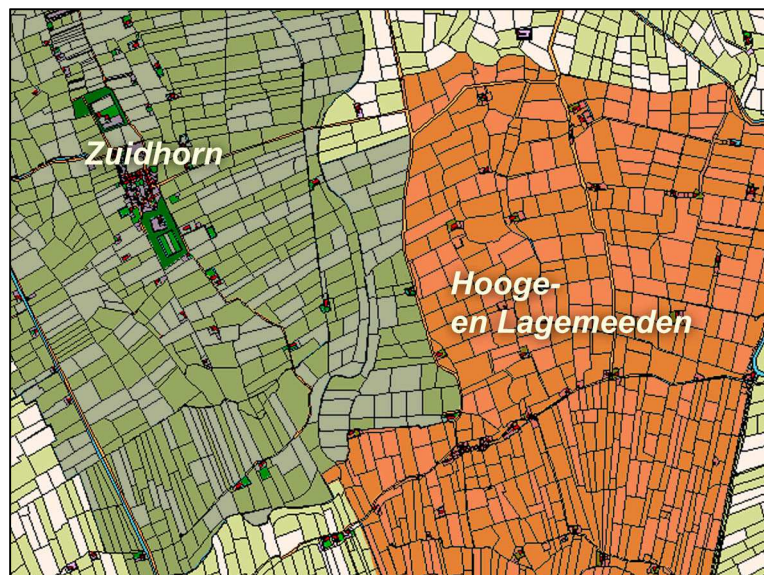

Hornsterslachte en bedijking van de Woldstroom

Het pijltje wijst naar de Hornsterheerd aan het oostelijke uiteinde van de Hornsterslachte.

In het vorige hoofdstuk hebben we al aandacht geschonken aan de ‘Hornsterslachte’, even ten noorden van Den Horn. Mogelijk is dat de eerste – gedeeltelijke – afdamming van de geul geweest. Over die dijk is in de archieven niets te vinden, maar dat hij van belang was blijkt uit het feit dat hij later de grens vormt tussen de kerspelen Zuidhorn en Hooge- en Lagemeeden. Ten noorden ervan bezat de abdij van Aduard land, ten zuiden ervan niet. Het land ten noorden van de *slachte* viel later onder het Aduarderzijlvest, het land ten zuiden ervan hoorde bij het Sloterzijlvest.

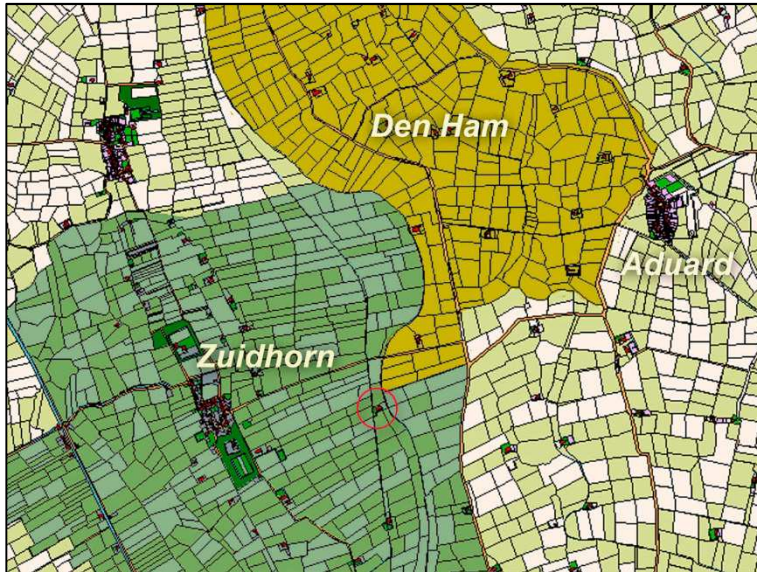
Ik heb al eerder aangegeven dat de Hornsterslachte naar mijn gevoel al is gelegd vóórdát in Aduard een klooster was gesticht.

De Hornsterslachte is een kerspelgrens

De ‘Hornsterslachte’ is de grens tussen het oudere Zuidhorn en het jongere Hooge- en Lagemeeden.

Het bovenstaande plaatje laat, ruim anderhalve kilometer ten noorden van de Hornsterslachte, een tweede grens zien die dwars door de Woldgeul loopt. Deze ligt in het verlengde van de Hoogemeedster waterleiding, ten zuiden van de huidige Rijksstraatweg en tussen de Hogeweg en boerderij Vette Koe.

De kerspelgrens tussen Zuidhorn en Den Ham

Hier zien we nog duidelijker, dat de kerspelgrens tussen Zuidhorn en Den Ham in het verlengde ligt van de Hoogemeester waterleiding en – vooral – de dijk die daaraan parallel liep.

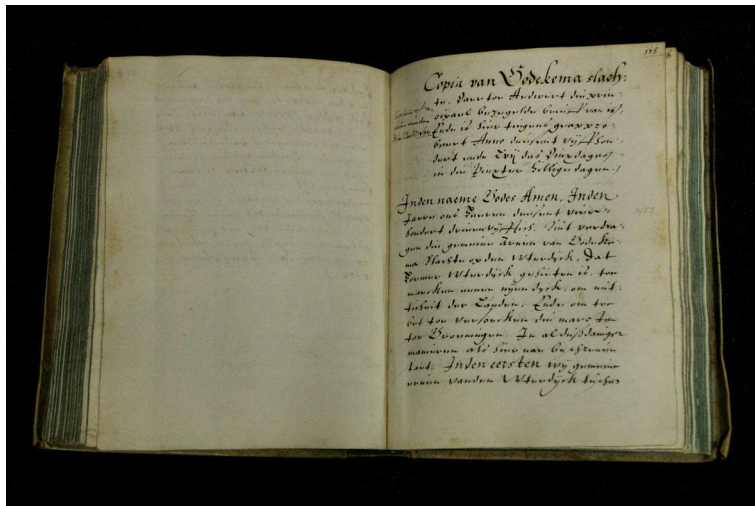
De rode cirkel markeert de locatie van boerderij 'Vette Koe'.

Ook Kooper vermoedde hier, op de grens van Zuidhorn en Den Ham, een *slachte*. Hij meende deze te kunnen identificeren met de 'Godekemaslachte', die genoemd wordt in enkele teksten die betrekking hebben op de inpoldering van de Woldgeul. Siemens dacht daarentegen dat de Godekemaslachte geen dwarsdijk in de Woldgeul was, maar dat deze ten noorden van de Piloersemaaborg de Oudedijk verbond met de westelijke dijk langs de Kliefslootgeul.²⁶

Boerderij Vette Koe ligt bij het westelijke einde van een dwarsdijk in de Woldgeul

²⁶ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 32

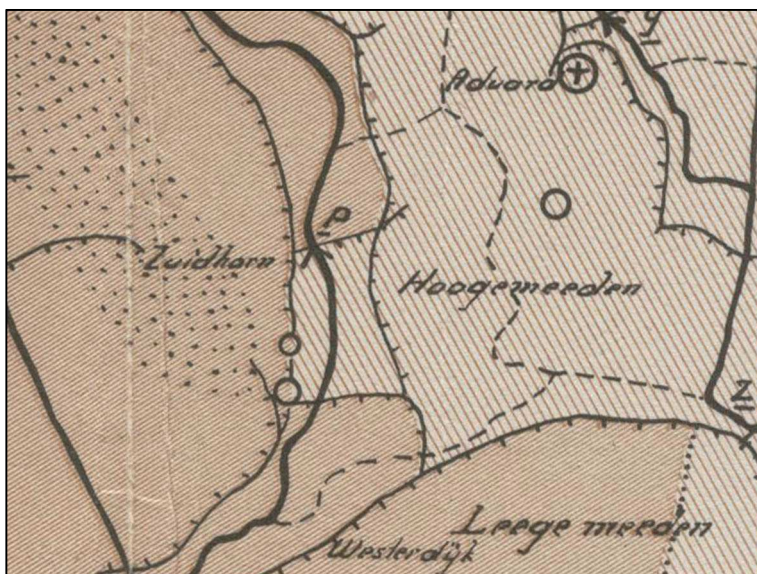

Een verwarrende tekst

De verwarring over de inpoldering van de Woldgeul wordt vooral veroorzaakt door een onjuiste interpretatie van enkele teksten uit de jaren 1453 en 1457.²⁷

Kooper, Ligterink, Siemens en Schroor denken dat deze teksten betrekking hebben op verschillende *slachten* of dijken, die kort na elkaar zouden zijn aangelegd. In werkelijkheid gaan ze over één en dezelfde dijk, de zogenaamde *Nijeslachte* tussen de Langewolderzeedijk en de Humsterdijk bij Balmahuizen. De onjuiste interpretatie van deze teksten heeft ook verwarring gezaaid omtrent de dijk die in oude documenten als *Olde Slachte* of *Godekemaslachte* wordt aangeduid.

Zoals gezegd vermoedde Kooper dat dit de dwarsdijk was tussen de N355 en de boerderij 'Vette Koe' ten oosten van Zuidhorn. Dat hier een dwarsdijk heeft gelegen lijkt wel aannemelijk – hierlangs loopt de kerspelgrens tussen Zuidhorn en Den Ham – maar deze dijk was *niet* de Godekemaslachte.

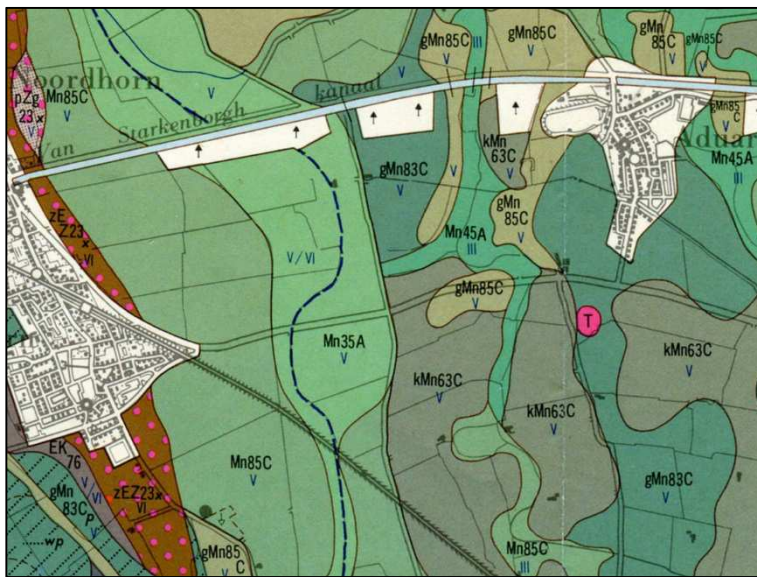
Uitsnede uit kaart nr. V van Kooper

Kooper tekende naast het woord 'Zuidhorn' een dwarsdijk in de Woldgeul en legde er ook een 'pomp' in (p). Hij deed dat omdat in enkele oude teksten sprake is van een 'pomp in de Godekemaslachte'. Naar de pomp in de Godekemaslachte heetten de landerijen tussen Noord- en Zuidhorn enerzijds en Aduard en Den Ham anderzijds 'de Pompelanden'.

²⁷ GrA T713-2 fol. 115-119v (10 november 1453) en fol. 120-125 (11 november 1457).

Kooper realiseerde zich blijkbaar niet hoe raar het is dat de Pompelanden hun naam zouden ontleen aan een duiker die in waterstaatkundige zin *boven* de betrokken landerijen ligt. Het ligt veel meer voor de hand dat landerijen genoemd worden naar de duiker waarlangs ze hun water lozen, die dus *benedenstrooms* moet liggen en ook door de eigenaren van de lozende landerijen onderhouden moet worden.

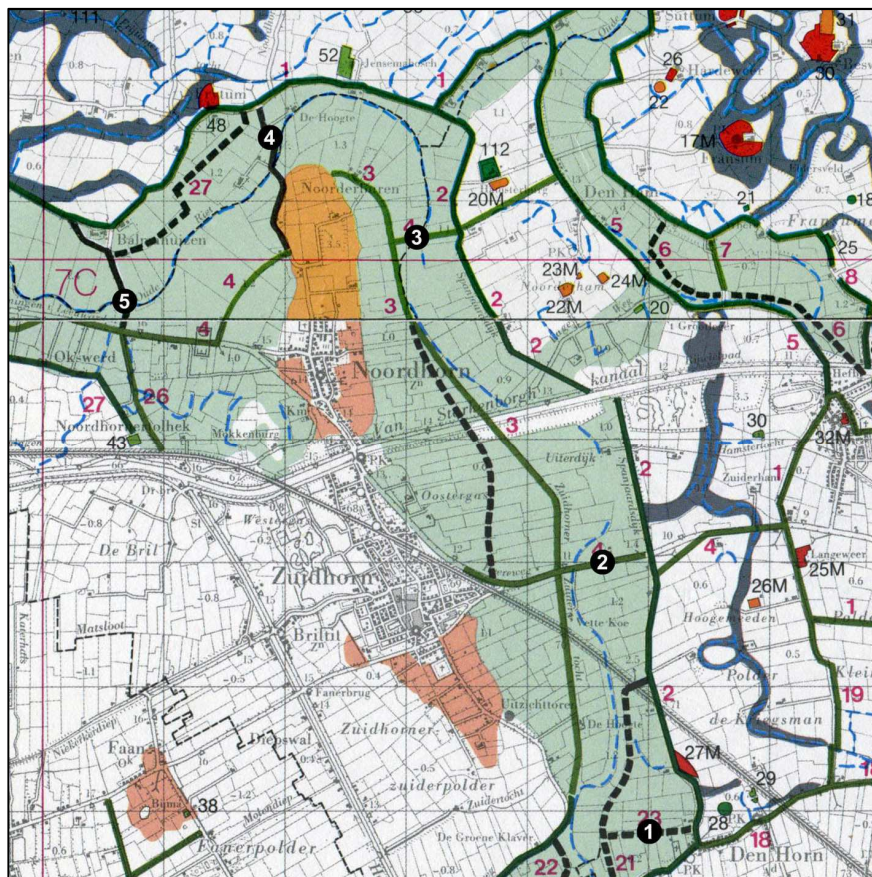
De PPD zag op de door Kooper aangewezen plek geen dijk, maar vermoedde er wel een ter hoogte van de huidige Rijksweg, ruim 350 meter verder naar het noorden. Dat is, gelet op het verloop van de kerspelgrens tussen Zuidhorn en Den Ham en het tracé van de Hoogemeester waterleiding, erg onwaarschijnlijk.

Verschillende soorten klei in de Woldgeul

De bodemkaart laat in de Woldgeul tussen Zuidhorn en de Hogeweg-Spanjaardsdijk twee verschillende kleisoorten zien. Misschien houden de verschillen in grondsoort verband met de *slachte* die ter hoogte van Vette Koe is gelegd met het doel een stuk van de Woldgeul in te polderen. Het zou me niet verbazen wanneer deze inpoldering tot stand is gekomen op initiatief van en ook door Aduard. Daarop wijst de locatie van de *slachte* (in het verlengde van de dijk langs de Hoogemeester waterleiding!) en het feit dat de landerijen ten zuiden ervan eigendom van Aduard waren.

Het zou te ver voeren om alle theorieën over de verschillende bedijkingen in de Woldgeul of bij de Oude Riet te bespreken. Ik laat hieronder een uitsnede zien uit de PPD-kaart waarop cultuurwaarden zijn vastgelegd.

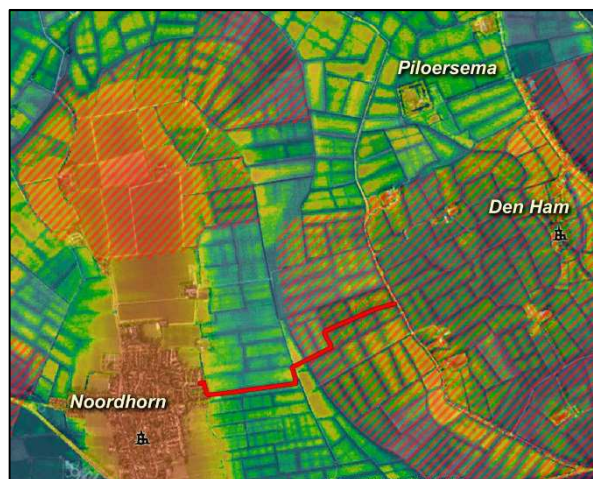
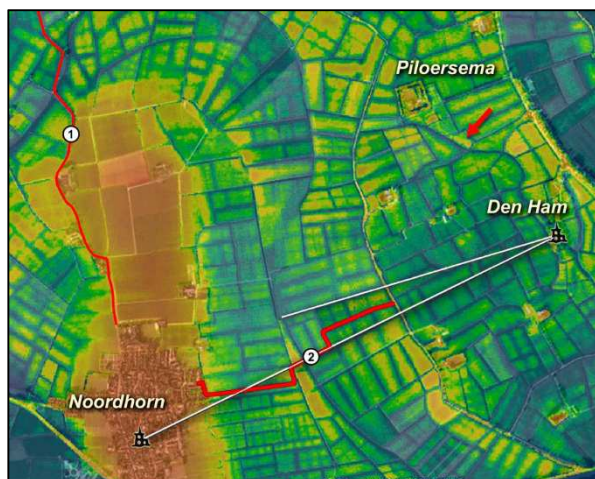
Bedijkingen in de Woldgeul

Uitsnede uit de cultuurwaardenkaart van de PPD

Groene lijnen geven cultuur- en landschapshistorisch waardevolle elementen aan, zwart zijn zichtbare dijktracé's, zwart gestippeld de verdwenen dijken.

1. Hornsterslachte
2. Dwarsdijk ter hoogte van de Friesestraatweg
3. De door Siemens veronderstelde 'Noorderslachte'
4. Noorderweg / Noordhornerweg
5. 'Nijeslachte' bij Balmahuizen

De inventarisatoren van de PPD namen van Siemens wel diens Noorderslachte (ten zuiden van de Piloersema) over, maar volgden hem niet met betrekking tot de Godekemaslachte.

Tussen Noordhorn en Den Ham

1. Noorderweg/Noordhornerweg
2. Hamsterpad

De hoogtekkaart laat zien hoe onwaarschijnlijk het idee van Siemens' Noorderslachte tussen Den Ham en Piloersema is. Niet alleen ontbreekt elk spoor van een dijk, schuin door het tracé van Siemens' dijk (bij het pijltje) loopt zelfs het spoor van een oude bedding (een voormalig wadgeultje of priel).

11.3 Inpolderingen

Het plaatje laat tevens zien hoe de buitendijkse landen zijn ingedeeld. Een stukje van het huidige Hamsterpad (2) loopt over de lijn die getrokken kan worden tussen de kerken van Noordhorn en Den Ham. Deze lijn is kennelijk de basis geweest voor de verkaveling van dit gebied. Ook ten noorden van het Hamsterpad is een kavellijn geraaid op de kerk in Den Ham. Wanneer deze percelering zijn beslag heeft gekregen is onbekend.

De kronkelende lijn linksboven op het plaatje (1) is de Noorderweg. De hoogteverschillen zijn veelzeggend: de weg volgt grotendeels de opslibbingsgrens.

Op het rechterkaartje is het landbezit van het klooster Aduard aangegeven met een rode arcering. Zo wordt zichtbaar dat Aduard een belangrijke rol moet hebben gespeeld bij de inpoldering en het beheer van het buitendijkse land in de Woldgeul. Overigens laat het kaartje ook mooi zien dat alleen de oostelijke uiterdijk – het landbezit van Aduard – langs de oriëntatielijnen van het linkerplaatje is verkaveld. Het westelijke deel van de uiterdijk is vanuit Noordhorn aangepakt.

Hamsterpad richting Noordhorn

Hamsterpad richting Den Ham

Het is vreemd dat bij het zoeken naar de locatie van de Godekemaslachte geen verband is verondersteld tussen deze naam en de Gaukema- of Gokemaheerden in Humsterland. Een van die heerden staat aan de Balmahuisterweg, tussen Balmahuizen en Frytum.²⁸

²⁸ Zie Hidde Feenstra, 'Iets over de maatschappelijke structuren in het laat-middeleeuwse Humsterland', in: D.E.H. de Boer e.a. (red.), *Het Noorden in het midden. Opstellen over de geschiedenis van de Noord-*

Lag de Godekemaslachte ten noorden van Noordhorn?

Zoals gezegd meende Siemens dat de Godekemaslachte niet een dwarsdijk in de Woldgeul was, maar de verbinding vormde tussen de door hem veronderstelde Noorderslachte bij de Piloersemaborg en de ringdijk om Humsterland.²⁹

Een zestiende-eeuwse aantekening over het leggen van een nieuwe 'pomp' in de Godekemaslachte maakt echter duidelijk dat deze kering wel degelijk een dwarsdijk in de Woldgeul is geweest en dat ze tussen Frytum of Fritemahuis en Noordhorn heeft gelegen.³⁰ We kunnen dan denken aan een stuk van de Noorderweg/Noordhornerweg tussen Oldehove en Noordhorn, waar de PPD ook een dijk zag. Deze is op het plaatje aangegeven met een rode lijn. Het grootste deel van het gemarkeerde tracé ligt op of boven de opslibbingsgrens. Het stuk weg in de buurt van de Oude Riet wekt echter de indruk een dijk te zijn.

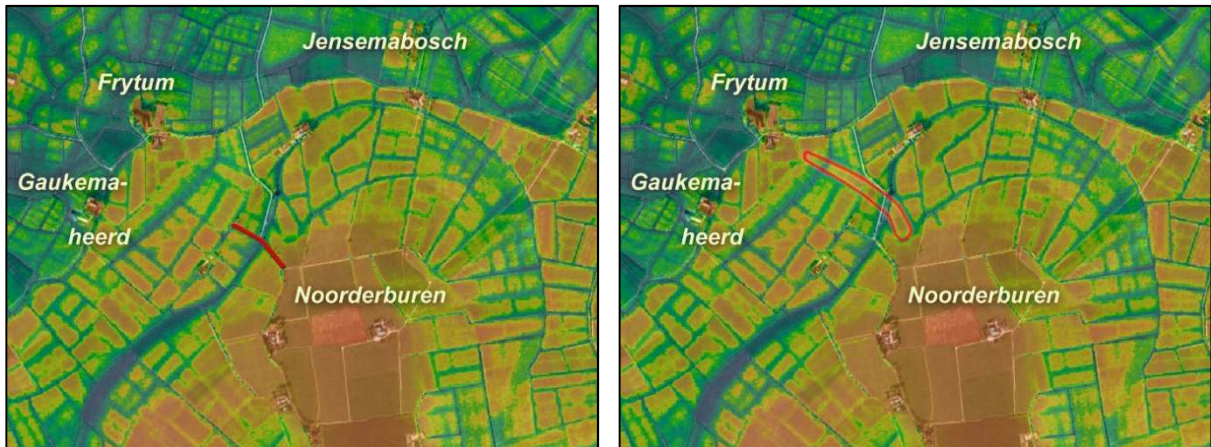

Godekemaslachte (?) en Oude Riet

Nederlandse gewesten in Middeleeuwen en Nieuwe Tijd (Groninger Historische Reeks 17) (Assen 1998), 31-45,

²⁹ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 32.

³⁰ T713-2 fol. 142: 'Item die nije pompe in Goedekemaslachte tusschen Northorm ende Frijtemahuijs worde gelecht anno domini dusent vijffhondert ende xlv, omtrent mejj'.

Waar lag de Godekemaslachte?

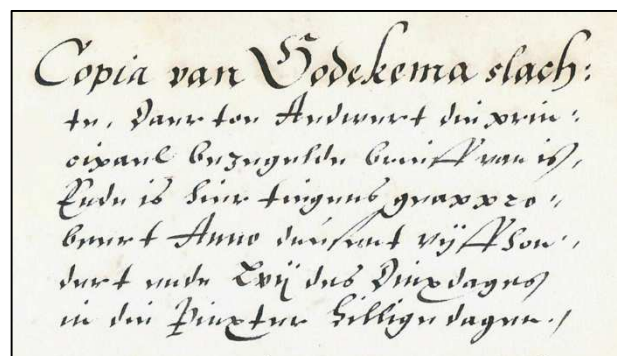
Op het linkerplaatje is een op de kaart zichtbare dwarslijn rood aangezet. Daar zou de Godekemaslachte kunnen hebben gelegen.

De hoogtekarte en ook Google Earth laten echter ten noorden van die plek een vreemd patroon zien dat dwars op de stroomrichting van de Oude Riet ligt en op het rechter plaatje met een rode lijn is gemarkeerd. Het lijkt er in elk geval op dat hier veelvuldig is gegraven.

Siemens' reconstructie van de bedijkingen rond de Wold- en Kliefslootgeul is maar voor een deel op controleerbare feiten gebaseerd en gaat in een aantal gevallen voorbij aan wat schriftelijke bronnen te zeggen hebben. Desondanks is Siemens' voorstelling van zaken gemeengoed geworden doordat Meindert Schroor (en Jan Meijering) deze in *Wotter* en *Golden Raand* hebben overgenomen.

Zoals gezegd betreffen de eerder genoemde akten van 1453 en 1457 dezelfde afdamming van de benedenloop van de Woldgeul, die ter plaatse bekend is als Oude Riet.

De verwarring onder de onderzoekers wordt in de hand gewerkt door het feit dat de betreffende akten niet in originele vorm bewaard zijn gebleven. De originele stukken berustten in de abdij van Aduard, maar de boekerij en archieven van het klooster zijn aan het eind van de zestiende eeuw vrijwel volledig verloren gegaan. Daardoor moeten we ons behelpen met zestiende-eeuwse afschriften waarvan de kwaliteit twijfelachtig is. Het lijkt er zelfs op dat degene die deze afschriften maakte niet altijd goed begrepen heeft wat hij overschreef.

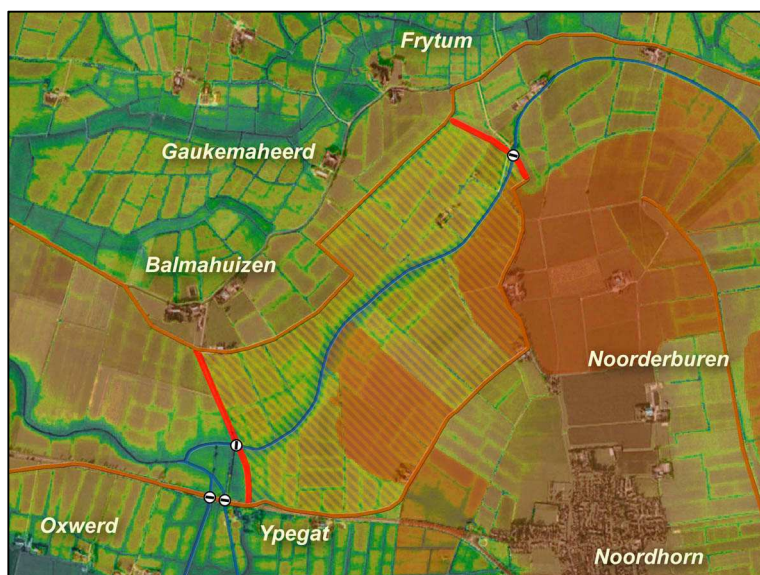

'Copia van Godekema slachte' in het handschrift
GrA T713-2 fol. 115

Het kopje boven het afschrift van de akte van 10 november 1453 luidt: *‘Copia van Godekemaslachte, daer toe Aedwert die principael bezegelde brieff van is’* (‘Afschrift over de Godekemaslachte, waarvan de originele bezegelde akte in Aduard berust’).

Reeds dit kopje is onjuist. Wanneer we de tekst zelf lezen, blijkt dat deze niet over de Godekemaslachte gaat, maar over het leggen van een nieuwe dijk die eenvoudig als *‘Nijeslachte’* wordt aangeduid. Uit de tekst blijkt dat de Godekemaslachte in waterstaatkundige zin ‘boven’ de nog te bouwen dijk lag. Andere teksten in hetzelfde handschrift maken duidelijk dat de *Nijeslachte* gelegd is tussen Balmahuizen en de N355.

Het misverstand bij de zestiende-eeuwse kopiïst en de latere onderzoekers is veroorzaakt door de dubbelzinnige manier waarop de belanghebbenden zichzelf in de akte van 1453 omschreven. Ze noemden zich ‘de gezamenlijke landeigenaren op de uiterdijk tussen de Godekemaslachte en de Nijeslachte tussen Noordhorn en Fritemahuis’.

De Woldgeul ten noordwesten van Noordhorn.

De uiterdijkslanden tussen Balmahuizen en Noordhorn zijn geel gearceerd; de met een rode kleur gemarkeerde landerijen waren in het bezit van het klooster Aduard.

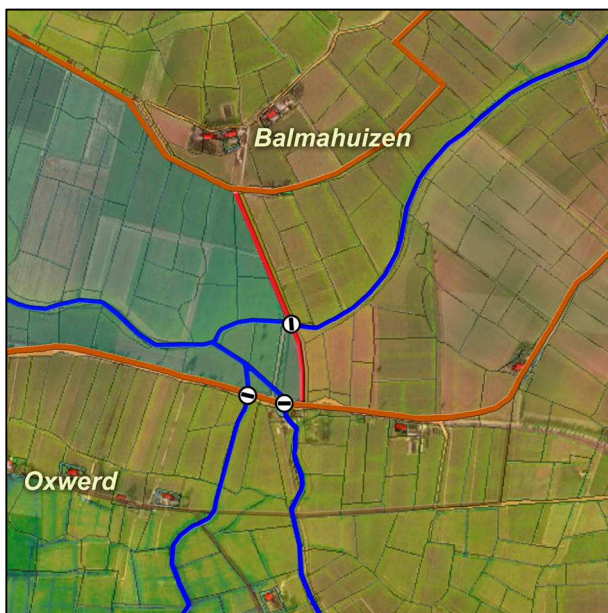
De rode lijn links is de Nijeslachte, de andere rode lijn de Godekemaslachte

Wanneer men de plaatsbepaling ‘tussen Noordhorn en Fritemahuis’ op Nijeslachte laat slaan, betekent dit dat we – net zoals Siemens – die nieuwe dwarsdijk ter hoogte van de tegenwoordige Noorderweg ten noorden van Noordhorn zouden moeten zoeken.

Maar je kunt dezelfde tekst ook anders lezen. De woorden ‘tussen Noordhorn en Fritemahuis’ kunnen ook betrekking hebben op het woord ‘uiterdijk’. Uit de inhoud van de akte van 1453 en ook uit latere bronnen blijkt dat dit inderdaad de bedoeling is geweest. Degenen die in 1453 het initiatief namen tot afdamming van de Oude Riet zijn de personen die grond bezaten in de uiterdijkslanden die gelegen waren tussen Fritemahuis (*Frytum*) in het noorden en Noordhorn in het zuiden, en tussen de Godekemaslachte in het oosten en de nog te leggen nieuwe dijk (*Nijeslachte*) in het westen. Deze landeigenaren verklaarden in 1453 dat zij twee motieven hadden voor het voorgenomen werk. In de eerste plaats wilden ze hun ‘beneden’ de Godekemaslachte gelegen buitendijkse landen – hier geel gearceerd – beschermen tegen de oplopende vloed en in de tweede plaats wilden ze een betere mogelijkheid scheppen om [met hun producten] de Groninger markt te bezoeken.

Schuurdeur Frytema aan de Frijtumerweg

De Nijeslachte tussen Balmahuizen en Oxwerd

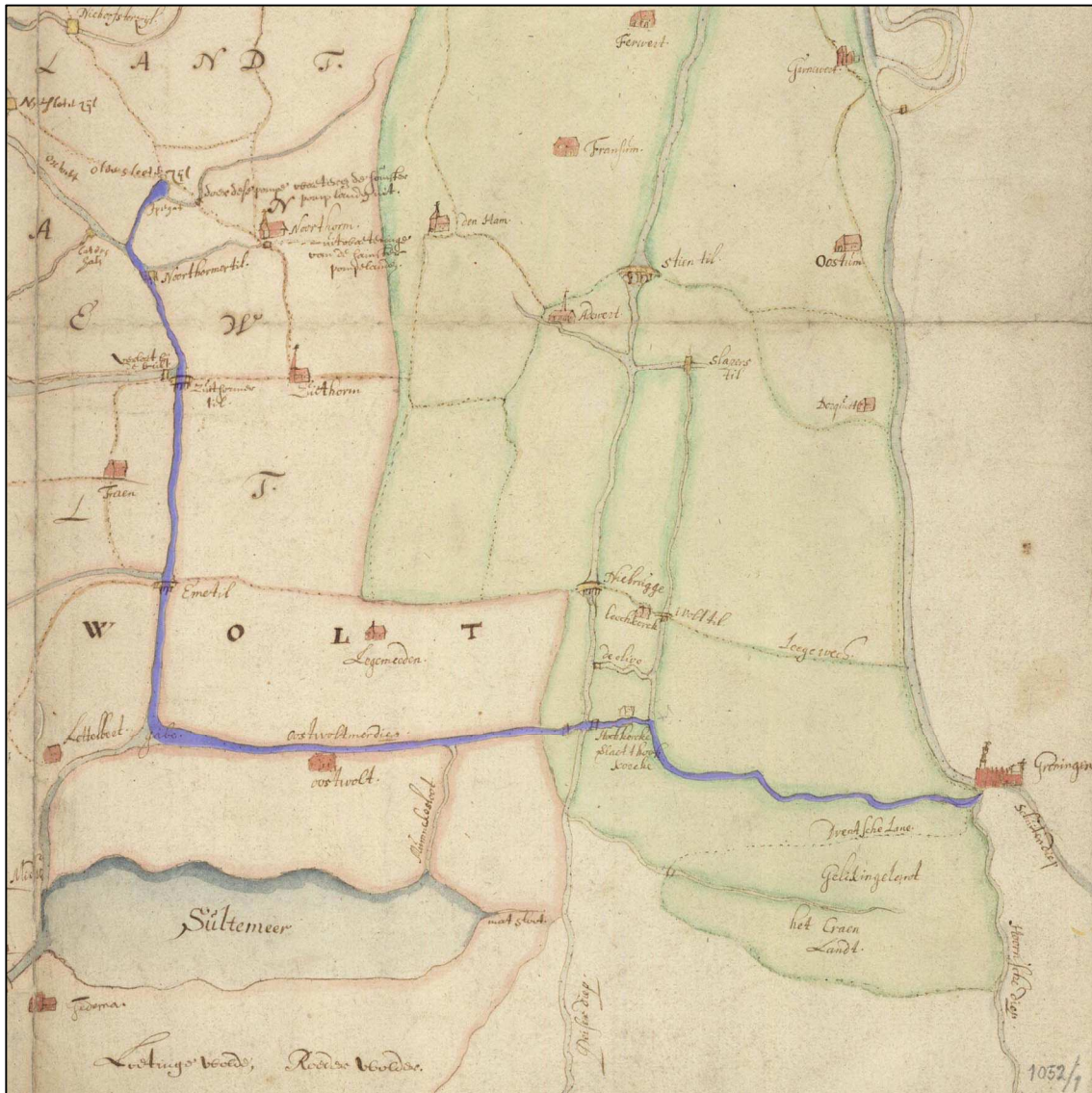
Dat het afdammen van de Oude-Rietbedding tussen Balmahuizen en de Langewolderzeedijk ter plaatse van de huidige N355 de condities van de uiterdijkslanden tussen Noordhorn en Frytum verbeterde, spreekt voor zichzelf. Lastiger is het om ons voor te stellen hoe zo'n dijk ook bevorderlijk zou kunnen zijn voor het verkeer naar en van de stad Groningen.

Met ons eenentwintigste-eeuwse referentiekader zijn we geneigd om bij verkeersroutes in de eerste plaats aan landwegen te denken. Wanneer de opstellers van de akte van 1453 ook zo hebben gedacht, is het motief van verbetering van de verbindingroute met Groningen onbegrijpelijk. De route van de uiterdijk over de Noorderweg, Noordhorn en Zuidhorn is korter, hoger en dus ook droger dan die via de Nijeslachte bij Balmahuizen.

Anders wordt het wanneer we ons voor de geest proberen te halen hoe men destijds goederen van de uiterdijk tussen Frytum en Noordhorn *over het water* naar Groningen kan hebben gebracht.

Nijeslachte en Oude Riet bij
Balmahuizen

Vaarroute Ypegat-Groningen op een zeventiende-eeuwse kaart (GrA T817-1052, bewerkte uitsnede)

We zagen in het vorige hoofdstuk dat het water uit de streek ten zuiden van Enumatil via de Oost-Vredewoldertocht/Stillediep (de 'Sloot'?) noordwaarts liep en ten westen van Noordhorn via een zijl in de Woldgeul/Oude Riet uitkwam.

Ten noorden van Lettelbert kruiste het Lettelberterdiep een natuurlijk stroompje, de Gave. Komende vanuit het noorden kon men vanaf dat kruispunt in oostelijke richting varen en dan via Oostwold, de Poffert, de kruising met de Hunsinge/het Peizerdiep (Vierverlaten) en Hoogkerk in Groningen komen.

Door de aanleg van een nieuwe *slachte* tussen Balmahuizen en de Langewolderzeedijk werd het voor de Humsterlanders, en ook voor de eigenaren en gebruikers van de landerijen tussen de Godekemaslachte en de aan te leggen nieuwe dijk gemakkelijker om vaartuigen in de Oost-Vredewoldertocht/Stillediep met hun producten te beladen.

Het is deze route die kroniekschrijver Sicke Benninge voor ogen heeft gehad toen hij vertelde dat de Saksers in 1505 de kerk van Hoogkerk tot een fort ombouwden. Op deze manier verhinderden zij dat de Groningers per schip naar Vredewold, Langewold en Humsterland konden komen.³¹ Ook uit latere tijd ben ik een vermelding van deze vaarroute tegengekomen. Het betreft dan schepen die in september 1580 vanaf de Opslag (bij het huidige Kommerzijl) onderweg waren naar Groningen en vanwege het lage waterpeil in Oostwold waren blijven steken. Ook deze moeten via het 'proto-Hoendiep' zijn gevaren.

De beschreven route vinden we terug op een zeventiende-eeuwse manuscriptkaart waarvan ik hier een uitsnede laat zien.³² Op deze kaart ontbreekt nog het stuk Hoendiep tussen de Poffert en Enumatil, dat blijkens de rekeningen van de provinciale rentmeester in de jaren 1655-1656 tot stand is gebracht.³³ De afsnijding van de omweg over Oostwold met de haakse knik tussen Lettelbert en Oostwold zien we voor het eerst op de 'editie-1675' van de provinciekaart van Bartold Wichteringe.

In het overzichtswerk dat hij in 1910 publiceerde, meldde C.C. Geertsema echter dat dit stuk van het Hoendiep uit 1616 dateert.³⁴ Dit jaartal is sindsdien in vrijwel alle publicaties over de waterwegen en het landschap overgenomen.³⁵ Geertsema's datering is gebaseerd op de gedachte dat het kanaalvak De Poffert-Enumatil staat afgebeeld op de provinciekaart van Bartold Wichteringe en dat die uit 1616 dateert. De kaart van Wichteringe kent echter vele versies die op onderdelen van elkaar verschillen. De oudste versie dateert inderdaad uit 1616, maar daarop komt het kanaalvak De Poffert-Enumatil nog niet voor. Zoals gezegd verschijnt deze waterweg voor het eerst op de versie die in 1675 is gepubliceerd.

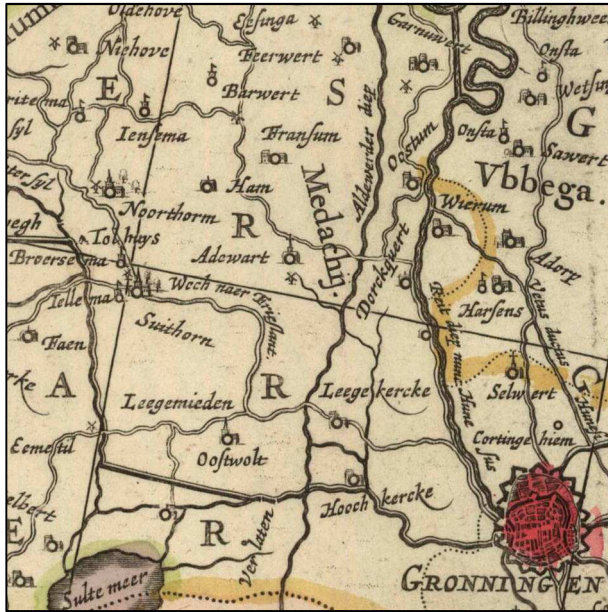
³¹ F.A.H. van den Hombergh en E.O. van der Werff, *Sicke Benninge. Croniken der Vrescher Landen mijtten Zoeven Seelanden ende der stadt Groningen. Geschiedenis van Groningen en Ommelanden tot 1530*. 2 dln. (Den Haag 2012) 251.

³² GrA T817-1052.

³³ GrA T1-1878-1879. In de provinciale rekening over het jaar 1657 wordt melding gemaakt van een '*nieuw kret, staande in 't nieuwe gegraven diep tegens over Oostwold*' (GrA T1-1880 fol. 202).

³⁴ C.C. Geertsema, *De Zeeweringen, Waterschappen en Polders in de provincie Groningen* (Groningen 1910) 130.

³⁵ Laatstelijk nog in Jan Meijering, 'Van Caspar de Roblesdiep tot Van Starkenborghkanaal', in: *Historisch Jaarboek Groningen* 2012, 24-43, aldaar 30.

De omweg over Oostwold afgesneden; detail uit de provinciekaart van Bartold Wicheringe, ed. 1675.

Het feit dat de eigenaren van de buitendijkse landerijen tussen Noorthorn en Humsterland in 1453 meenden door de aanleg van een 'nijeslachte' gemakkelijker naar Groningen te kunnen komen, wijst erop dat de vaarroute over Oostwold halverwege de vijftiende eeuw reeds in gebruik was.

De initiatiefnemers tot de nieuwe afsluitdijk zullen zich niet hebben gerealiseerd dat ze met hun nieuwe dijk in de onmiddellijke nabijheid van de twee zijlen in de Langewolderzeedijk een zwak punt in de zeewering schiepen.

11 Tussen Aduard en Grijpskerk (2)

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

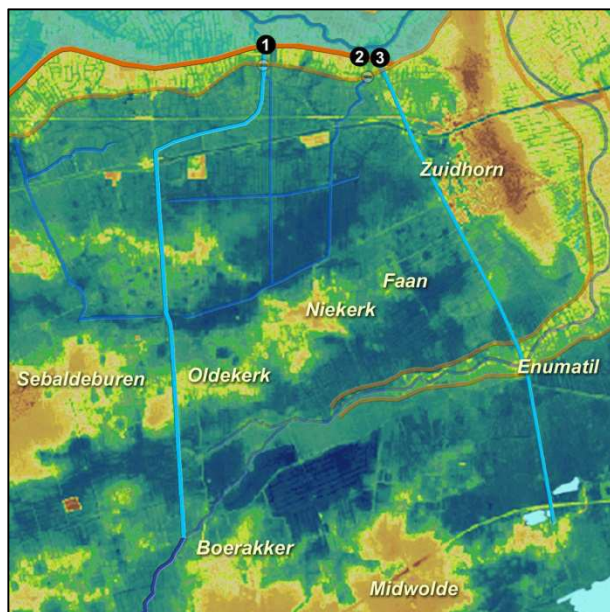
11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een laatste beetje Drents water

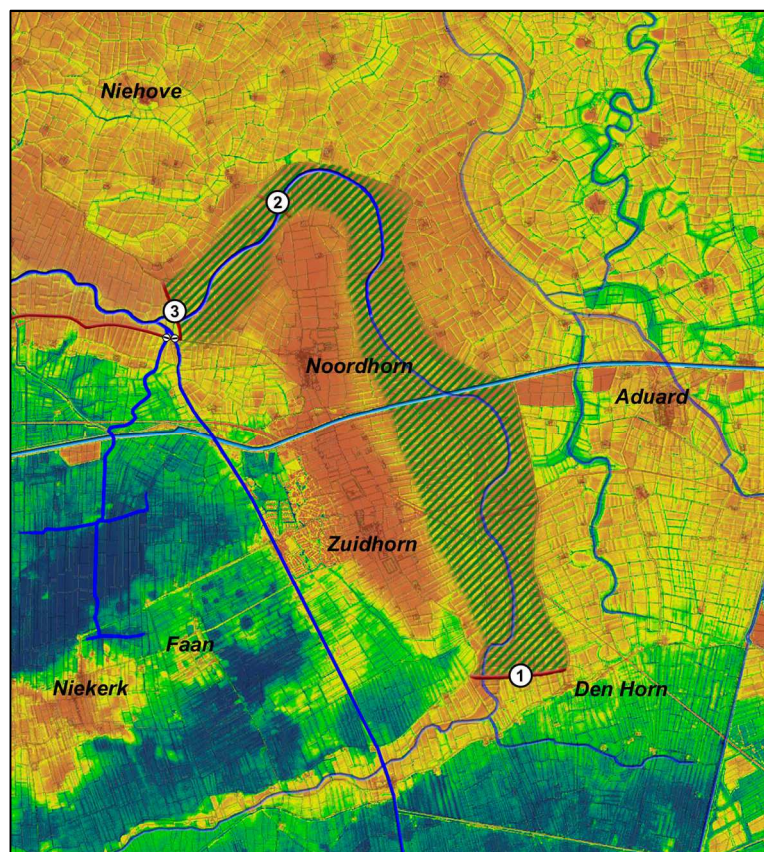
De 'Vredewoldertochten' na het leggen van de Langewolderzeedijk

1. Bomsterzijl
2. Niekerksterzijl
3. Midwoldemer, Vredewolder, Oxwerder of Slotterzijl

Het eigen water van de successievelijk afgedamde vakken van de Woldgeul werd in verschillende richtingen afgevoerd.

Het uit westelijk Vredewold afkomstige water was al eerder vanaf Boerakker noordwaarts afgeleid (het Wolddiep) en het water uit het gebied dat gelegen is tussen Enumatil en de 'Hornsterslachte', liep samen met dat van het Lettelberterdiep en het vanuit het zuiden, uit de Drentse venen via het Leekstermeer aangevoerde water, vanaf Enumatil naar het noorden via een daartoe gegraven afwatering (de Oost-Vredewoldertocht).

Na het leggen van de nieuwe Langewolderzeedijk kwam het ‘oostelijke water’ ten westen van Noordhorn via de Oxwerder-, Vredewold(em)er-, Midwold(em)er- of Sloterzijk (allemaal namen voor een en dezelfde sluis!) in de Oude Riet uit, 125 meter ten oosten van de Niekerksterzijk, waardoor het Langewolder water werd geloosd. Even ten oosten van de zijl werd in 1453 de zojuist besproken *Nijeslachte* gelegd.

De Pompelanden van Zuid- en Noordhorn

1. Hornsterslachte
2. Godekemaslachte
3. Nijeslachte

De voormalige uiterdijkslanden ten noorden van de *Hornsterslachte* waterden via de oude rivierbedding en andere sloten noordwaarts af. Vóór de aanleg van de *Nijeslachte* – tot 1453 dus – stroomde het water via een ‘pomp’ (duiker met klep) door de *Godekemaslachte* in zee uit. Het is niet bekend wanneer die dijk – tussen Frytum en Noordhorn – is gelegd. Aan de pomp in de Godekemaslachte ontleende het hele gebied tussen de Hornsterslachte en Godekemaslachte zijn naam: de ‘Pompelanden’.

Nadat de *Nijeslachte* was gelegd en dus ook de uitwatering van de Pompelanden vooruit was gebracht, moesten alle landbezitters in het genoemde gebied (hier groen gearceerd) meewerken en meebetalen aan het onderhoud van de *Nijeslachte* ‘bij Oxwerderzijk’ en de pomp. Dat blijkt uit een tweetal ongedateerde aantekeningen die we vinden in het handschrift dat ook de eerder besproken teksten bevat.³⁶

³⁶ GrA T713-2 fol. 125-125v, 137v.

De eerste notitie spreekt over ‘*alle diegeene die uterdijck hebben op den Ham ende op die Meeden, ende op den dijck Langeweesters*’, de tweede duidt hen aan als ‘*diegeene die landt hebben opt uterdijck van Hamsters, Suijdthormers ende die op de Meeden wonen*’. Met ‘de Meeden’ is hier wellicht het westelijke deel van Hoogemeeden bedoeld. De landbezitters ‘*op den dijck*’ en de Langeweesters zouden we dan misschien aan de Spanjaardsdijk en in het oostelijke deel van Hoogemeeden kunnen plaatsen.

Het manuscript waaruit het voorgaande is geput, bevat opmerkelijk veel teksten over het onderhoud van de *Nijeslachte*, vooral over de plekken waar men zoden zou kunnen steken voor het repareren of verbeteren van de dijk. Dat zou te maken kunnen hebben met de bijzondere kwetsbaarheid van deze dam. Het is bekend dat de vloed in trechtervormige estuaria ook onder normale omstandigheden hoog oploopt. Dat was ook in de Woldgeul/Oude Riet het geval. Het waterpeil kon hier bij springvloed nog veel hoger worden, zeker wanneer er een stevige noordwestelijke wind stond en wanneer het hoger op de Noordzee langdurig hard had gewaaid. Door de opstuwing vanuit zee zullen er meer dan eens gevaarlijke situaties zijn ontstaan.

Ongetwijfeld is het deze opstuwing geweest die de oorzaak is geweest van de doorbraak van de Langewolderzeedijk waarvan we het resultaat nog altijd kunnen zien: de kolk bij Ypegat. Deze bevindt zich in de oksel van de *Nijeslachte* en de Langewolderzeedijk (ter plaatse van de huidige N355), direct ten oosten van de plaats waar de Sloterzijk heeft gelegen.

Sporen van de *Nijeslachte* en een dijkdoorbraak bij Ypegat

In een geëgaliseerd perceel ten noorden van de N355 heeft de *Nijeslachte* een gebogen spoor achtergelaten, dat op Google Earth vaag zichtbaar is (linkerplaatje). Wanneer we de hoogtekaart en oude kadasterlijntjes toevoegen wordt het patroon duidelijker (rechterplaatje). Tussen de N355 en de Oude Riet ligt de huidige Balmahuisterweg even ten westen van de *Nijeslachte*.

De hoogtekaart laat zien dat de kolk die door de dijkdoorbraak is geslagen veel groter is geweest dan het poeltje dat in het begin van de negentiende eeuw als een blauw vlekje op de kadasterkaart werd ingetekend. De vreemde kronkel in het tracé van de Rijkssstraatweg hangt ongetwijfeld met deze kolk samen.

Huis 'De Kolk' bij Ypegat

De dijkdoorbraak die de kolk bij Ypegat heeft veroorzaakt moet volgens Ligterink omstreeks 1548 hebben plaatsgevonden, 'want in dat jaar probeerde Hiddo Jensema van zijn verplichtingen tot onderhoud van de Balmahuisterdijk af te komen'.³⁷

Ik kan moeilijk geloof hechten aan deze datering, noch aan het verhaal dat Ligterink daarbij vertelt. Er is een uit c. 1565 daterend verhaal over de beide zijlen (Niekerksterzijl en Sloterzijl) die vlak bij deze plek hebben gelegen. Volgens dat relaas zijn beide zijlen in het jaar 1554 dichtgeslibd. Met geen woord wordt gerept over een dijkdoorbraak die enkele jaren tevoren zou hebben plaatsgevonden, wel over het feit dat opslibbing op die plek in geen 80 of 90 jaar tot problemen had geleid. Wanneer de dijk in 1548 werkelijk doorgebroken zou zijn, zou dit ongetwijfeld in het verhaal zijn vermeld.

Wanneer kan de inbraak dan wel hebben plaatsgevonden? Naar mijn idee moet het gebeurd zijn nadat de aanleg van de *Nijeslachte* (1454) de opstuwing op deze plek had bevorderd en vóór c. 1470. Dit laatste jaar is afgeleid van het genoemde verhaal van c. 1565, waarin wordt teruggekeken op de gang van zaken over een periode van ongeveer 85 jaar vóór 1554 en waarin geen dijkdoorbraak wordt vermeld. Er was in 1554 blijkbaar geen levende ziel meer die zich deze inbraak kon herinneren.

De kolk bij Ypegat is grotendeels dichtgestort. Nico Attema schreef in het nulnummer van het blad van de Historische Kring Zuidhorn (2010) een artikeltje over het Ypegat. Hij maakt daarin melding van het storten van afval door Smid en Hollander in Hoogkerk. Van het eertijds veel grotere gat is slechts een kleine poel overgebleven.

³⁷ Ligterink, *Tussen Hunze en Lauwers*, 66. Ligterink baseert zich op een op 11 januari 1548 gedateerde verklaring van Hiddo Jensema in het al eerder genoemde register GrA T713-2 fol. 130-131. Het gaat in deze tekst om de zgn. 'meendelen' in de *Nijeslachte*. Ligterinks interpretatie van deze bron lijkt me erg speculatief. De datering 'omstreeks 1548' is overgenomen door P.Th.F.M. Boekholt e.a., *Geschiedenis van Zuidhorn* (Zuidhorn 1986), 28, en Nico Attema, 'Ypegat, overblijfsel van een vergeten dijkdoorbraak', in *Historische Kring Zuidhorn*, december 2010, 10-15.

Poel bij Ypegat

11 Tussen Aduard en Grijpskerk (2)

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

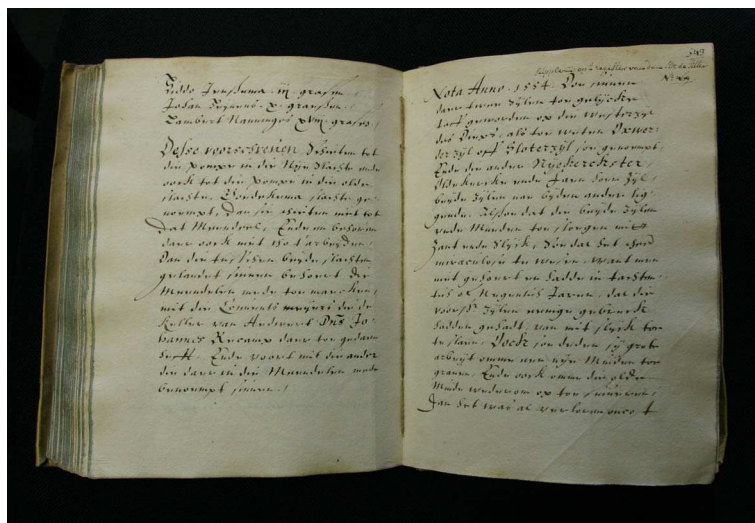
11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een beetje Drents water

Relaas over het 'staf' worden van de zijlen bij Ypegat

Het zojuist vermelde relaas over het 'staf' worden van de Sloter- en Niekerksterzijlen vinden we in het al vaak geciteerde manuscript met afschriften van stukken over het 'dijkrecht van Humsterland'.³⁸ Alvorens dit verhaal na te lopen moeten we duidelijkheid scheppen in de verwarring die is ontstaan doordat de bronnen zoveel verschillende benamingen gebruiken voor de betrokken organisaties, watergangen en zijlen.

- Door de oostelijke zijl bij Ypegat loosde het gebied dat ik steeds Oost-Vredewold heb genoemd. In de bronnen heet de bedoelde zijl Sloterzijl, Midwold(em)erzijl, Vredewold(em)erzijl en Oxwerderzijl, en het zijlvest Sloterzijlvest of – na 1563 – Nijesloterzijlvest.

³⁸ GrA T713-2 fol. 143-144v.

- De westelijke zijl werd gebruikt door Oost-Langewold, bestaande uit Niekerk en Faan en ook Oldekerk. De zijl heet Niekerkerzijl of Niekerksterzijl, het zijlvest Oxwerderzijl. Het Oxwerderzijlvest waterde dus niet door de Oxwerderzijl uit!

Volgens het verhaal in het Humsterlandse dijkboekje zijn in het jaar 1554 tegelijkertijd twee zijlen aan de zuidzijde van de Oude Riet dichtgeslijkt: de Sloterzijl en de Niekerksterzijl. De twee zijlen lagen dicht bij elkaar. Zowel de zijlen als de buitendijkse beddingen slibden vol met zand en slijk. Dat was een wonderlijk verschijnsel, want in 80-90 jaar was het niet voorgekomen dat deze zijlen last hadden van opslibbing. De ingelanden deden alle moeite om een nieuwe buitendijkse bedding te graven en ook om de oude bedding op te schonen. Maar wat ze ook deden, het mocht niet baten.

Deze voor de tijdgenoten onverwachte en ook onverklaarbare gang van zaken dwong de ingelanden van de oostelijke delen van Langewold en Vredewold hun afwatering te herzien, waarna ook die van de Pompelanden moest worden omgelegd.

Kaartje 1 laat de situatie zien zoals ze omstreeks 1550, dus vóór het dichtslibben van de twee genoemde zijlen, is geweest.

Daarom groeven de Niekerksters – aldus nog altijd het verhaal in het dijkrechtboekje van Humsterland – hun zijl uit de grond en herplaatsten hem bij de Bomsterzijl, waarlangs zowel Sebaldeburen en Oldekerk, als ook West-Vredewold loosden. Maar dat bleek geen succes. Daarom werd hij spottenderwijs ‘Peperzijl’ genoemd. Tenslotte sloten ze zich bij het Bomsterzijlvest aan en kregen toen een goede uitwatering.

Mogelijk heeft de Peperzijl even ten oosten van het huidige Niezijl gelegen. Het is begrijpelijk dat die niet werkte: het Oost-Langewolder water kwam uit in de bedding van de Riet, die allang geen echte rivier meer was, maar alleen nog water van de Pompelanden en Oost-Vredewold afvoerde. De hele zaak moet spoedig dichtgeslibd zijn.

Het verhaal vertelt niet met zoveel woorden hoe het Oost-Langewolder water naar de Peperzijl werd geleid, maar uit het latere verloop van de geschiedenis wordt duidelijk dat het gaat om het Niezijlsterdiep, dat in een tekst uit 1563 ‘Oxwerderdiep’ wordt genoemd.³⁹

Op kaartje 2 is het Oxwerderdiep, later Niezijlsterdiep, aangegeven met het cijfer 5. Wellicht is voor de aanleg hiervan weer gebruik gemaakt van bestaande watergangen.

Omdat de uitwatering via de ‘Peperzijl’ niet werkte, aldus het relaas in het Humsterlandse manuscript, sloten de Niekerksters (het Oxwerderzijlvest) zich aan bij de zijlvesten van de Bomsterzijl. Aansluiting bij het Bomsterzijlvest zorgde voor een groter debiet, minder opslibbing buitendijks en oplossing van het probleem.

Kaartje 3 laat de watergangen (6) zien waarlangs het water uit het oostelijke deel van Langewold naar het Bomsterzijlvest kan zijn geleid.

Tot dusver ging het verhaal alleen over de westelijke zijl bij Ypegat, de Niekerksterzijl. Maar ook de sluis van de Oost-Vredewolders, de Sloter- of Oxwerderzijl, was in 1554 dichtgeslibd. Volgens de tekst in het Humsterlandse dijkboekje slaagden de Oost-Vredewolders erin een akkoord te bereiken met het Aduarderzijlvest. Het Oost-Vredewolder water zou via de Gave en het Aduarderdiep naar de Aduarderzijl mogen stromen. De stukken over de inlating van

³⁹ GrA T657-148.

Oost-Vredewold in het Aduarderzijlvest waren al opgemaakt, maar toen kwam er een kink in de kabel en de documenten werden weer verscheurd.

Tenslotte haalden ook de ingelanden van de Oost-Vredewolders in het jaar 1561 hun zijl weg en installeerden hem in 1563 bij de Bomsterzijl. Ook nu vertelt het verhaal niet hoe het Oost-Vredewolder bij de nieuwe zijl kwam, maar er is een ander document bewaard gebleven waaruit dat duidelijk wordt. Daarop kom ik later terug. Vanaf Noordhornerga werd het Oost-Vredewolder water via een waarschijnlijk reeds bestaande maar voor dit doel aangepaste watergang naar het kanaal gegraven dat de Oxwerders eerder hadden aangelegd om hun water naar de Peperzijl te leiden (5), maar waarvan het belang was vervallen toen zij zich bij het Bomsterzijlvest hadden aangesloten. Even ten zuiden van het huidige Niezijl moest ook een nieuw stukje zijltocht worden gegraven om het Oost-Vredewolder water naar de nieuwe Nijesloterzijl te brengen.

Op kaartje 4 zijn de twee nieuwe stukken kanaal aangegeven met het cijfer 7.

Kaartje 1: de afwatering van Langewold c. 1550

Op het kaartje zijn de belangrijkste watergangen aangegeven:

1. Het Hoerediep waarlangs West-Vredewold, Sebaldeburen en Oldekerk lozen
2. Het Kleine- of Lutjediëp, afwatering van Oldekerk, waarlangs wellicht ook West-Vredewolder water stroomde
3. De Katerhals, afwatering van Niekerk en Faan (het Oxwerderzijlvest)
4. De Oost-Vredewoldertocht met Stillediep

Kaartje 2: de afwatering van Oost-Langewold (het Oxwerderzijlvest) na 1554

5. Het Oxwerderdiep, later Niezijlsterdiep genoemd, waarlangs het water van Niekerk en Faan naar de 'Peperzijl' werd geleid

Kaartje 3: het Oxwerderzijlvest sluit zich aan bij het Bomsterzijlvest (1560)

6. Watergang waardoor het water van het Oxwerderzijlvest, bestaande uit de Oost-Langewolder kerspelen Niekerk en Faan, naar de Bomsterzijl werd geleid.
7. Ook de Matsloot speelde wellicht een rol bij de aansluiting van het Oxwerderzijlvest bij het Bomsterzijlvest.

Kaartje 4: een nieuwe afwatering voor Oost-Vredewold (1563)

8. Watergangen waardoor het water van het Oost-Vredewolder of Nijesloterzijlvest naar de nieuwe Nijesloterzijl werd geleid.

In het relaas over het 'staf' worden van de zijlen bij Ypegat werd verteld dat de Oost-Vredewolders hun best hebben gedaan om aansluiting te krijgen bij het Aduarderzijlvest. Er zijn enkele bronnen bewaard gebleven die aanleiding geven tot een nadere beschouwing van dat thema. Meer daarover volgt in het laatste hoofdstuk van dit deel.

Dit hoofdstuk sluit ik af met enkele plaatjes waarin we stukken kanaal en situaties zien die het bovenstaande verhaal illustreren.

Oxwerder- of Niezijlsterdiep vanaf de Scheeffil ten noorden van het Van Starkenborghkanaal, gezien in noordwestelijke richting

Dit kanaal (nr. 5 op de kaartjes 2-4) is omstreeks 1554 gegraven ten behoeve van de afwatering van het lage oostelijke deel van Langewold (het Oxwerderzijlvest bestaande uit Niekerk en Faan). Na het onbruikbaar raken van de Niekerksterzijl bij Ypegat werd het water via dit nieuwe kanaal naar de 'Peperzijl' geleid. Volgens het relaas in het dijkboekje van Humsterland werd de bodem van de zijl erg hoog gelegd. Hierdoor bleef de waterstand binnendijks hoog. Gezegd werd dat dit gebeurde omdat de heer van Nienoord, Wigbold van Ewsum, de zijltocht wilde gebruiken om met grote schepen turf af te voeren die gestoken was in de Nienoordse venen. Dat was tegen de zin van de ingezetenen, want daartoe moesten over de tocht zulke grote en hoge bruggen gebouwd worden, dat het gevaarlijk was om die met wagenspannen te gebruiken. 'Dat kan in de toekomst nog veel ellende veroorzaken. Als God het wil zou het eigenlijk anders moeten.'⁴⁰

In 1563 – het Oxwerderzijlvest had enkele jaren eerder aansluiting gevonden bij het Bomsterzijlvest – werd het Oxwerderdiep overgenomen door het Oost-Vredewolder of Nijesloterzijlvest. Vanaf Noordhornerga werd toen een sloot gegraven om het water uit de Oost-Vredewoldertocht naar het Niezijlsterdiep te leiden, waarna het even ten oosten van de Bomsterzijl via een nieuwe Nijesloterzijl in zee uitkwam (zie nr. 7 op kaartje 4).

De overname van het Oxwerder- of Niezijlsterdiep door het Oost-Vredewolder- of Slotterzijlvest heeft tot onenigheden geleid die door de Hoofdmannenkamer zijn beslecht met een uitspraak van 8 mei 1563.⁴¹ De inhoud van dit stuk bevestigt het verhaal over het staf worden van de Slotterzijl bij Ypegat en de mislukte poging van het Oost-Vredewolderzijlvest om via het Aduarderzijlvest te gaan uitwateren. De Slotterzijlvesten – aldus deze tekst – zijn in onderhandeling gegaan met het Oxwerderzijlvest om gebruik te mogen maken van het door hen gegraven nieuwe Oxwerderdiep (nu Niezijlsterdiep), dat het Oxwerderzijlvest niet meer nodig had omdat Oldekerk, Niekerk en Faan hun water via de Bomsterzijl mochten lozen. Wanneer het Slotterzijlvest het diep overnam zou het aan de zuidkant van het kanaal een nieuwe wal maken om het lage land van de Oxwerderzijlvesten te beschermen.

⁴⁰ GrA T713-2 fol. 144-144v.

⁴¹ GrA T657-148 (1563 en 1567).

De partijen hebben onderling afspraken gemaakt, maar op de punten waarover ze geen overeenstemming konden bereiken, hebben Stadhouders en Hoofdmannen de nodige regelingen getroffen. Ofschoon we hiermee wel heel diep in de details afdalen zijn er twee redenen om de inhoud ervan toch puntsgewijs weer te geven. In de eerste plaats is – voor zover mij bekend – dit stuk niet door eerdere onderzoekers gebruikt, en in de tweede plaats mag het een bijzonderheid genoemd worden dat we hier een tekst hebben waarvan de interpretatie geen enkel probleem oplevert.

Zo volgen hier de punten van de uitspraak die Stadhouders en Hoofdmannen op 8 mei 1563 deden ter beslechting van de onenigheden tussen het Bomsterzijlvest en het Nijesloterzijlvest.

1. Oldekerk, Niekerk en Faan moeten het door hen gegraven kanaal aan de Sloterzijlvesten overdragen, die de aanlegkosten daarvan moeten betalen, inclusief de kosten voor de aankoop van de binnendijkse landerijen.
2. De Sloterzijlvesten moeten op de zuidzijde van het kanaal een wal leggen en onderhouden met een hoogte en dikte naar de zin van de Oxwerderzijlsters.
3. De wal zal worden geschouwd door de Oxwerders, in het bijzijn van een door de Sloterzijlsters gekozen borg, die woonachtig moet zijn in het gebied van de Oxwerders.
4. Wanneer een gebrek wordt vastgesteld moeten de Oxwerders de afgekeurde plek laten repareren en de dubbele kosten in rekening brengen bij de Sloterzijlsters.
5. Indien er aan de wal een spoedreparatie moet worden verricht worden de kosten op de Sloterzijlster borg verhaald.
6. Als iemand de wal doorsteekt mogen de Oxwerders de dader straffen zoals het behoort.
7. De Oxwerderzijlvesten zijn belast met het onderhoud van de waterpendingen van Enumatil tot aan het Niezijlsterdiep. Hiervoor betalen de Sloterzijlsters een eenmalige subsidie van 10 emder gulden.
8. Die van Sloterzijl moeten een nieuw kanaal graven en het daarvoor benodigde land kopen, waarlangs de Oxwerders hun water naar de Bomsterzijl kunnen brengen.
NB Mogelijk is hier de watergang bedoeld die op kaartje 4 met het nummer 8 is gemerkt.
9. Zolang Oldekerk, Niekerk en Faan door de Bomsterzijl uitwateren zullen ze half zijlschot geven.
10. De scheidsrechters reserveren voor zich de beslissing over de vraag of en zo ja wat voor verbinding er moet zijn tussen het Oxwerderzijlvest en het Sloterzijldiep. Dat geldt ook voor andere kwesties die uit deze regeling kunnen voortkomen.

Van Starckenborghkanaal tussen
Scheeftil en Noordhornertolhek

Halverwege de zeventiende eeuw werd het kanaalvak Noordhornertolhek-Scheeftil opgenomen in de nieuwe, verbeterde vaarroute tussen Groningen en Friesland.⁴² In de jaren dertig van de vorige eeuw is het onderdeel geworden van het Van Starckenborghkanaal.

Scheeftil

De Scheeftil werd halverwege de zeventiende eeuw gelegd op de plaats waar het Niezijlsterdiep noordwaarts aftakte van de nieuwe trekvaart naar Friesland. De til was nodig omdat het trekpad hier het Niezijlsterdiep kruiste.

⁴² Zie hiervoor G&DW 10, *Tussen Aduard en Grijpskerk 1*, 10.3 'Oost-Vredewoldertocht'.

De plaats van de Bomsterzijl in Niezijl

De westelijke sluis in Niezijl was de Bomsterzijl. Hierlangs waterden West-Vredewold en Langewold af. Een kleine 250 meter ten oosten van deze zijl ligt de Nijesloterzijl.

De plaats van de Nijesloterzijl in Niezijl

De oostelijke sluis te Niezijl is de Nijesloterzijl. Via deze zijltocht waterde het Nijesloterzijlvest (Oost-Vredewold en de omgeving van Roderwolde en Leutingewolde) af.

De Opslag bij Kommerzijl

De Opslagster- of Kommerzijl is pas aan het einde van de zestiende eeuw gelegd.⁴³ Hier had Wigbold van Ewsum zijn zoutziederij. Via het Niezijlsterdiep werd turf uit de Nienoordse venen aangevoerd. De onderneming mislukte jammerlijk door de ongunst der tijden (Tachtigjarige Oorlog!).

Afleiding van het water van de Pompelanden

Bewerkte uitsnede uit een zeventiende-eeuwse manuscriptkaart (GrA T817-1052); op deze kaart zijn de zijlen aangegeven met een geel blokje. Het Ypegat is weergegeven als een flinke poel. De afleiding van de Pompelanden is lichtblauw gemarkeerd.

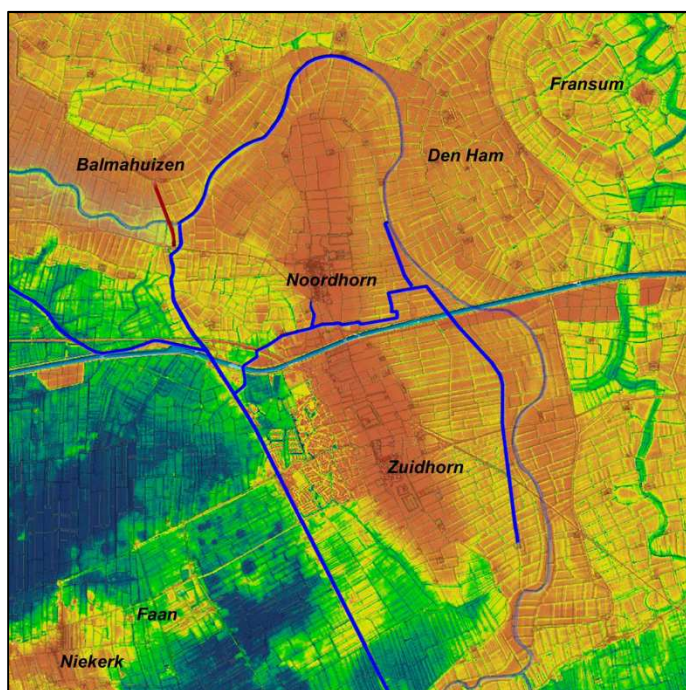
Doordat er na 1563 direct ten westen van de *Nijeslachte* geen zijlen meer waren, voerde de Oude Riet alleen nog het water van de Pompelanden af. Dat was veel te weinig om de geul op diepte te houden. Versnelde opslibbing in de Oude Riet zal weldra de uitwatering van de Pompelanden zo goed als onmogelijk hebben gemaakt.

In 1571 vroegen en kregen de ingelanden van de Pompelanden toegang tot het Nijesloterzijlvest.⁴⁴ Daartoe moest ten oosten van de Nijeslachte een duiker onder de weg tussen Noordhorn en de Bomsterzijl (de Langewolderzeedijk) worden gemaakt ter breedte van 1 voet. Het water van de Pompelanden stroomde dan door het Stillediep zuidwaarts naar het Niezijlsterdiep en daarlangs in noordwestelijke richting naar de Nijesloterzijl (de oostelijke zijl in Niezijl).

⁴³ W.J. Formsma Grijpskerk. *De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen 1986) 52.

⁴⁴ GrA T715-13 (1 mei 1571).

Op de kaart is vlak onder de kerk van Noordhorn nog een tweede waterlossing van de Pompelanden te zien. Daarbij staat geschreven: *‘uitwaeteringe van de Hamster pompelanden’*. Ik heb geen document gevonden waaruit blijkt wanneer deze watergang precies is aangelegd. Maar er is wel een aanwijzing. Op 23 september 1640 hebben de kerspellieden van Noordhorn tijdens een bijeenkomst in de kerk aldaar een besluit genomen over de manier waarop de werkzaamheden aan de straat in hun dorp zouden worden verdeeld. Het besluit hebben ze laten aantekenen op de secretarie van de Hoge Justitiekamer in Groningen, omdat die instantie de schouw over deze weg uitvoerde.⁴⁵ Bij die gelegenheid was afgesproken dat de ‘buitenburen’ met hun paard-en-wagens de vlinten die bij de Noordhornertil lagen op hun plek moesten brengen en ook het zand vervoeren. De ‘binnenburen’ moesten dan zand graven en de weg egaliseren. De hier genoemde vlinten zullen de zwerfstenen zijn die tevoorschijn zijn gekomen bij het graven van de uitwatering van de Pompelanden die dwars door de Gast gaat, en met de Noordhornertil is ongetwijfeld de brug bedoeld die over die watergang is gelegd. De uitgegraven stenen lagen blijkbaar nog vlak bij de plek waar ze waren uitgegraven. De verdeling van het werk was waarschijnlijk nodig vanwege de nieuwe situatie die was ontstaan door de nieuwe afleiding van het water van de Pompelanden van Den Ham. Er is dus een goede reden om aan te nemen dat deze nieuwe watergang in of kort voor 1640 is gegraven.

Afwatering van de Pompelanden (1571-c. 1640)

Beide uitwateringen van de Pompelanden zijn in beeld gebracht. Ten zuiden van Noordhorn loopt de watergang van de Hamster Pompelanden, via de duiker bij Ypegat waterden de landen af die tussen Humsterland en Noordhorn gelegen waren.

De afwatering van de Hamster Pompelanden is vandaag de dag nog maar met moeite terug te vinden. De watergang is in stukjes geknipt door de aanleg van latere infrastructurele elementen zoals de spoorweg, het Van Starckenborghkanaal en het bedrijventerrein Mokkenburg in Noordhorn. Hier volgen een paar plaatjes die de schamele overblijfsels van deze waterlossing laten zien.

⁴⁵ GrA T136-2305 (25 september 1640).

De afwatering van de Hamster Pompelanden tussen de Rijksstraatweg en de Industrieweg in Noordhorn

Tussen de plek op het rechterplaatje en de Mokkenburgweg is de waterloop verdwenen, maar de Noordhorner Schipsloot die parallel loopt aan de Mokkenburgweg is een onderdeel van de waterlossing. De Noordhorner Schipsloot, die aan het einde van de Schipperstraat begon, sloot op deze waterlossing aan.

De Noordhorner Schipsloot langs de Mokkenburgweg in Noordhorn

Tussen de spoorbaan en het Van Starkenborghkanaal

Dit gedeelte van de waterlossing (en Schipsloot) heet tegenwoordig 'Vledderboschtocht'.

Het zuidelijke uiteinde van de waterlossing van de Hamster Pompelanden

De foto is genomen vanaf het Van Starkenborghkanaal Zuidzijde. De bosschages aan de rechterkant staan op het terrein van de rioolwaterzuiveringsinstallatie.

Dit laatste stuk van de Pompelandster waterlossing ligt tussen het Van Starkenborghkanaal Zuidzijde en Hoendiep Oostzijde.

11 Tussen Aduard en Gripskerk (2)

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

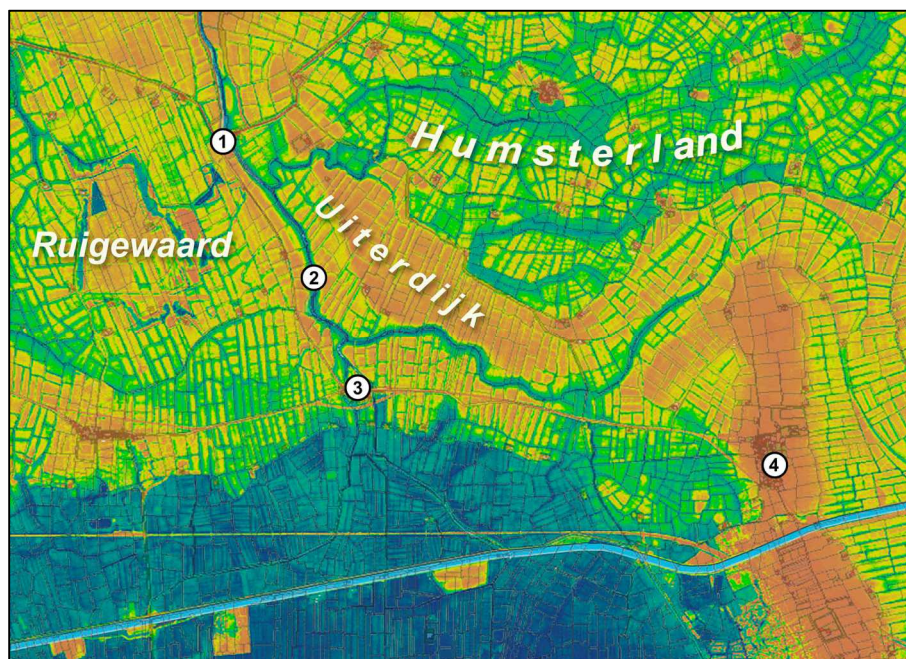
11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een laatste beetje Drents water

De Oude Riet en de Humsteruiterdijk

1. Kommerzij ('de Opslag')
2. Oude Riet
3. Niezijl
4. Noordhorn

In de bedding van de Oude Riet (de 'Humsteruiterdijk') ligt de bodem veel hoger dan binnen de dijken van het voormalige eiland Humsterland.

Volgens Siemens is omstreeks 1565 bij het latere Kommerzij een dijk gelegd tussen Humsterland en de Ruigewaard.⁴⁶ Hierdoor werd de Oude Riet afgedamd en kregen het Bomsterzijlvest, Nijesloterzijlvest en Homsterzijlvest een gezamenlijke uitwatering door een zijl in de nieuwe dijk. Deze zijl werd 'Upslachterzijl' en later Kommerzij genoemd. Vervolgens werd – aldus nog steeds Siemens – een dijk gelegd langs de Oude Riet ter bescherming van de Niehoofster uiterdijken.⁴⁷

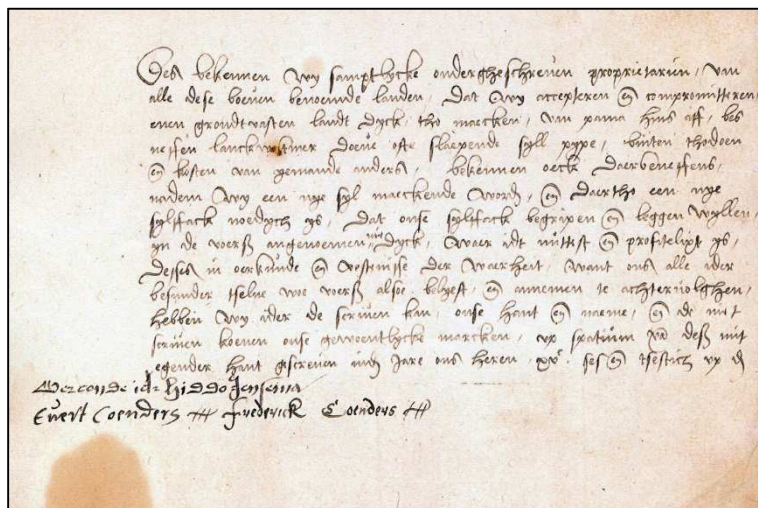
⁴⁶ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 25-26.

⁴⁷ Ib. 33.

Voor de afdamming van de Oude Riet geeft Siemens geen bron op, voor het leggen van de andere dijk verwijst hij naar het archief van het Dijkrecht van Humsterland. Daarin bevindt zich onder nummer 8 de 'Legger van landerijen op de uiterdijken aan de oostzijde van het diep in Humsterland, met vermelding van de omvang, de eigenaars en meiers en akte van overeenkomst over de aanleg van een dijk en de bouw van een sluis, 1566.'⁴⁸

Siemens' voorstelling van zaken is ongerijmd. Wanneer in 1565 bij Kommerzijl een afsluitdijk is gelegd, kan het in 1566 niet nodig zijn geweest om de uiterdijken van Humsterland te bedijken. Dan zou ook de Spaanse veldheer Verdugo in de jaren 1589 en 1590 geen poging hebben hoeven doen om bij de Opslag een dam te leggen met het doel te verhinderen dat de Staatse bezetting van Niezijl vanuit zee bevoorraad kon worden.⁴⁹

Siemens en zijn navolgers vergissen zich. In 1589 en 1590 zijn voor het eerst pogingen gedaan om de Oude Riet bij de Opslag af te sluiten, maar de afdamming is pas na de Reductie, in 1598, voltooid met het leggen van de Opslagsterzijl.⁵⁰ Er is in 1566 wel een plan gemaakt om de uiterdijk te bedijken, maar het is niet duidelijk in hoeverre dit project is uitgevoerd.

Handtekeningen onder het plan tot indijking van de Humsteruiterdijk: Hiddo Jensema, Evert Coenders en Frederick Coenders

Kort na het ondertekenen van dit plan brak grote maatschappelijke en politieke onrust uit. Vanuit Steenvoorde in Frans-Vlaanderen rolde een golf van geweld tegen kerken en heiligdommen noordwaarts: de beeldenstorm. De ondertekenaars van het plan tot bedijking van de Humsteruiterdijk hoorden bij degenen die in Groningerland aan de kant van de beeldenstormers stonden. Toen de hertog van Alva korte tijd later in het land kwam om orde op zaken te stellen, stonden Evert en Frederick Coenders op het lijstje van verdachte en gezochte personen en Hiddo Jensema was inmiddels overleden.⁵¹

⁴⁸ GrA T713-8 (1566).

⁴⁹ Jan van den Broek (vert.), *Voor God en mijn koning. Het verslag van kolonel Francisco Verdugo over zijn jaren als legerleider en gouverneur namens Filips II in Stad en Lande van Groningen, Drenthe, Friesland, Overijssel en Ling* (1581-1595). Met inleiding en toelichting. Groninger Bronnenreeks 3 (Assen 2009) 19, 200-203.

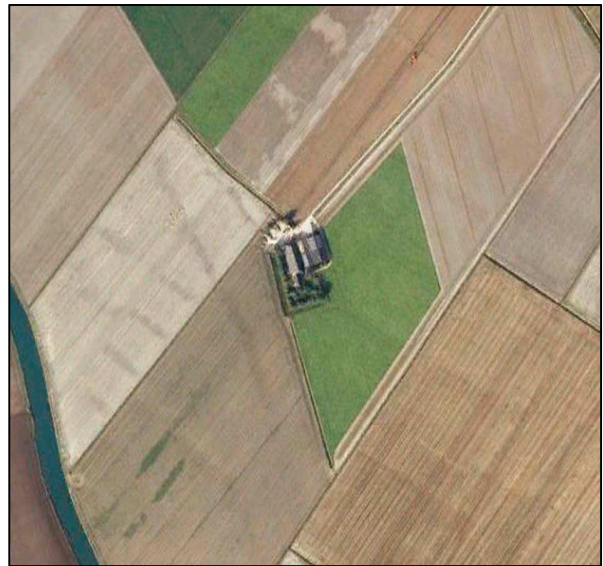
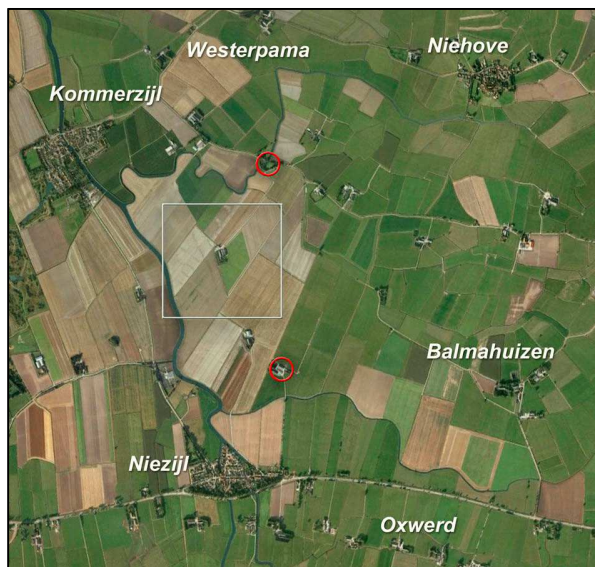
⁵⁰ Zie W.J. Formsma, *Grijpskerk. De geschiedenis van een Groninger gemeente* (Groningen 1986) 52.

⁵¹ Formsma e.a., *Ommelander Borgen en Steenhuizen*, 315.

11.6 Een grondvaste landdijk

Aan het einde van de tekst waarin het plan tot indijking van de Humsteruiterdijk is vervat, verklaren de eigenaren van alle in de legger genoemde landerijen dat ze samen een 'grondvaste landdijk' zullen maken vanaf Pamahuis tot aan een plaats bij de 'Langewolder dove of slapende zijlpijp', dat ze daarbij niemands medewerking of geld nodig hebben en dat ze, als dat nodig is, ook een nieuwe zijl zullen leggen in de nieuwe dijk.

Het stuk maakt een onvolledige indruk. De *summa summarum* waarin het totale oppervlak van de bij de indijking betrokken landerijen had moeten worden opgevoerd, is niet ingevuld en het stuk is slechts door de drie genoemde personen ondertekend. Het had getekend moeten worden door degenen die schrijven konden en met een merkteken gewaarmerkt door hen die de schrijfkunst niet machtig waren. Het feit dat alleen een drietal grote heren (Hiddo Jensema, Evert en Frederick Coenders) heeft getekend en dat ook de datum niet is ingevuld, doet vermoeden dat de zaken anders gelopen zijn dan de opstellers zich hadden voorgesteld.

Links: tussen Niezijl en Niehove
Rechts: sporen van een dijk

Ofschoon er goede redenen zijn om te betwijfelen of het bedijkingsproject werkelijk volgens plan is uitgevoerd, lijkt het er wel op dat onderdelen ervan wel degelijk zijn gerealiseerd. Sporen ervan zijn tot op de dag van vandaag te herkennen in de voormalige Humster Uiterdijk.

In de bovenste cirkel bevindt zich de Niehoofsterzijl, in de onderste de Knobbemaheerd. In het vierkante kader zien we sporen van de 'dijk van 1566'.

De geplande bedijking van de Humsteruiterdijk (1566)

1. Pamahuis
2. Knobbehorn
3. Ypegat
4. Balmahuizen
5. Frytum
6. Jensema.

De te leggen dijk is hier met een rode lijn aangegeven.

Aangegeven zijn ook de plaats van de Niehoofsterzijl, de twee zijlen van Niezijl (Bomsterzijl en Nijesloterzijl) en de pomp in de Nijeslachte, tussen Balmahuizen en Ypegat.

Op de hoogtekaart is de locatie van de dijk nog veel duidelijker.

Het 'Plan van 1566' maakt melding van de mogelijkheid dat er ook een nieuwe zijl zou moeten worden gelegd. Het kan zijn dat daarmee een nieuwe Niehoofsterzijl is bedoeld ter vervanging van de oude. Maar het is ook mogelijk dat men rekening hield met de noodzaak dat er een nieuwe dijk-met-zijl zou moeten komen in de Oude Riet tussen de Knobbehorn en de voormalige 'Peperzijl', even ten oosten van de Nijesloterzijl. Van beide kunstwerken is echter nooit wat vernomen. Het lijkt er dus op dat ze niet zijn gerealiseerd.

Knobbemaheerd met Oude Riet

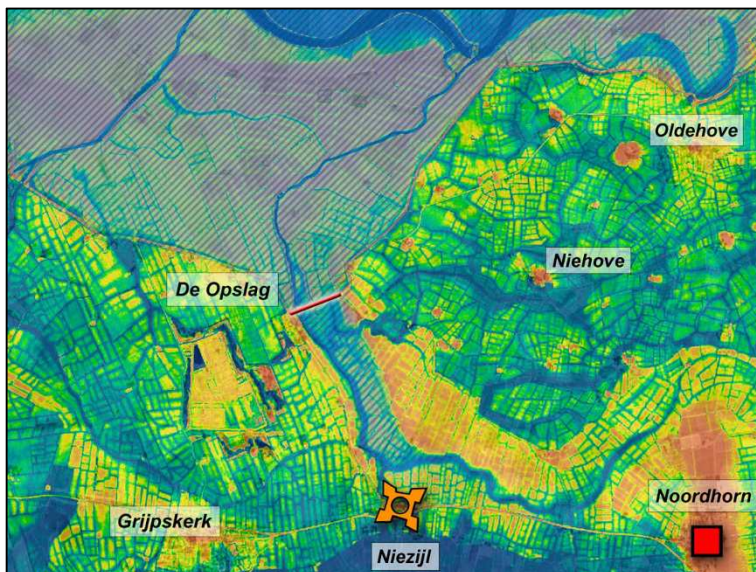
Oude Riet met (bij het riet aan de rechterkant van de foto) de uitmonding van de 'dove zijlpijp' (?)

Francisco Verdugo (1531-1595)

De Spaanse veldheer Francisco Verdugo zette in 1589 en 1590 zijn troepen in om de Riet ten noorden van Niezijl af te dammen.

Hij deed dat om de Staatse bezetting van Niezijl de mogelijkheid te ontnemen om via het water uitvallen te doen naar de Marne en tegelijk ook om te voorkomen dat de Staatse schans via de Lauwerszee vanuit Dokkum en Oostmahorn bevoorraad kon worden. Wanneer het hem zou lukken om op deze manier de Staatse schans te Niezijl uit te schakelen zou hij daarmee de controle over het hele Westerkwartier terugkrijgen en de beschikking krijgen over een uitvalsbasis van waaruit hij operaties zou kunnen opzetten tegen Westerlauwers Friesland, dat al tien jaar vast in handen van 's konings rebellen was. Hiermee kwam hij ook tegemoet aan de wens van de koningsgezinde Groningers, die al sinds de herfst van 1581 (de slag bij Noordhorn!) aandrongen op het aanpakken van Niezijl.

Verdugo's dam bij de Opslag (1589-1590)

In de zomer van 1589 was Verdugo bij de Opslag – de plaats waar Wigbold van Ewsum zijn zoutziederij had gehad – begonnen met het leggen van een dam in de zeearm. Het werk kwam echter niet klaar.

Het jaar daarop gebruikte Verdugo het Spaanse regiment van Bovadilla om de dam te voltooien. Kenners van het kustgebied hadden het hem afgeraden. Ze hadden hem gewaarschuwd dat het vloedwater bij springvloed zomaar enkele meters hoger kon komen, zeker wanneer het gedurende enkele etmalen hard waaide uit het noorden of noordwesten.

Verdugo sloeg de waarschuwingen in de wind. Hij overschatte zijn kennis van het land en zijn eigenaardigheden. Medio augustus 1590 verdreef een zomerstorm het Spaanse regiment van de Opslag en Verdugo zag zich gedwongen zijn soldaten naar het zuiden te laten terugkeren.

Zoals we al zagen is pas in 1598 – na de Reductie dus – de afsluiting van de zeearm gerealiseerd en werd de Opslagsterzijl gelegd.⁵²

---

⁵² GrA T136-2319: Stukken betreffende het leggen van de nieuwe Opslagsterzijl door Humsterland, Langewold en Vredewold. 1599 en 1600.

11 Tussen Aduard en Gripskerk (2)

11.1 'Belangrijk, maar duister'

11.2 Terug naar Oxwerd

11.3 Inpolderingen

11.4 De Pompelanden en Ypegat

11.5 Alles naar Niezijl

11.6 Een grondvaste landdijk

11.7 Een laatste beetje Drents water

Het in hoofdstuk 11.5 besproken verhaal uit het Humsterlandse dijkboekje over de problemen rond de afwatering van Oost-Vredewold (het Nijesloterzijlvest) en de oplossing daarvan wordt bevestigd door enkele andere bronnen. Eén ervan hebben we al gezien: de uitspraak van Stadhouder en Hoofdmannen van 8 mei 1563 ter beslechting van de onenigheden tussen het Sloterzijlvest en het Bomsterzijlvest rond de overname van het Oxwerderdiep door de eerstgenoemde organisatie. Maar er zijn ook berichten die nadere informatie bevatten over de relatie tussen het (Nije)sloterzijlvest en het Aduarderzijlvest en de poging van de eerste organisatie om toegang te krijgen tot de watergangen die via de Aduarderzijl op de benedenloop van het Reitdiep loosden.

Alvorens daarop nader in te gaan moet ik melding maken van een aanwijzing die duidelijk maakt dat de Oost-Vredewolders al vóór 1560 de beschikking hadden over een opening waardoor ze hun water op het watergangenstelsel van het Aduarderzijlvest konden lozen. De eerder vermelde poging om, na het 'staf' worden van de Sloterzijl bij Ypegat, toegang te krijgen tot dat zijlvest betreft dus niet zozeer het scheppen van een nieuwe situatie, maar de verruiming van een reeds bestaande lozingsmogelijkheid.

Het bestaan van een opening tussen de watersystemen van twee naburige zijlvestenijen is vreemd. Doorgaans zagen de zijlvestenijen er juist nauwlettend op toe dat er geen druppel 'vreemd water' hun gebied binnen kwam.

Een zijltje bij Nieuwbrug (in de rode cirkel) en een niet bij de verkaveling passende watergang op de grens van de kerspelen Oostwold en Lagemeeden (bij het pijltje) op een uitsnede uit de kaart van Theodorus Beckeringh uit 1781.

De aanwijzing die ik bedoel laat echter aan duidelijkheid niets te wensen over. Op 12 maart 1545 verklaarden de pastoor van Lagemeeden en een tweetal volmachten van datzelfde kerspel dat Oostwold zijn bijdrage had betaald voor het onderhoud van het 'zijltje bij het huis van Jan Abbring'.⁵³ Uit een bron van een eeuw later blijkt waar dat huis moet zijn geweest.⁵⁴ Dan horen we dat de 'Abbringetil' een kleine 200 meter ten westen van de Nieuwbrug ligt. Hij overspant de Zuidwending enkele tientallen meters ten zuiden van de plaats waar de Zuidwending in het Aduarderdiep uitmondt.⁵⁵ Op de ruim twee eeuwen latere kaart van Theodorus Beckeringh zien we het bedoelde zijltje ingetekend. Hierdoor kwam het water van de ten zuiden van de Weersterweg lopende Schipsloot in de Zuidwending uit.

De Abbringetil over de Zuidwending

⁵³ GrA T705-33 reg.nr. 32.

⁵⁴ GrA T136-858 (1627).

⁵⁵ Het zijltje ('zieltje') en 'het Abberin tilletje' bij Nieuwbrug ('de Nyebrug') staan op de Hottinger Atlas. Zie H.J. Versfelt, *De Hottinger-atlas van Noord- en Oost-Nederland 1773-1794* (Heveskes 2003), kaart 28.

Het blijkt dus (1) dat Lagemeeden via een zijl op de Zuidwending loosde die in directe verbinding stond met het Aduarderdiep, en (2) dat ook Oostwold langs die weg zijn water liet lopen. Het meest waarschijnlijk lijkt me dat die afwatering verliep via een watergang ten noorden van het huidige Hoendiep, op de grens tussen Oostwold en Lagemeeden (bij het rode pijltje op het Beckeringh-kaartje).

Naamloze grenssloot tussen Lagemeeden (links) en Oostwold (rechts) ter hoogte van Hoendiep 36

De sloot past niet bij de verkaveling van het gebied en wekt de indruk een overblijfsel te zijn van een natuurlijke watergang.

Vermoedelijk heeft hierlangs het Oostwolder water noordwaarts gelopen om samen met dat van Lagemeeden in het Aduarderdiep uit te komen.

Tegenwoordig heeft de sloot geen boven-locale functie meer.

Duidelijk is in elk geval dat Oostwold en Lagemeeden – beide behorend tot het Sloterszijlvest – in 1545 voor hun afwatering niet, of niet geheel, op de Oost-Vredewoldertocht en de Sloterszijl bij Ypegat aangewezen waren, maar (ook) via het Aduarderszijlvest mochten lozen. Sinds wanneer dat zo was en hoe deze situatie in formele zin was geregeld, is niet aan de hand van schriftelijke bronnen vast te stellen. Ik heb geen aanwijzing gevonden die steun biedt aan de gedachte dat Oostwold en Lagemeeden formeel onderdeel zijn geweest van het Aduarderszijlvest. Er moet echter een relatie tussen dit gebied en het zijlvest zijn geweest. Daarop wijst ook het feit dat de genoemde verklaring ons bekend is doordat een afschrift ervan zich bevindt in een kopieboek van het Aduarderszijlvest.

Het bestaan van een verbinding tussen Oostwold-Lagemeeden en het Aduarderszijlvest vinden we verder bevestigd in een document uit 1561. Dat stuk behelst een verslag van een overlegvergadering die op 31 maart 1561 is gehouden op de Aduardersteentil.⁵⁶ Daar bespraken de Aduarderszijlvesten, de Raad van Groningen en het Sloterszijlvest (met Wigbold van Ewsum) de details van een overeenkomst, waarbij het aan Oost-Vredewold zou worden toegestaan om een tweede ‘pijp’ te hebben waardoor het kon lozen op het Aduarderdiep. Het moet al heel vreemd zijn wanneer het hierbij niet zou gaan over de in het relaas over de zijlen bij Ypegat vermelde pogingen van het Sloterszijlvest om zich aan te sluiten bij het Aduarderszijlvest.

Uit het verslag blijkt dat het Sloterszijlvest al een pijp van 20 voet breedte had en graag een tweede opening van die maat zou willen hebben. Verder lezen we in dit stuk dat er toen gewerkt werd aan de Aduarderszijlen.⁵⁷

⁵⁶ GrA T696-183 (1561).

⁵⁷ Meer daarover is te lezen in de rubriek ‘Mengelwerk’ op de website van de Groninger Archieven: <http://www.groningerarchieven.nl/historie/mengelwerk/aduarderdiep-3/aduarderdiep>, in het bijzonder onder het kopje ‘Nieuwe sluizen omstreeks 1560’.

Op grond van deze aanwijzingen lijkt het me aannemelijk dat het Oost-Vredewolder of Sloterzijlvest al sinds heel lang een verbinding met het Aduarderdiep had en dat deze verbinding te maken heeft met de omstandigheid dat het de monniken van Aduard waren die via deze opening van en naar hun uithof in het Drentse Terheijl, anderhalve kilometer ten zuiden van Leek, konden varen. De route liep vanuit Aduard via de Lindt, het Aduarderdiep, de Zuidwending, de Gave of Oostwolderdiep, de Munnikesloot, het Zultemeer (Leekstermeer), de Leek en de Zwarte Riet. Juist het feit dat het klooster Aduard zelf vanouds de Zuidwending als schipsloot heeft gebruikt zou de verklaring kunnen zijn voor het feit dat er bij de Abbringetil geen waterscheiding is geweest tussen het Sloterzijlvest en het Aduarderzijlvest. Het ontbreken van een dergelijke waterscheiding betekent echter ook, dat water van de Noorderdrentse nederzettingen Leutingewolde en Roderwolde via het Leekster- of Zultemeer ongehinderd zijn weg vond naar het Aduarderdiep.

We moeten hierbij zeker rekening houden met de mogelijkheid dat in de loop van de tijd veranderingen zijn opgetreden in bodemhoogten en hoeveelheden te lozen water. Het kan dus zijn dat de waterhuishoudkundige problematiek waarvan de zestiende- en zeventiende-eeuwse bronnen getuigen, eerder (in de veertiende en vijftiende eeuw) nog niet bestonden. We zullen aanstonds nog zien dat de Lagemeedsters zich later gedwongen zagen noodmaatregelen te nemen om te voorkomen dat water vanuit het Aduarderzijlvest hun land binnenkwam.

Zoals gezegd past het verslag over de in maart 1561 gehouden bijeenkomst op de Aduardersteentil bij het verhaal over de twee zijlen bij Ypegat en de daarin gemelde poging van het Sloterzijlvest om toegang te krijgen tot het Aduarderzijlvest. Ofschoon men – zo lezen we in dat verhaal – met de onderhandelingen al heel ver was gevorderd en de overeenkomst zelfs al was opgemaakt, ging het plan niet door. Dat kwam doordat het op verzet vanuit de stad Groningen stuitte. Ook dit wordt uit andere bron bevestigd. Stadssecretaris Egbert Alting noteerde op 17 februari 1562 in zijn dagboek dat burgemeesters en raad tijdens een bijeenkomst in het wijnhuis uit naam van de stad Groningen en de eigenerfden en landgebruikers in het stadshamrik hadden verklaard niet in te stemmen met een concept-overeenkomst die gesloten was tussen Wigbold van Ewsum en het Sloterzijlvest enerzijds en het convent van Aduard anderzijds over de inlating van '*veen-ende ander wateren*'.⁵⁸ De instemming van het stadsbestuur was in deze zaak onontbeerlijk omdat burgemeesters en raad als wettige overheid van de burgers en stedelijke instellingen die in het Westerstadshamrik en Lieuwerderwolde gegoed waren, stem in het zijlvestenijkapittel hadden. De eigenaren en gebruikers van die landerijen – die zeker al sinds het begin van de veertiende eeuw bij het Aduarderzijlvest hoorden – waren vooral bang dat hun landerijen bedorven zouden worden door zuur veenwater.

Dat er naar de zin van de laatstgenoemden toch al te veel veenwater binnenkwam blijkt uit het protest dat het stadsbestuur later in hetzelfde jaar, op 14 september 1562, bij de abt van Aduard als voorzitter van het Aduarderzijlvest indiende. De overlast werd veroorzaakt door – zo heet het letterlijk – het veenwater dat als gevolg van de verveningen van Wigbold van Ewsum in grotere hoeveelheden naar beneden kwam dan vroeger het geval was. Uit het verhaal blijkt verder dat het water ook in de zomer voor problemen zorgde. De lage landen ten westen van de stad leden hierdoor grote schade en het hooi werd erdoor bedorven.

⁵⁸ W.J. Formsma en R. van Roijen (eds), *Diarium van Egbert Alting, 1553-1594*. RGP grote serie 111 ('s-Gravenhage 1964) 117.

Twee dagen later gaf het stadsbestuur een aanbevelingsbrief aan het Heilige Geest Gasthuis – dat veel land bezat onder Hoogkerk – voor een collecte die het gasthuis bij andere geestelijke instellingen wilde houden ter delging van de schade, die veroorzaakt werd door de overstromingen.⁵⁹

Tenslotte is er nog een ongedateerde tekst die van ná 1561 moet dateren en waaruit blijkt dat de Hoogkerkers in het Oostwolderdiep (het huidige Hoendiep) een ‘knijpe’ moesten onderhouden.⁶⁰ Mogelijk is deze ‘knijpe’ gelegd als een compromis tussen de conflicterende belangen van de Oost-Vredewolders enerzijds en de Lieuwerderwolders en Groningers anderzijds. Daarbij moeten we overigens niet alleen aan de waterhuishouding denken, maar ook aan het belang dat alle partijen hadden bij het later Hoendiep genoemde ‘trekdiep’ door Hoogkerk, het Oostwolderdiep (later ook Hoendiep genoemd) en de Gave, dat als vaarweg tussen de ‘westerse kwartieren’ en de stad Groningen dienst deed. Ik vermoed dat het bij de hier bedoelde ‘knijpe’ ging om een versmalling ter plaatse van de latere Vierversluis. Deze was onder normale omstandigheden open, maar kon in geval van nood met balken worden afgesloten. Dat de Hoogkerkers verplicht waren om dit kunstwerk te onderhouden wijst erop dat zij het waren die er in het bijzonder belang bij hadden.

We zullen nu nog enkele plaatjes bekijken die het voorgaande kunnen verduidelijken.

Bij de Abbringetil en Nieuwbrug

De oude situatie bij Nieuwbrug ingetekend op Google Earth.

De Abbringetil overbrugt de Zuidwending. Via het zijltje bij de Abbringetil komt water van Lagemeeden en Oostwold in de Zuidwending uit, even ten zuiden van de plaats waar de Zuidwending en de Hunsinge bij elkaar komen. Langs deze weg kwam water uit Oost-Vredewold (het Slotersijlvest) in het Aduardersijlvest.

Bij de Abbringetil

Op de voorgrond het water van de Zuidwending, aan de andere (west-) kant van de brug loopt de Weersterweg. Het nu onbeduidende slootje aan de zuidzijde van de weg of dijk, die tevens de waterscheiding was tussen het Slotersijlvest aan de zuidzijde en het Aduardersijlvest aan de noordzijde, werd door de Lagemeedsters en Oostwolders niet alleen als waterlossing, maar ook als Schipsloot gebruikt.

⁵⁹ GrA T2100-16.1 fol. 22 en 23.

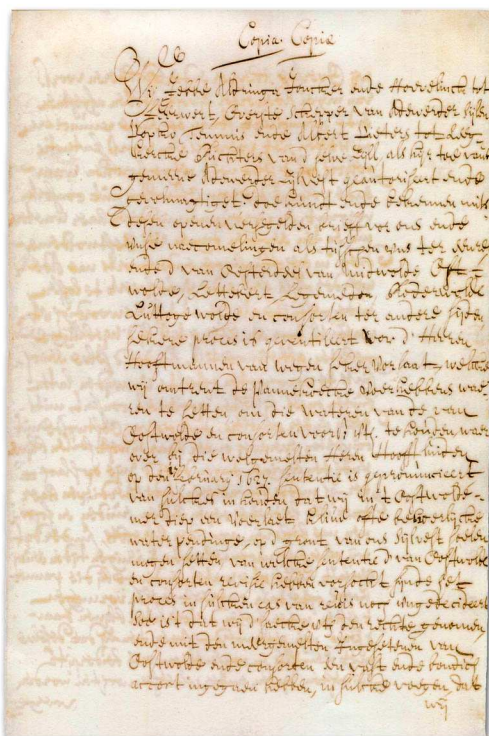
⁶⁰ GrA T835-21 fol. 153v.

Op de plaats van het door Beckeringh getekende zijltje ligt nu een dam.

De Schipsloot aan de Lagemeedster
(=zuid-)kant van de Weersterweg

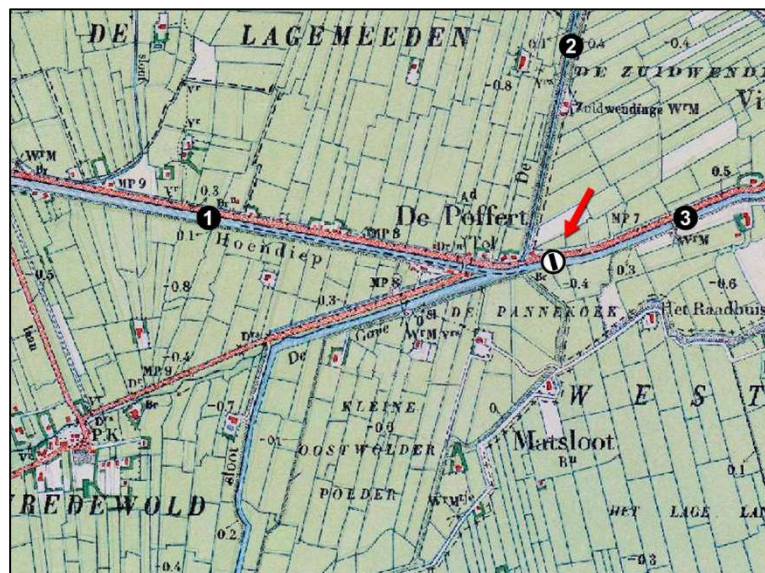
Schepen kunnen hier allang niet meer varen, maar ook voor de waterhuishouding heeft de sloot nauwelijks betekenis meer.

Een conflict in der minne geschikt (1630)
(GrA T705-217)

In het begin van de zeventiende eeuw diende voor de Hoofdmannenkamer een geschil tussen het Aduarderzijlvest enerzijds en de ingelanden van Oost-Vredewold en de Drentse plaatsen Roderwolde en Leutingewolde anderzijds. Het ging om het voornemen van het Aduarderzijlvest om een 'verlaat, klief of pending' te leggen bij de Pannekoek. Uit dit plan mogen we concluderen dat de 'knijpe' ter plaatse van de latere Vierverlaten niet of onvoldoende werkte en dat het Aduarderzijlvest de toestroom wilde beperken van veenwater dat via de Gave en de Munnikesloot vanuit Oost-Vredewold en Noord-Drenthe binnenkwam, zonder tegelijk ook het scheepvaartverkeer onmogelijk te maken.

Het geschil was er een van lange adem: de eerste signalen erover vond ik in 1622,⁶¹ het plaatje op de vorige bladzijde toont een kopie van de schikking die partijen in 1630 met elkaar troffen.

Een verlaat gepland bij Pannekoek

1. Hoendiep (sinds halverwege de zeventiende eeuw)
2. Zuidwending
3. Oostwolderdiep (nu Hoendiep)

Het bovenstaande kaartje geeft aan waar het geplande kunstwerk – er is sprake van *twee* verlaten bij de Pannekoek, hetgeen wijst op een schutsluis – moest komen. Hierbij moet worden bedacht dat het op deze uitsnede uit de ‘Bonnebladen’ getekende stuk Hoendiep dat vanaf de Poffert naar het westen loopt, in de eerste helft van de zeventiende eeuw nog niet bestond.

Het geplande kunstwerk moest het uit Oostwold en Noord-Drenthe afkomstige water tegenhouden, maar de scheepvaart zo min mogelijk hinderen. Zoals we zagen kwam het te weren water op twee plekken het Aduarderzijkvest binnen: via de Zuidwending die bij Nieuwbrug in het Aduarderdiep uitkwam en via het Oostwolderdiep van de Poffert naar het latere Vierverlaten. Dat laatste kanaal is nu onderdeel van het Hoendiep.

Voordat de rechters uitspraak deden, kwamen de partijen zelf tot een vergelijk (1630).⁶² Ze besloten dat het oosterdeel van Midwolde, Oostwold, Lettelbert, Lagemeeden en het Drentse Roder- en Leutingewolde ongehinderd op de Hunsinge en de Aduarderzijk zouden mogen uitwateren, maar tegelijkertijd ook de *Nije Opslachterzijk* (Kommerzijk) in orde moesten houden. Het Aduarderzijkvest zou dan afzien van de bouw van een verlaat.

Het is niet duidelijk of er omstreeks 1630 sprake is geweest van een ongewone toevloed van Vredewolder en Drents water en, indien dat inderdaad het geval was, wat daarvan de oorzaak kan zijn geweest. Het kan te maken hebben gehad met de voortschrijdende exploitatie van de venen boven Leek, maar ook – en dat lijkt, gelet op de inhoud van het vergelijk, het meest waarschijnlijk – van een slecht functionerende afvoer van het Vredewolder water noordwaarts, via Niezijk naar Kommerzijk.

⁶¹ GrA T1-118 (‘acteboek’ van Gedeputeerde Staten), 297 (8 augustus 1622), 309-310 (3 september 1622).

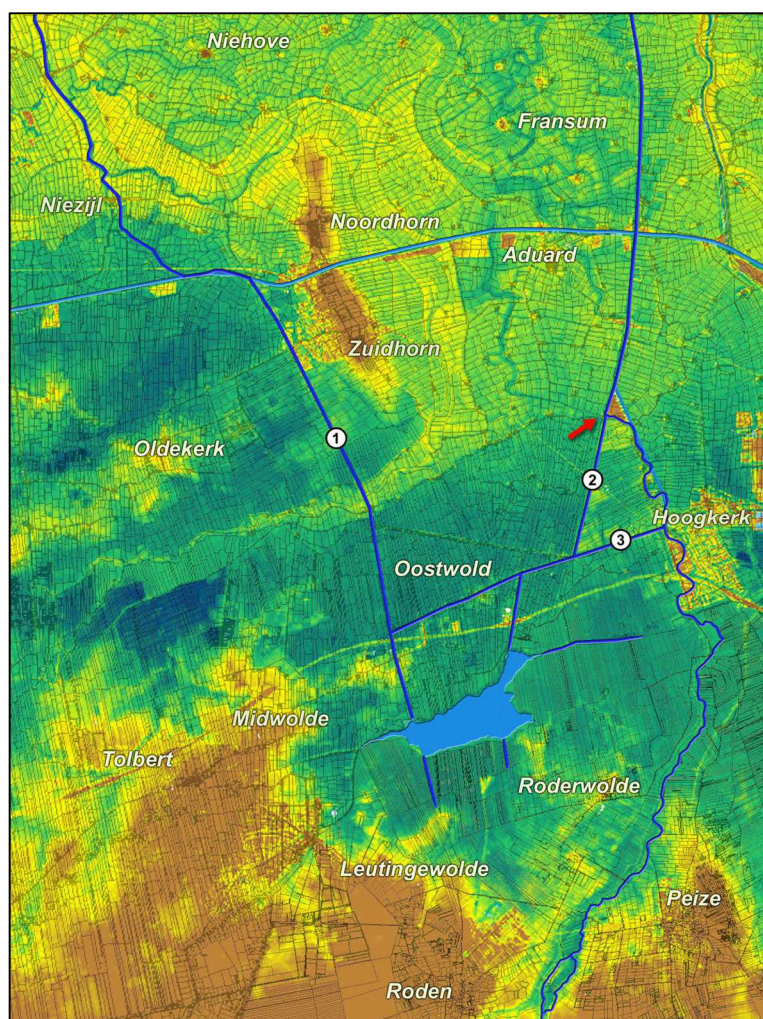
⁶² GrA T705-217 regist. nr. 44.

Ten behoeve van het overzicht moeten we wat verder uitzoomen. Op het onderstaande plaatje zien we de drie uitwegen van het water van Oostwold, Midwolde, Lettelbert, Lagemeeden, Leutingewolde en Roderwolde waarover in 1630 overeenstemming werd bereikt. Er waren twee oude waterlossingen, een westelijke en een oostelijke.

De eerste had aanvankelijk naar de Sloterzijl ten westen van Noordhorn gelopen en was later verlegd naar de Nijesloterzijl (de oostelijke zijl in Niezijl) en dan verder naar Kommerzijl.

De oostelijke die ook gebruikt werd als vaarroute tussen Aduard en Terheijl, liep via de Zuidwending en het Aduarderdiep naar de Aduarderzijl, die eerst bij Arbere lag en later naar een plaats ten noorden van Feerwerd werd verplaatst.

De derde waterlossing liep via de vaarroute tussen Oostwold en Hoogkerk – het Oostwolderdiep – dat bij het latere Vierverlaten in de Hunsinge uitkwam.

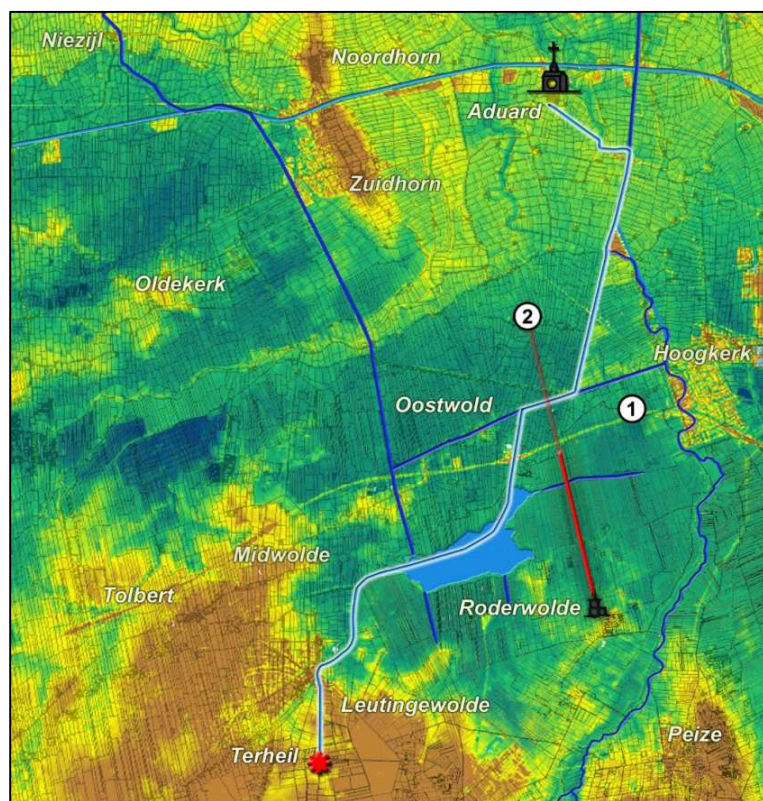

De afvoer van het Noord-Drentse water

1. Oost-Vredewoldertocht
2. Zuidwending
3. Oostwolderdiep

Uit een tekst van 1627 weten we dat de opening bij de Abbringetil (even ten westen van Nieuwbrug, bij het pijltje) door de ingelanden van Lagemeeden c.a. met planken en mest werd gesloten wanneer het water in het Aduarderdiep zo hoog stond, dat het via deze opening het Nijesloterzijlvest dreigde binnen te komen. Zoals eerder vermeld bevond zich in de tweede helft van de zestiende eeuw in het Oostwolderdiep ter plaatse van het latere Vierverlaten een 'knijp' die door de Hoogkerksters moest worden onderhouden. Ook daar was dus een – smalle – verbinding tussen het Nijesloter- en het Aduarderzijlvest. Ook die zal men in geval van nood hebben kunnen afsluiten.

Met de oostelijke lozingsmogelijkheid via het Oostwolderdiep lijkt de situatie te zijn hersteld die mogelijk vóór de ontginning van dit gebied heeft bestaan. Eerder heb ik erop gewezen dat er een natuurlijke watergang moet zijn geweest – corresponderend met het smeltwaterdal in de pleistocene ondergrond – die water vanuit de venen tussen Roderwolde en Leek in noordoostelijke richting afvoerde.⁶³ Het kwam in de buurt van Hoogkerk in de Hunsinge uit. Veel water zal dit riviertje niet hebben gevoerd. Het hele gebied was moerassig en het meeste water dat erin regende zal in droge tijden zijn verdampt. Door opslibbing in het stroomgebied van de Hunsinge zal deze natuurlijke uitweg verstopt zijn geraakt.

Roderwolde, Hoogheem, Lagemeeden
en de vaarroute tussen Aduard en
Terheijl

1. Hoogheem
2. Kerkhof van Lagemeeden

De ontwikkeling van het gebied rond het Leekstermeer roept vele vragen op.

Het podium van Hoogheem (ter plaatse van het huidige bedrijventerrein Westpoort) dateert van halverwege de dertiende eeuw. Dat geeft een datering voor de heroccupatie van dit gebied, dat vanaf de achtste eeuw en vooral in de twaalfde en het begin van de dertiende eeuw aan overstromingen blootstond. Deze overstromingen hebben een c. 30 cm dik kleipakket achtergelaten.⁶⁴

Blijkens de goederenlijst van het klooster Werden aan de Ruhr kwamen er in de elfde eeuw al inkomsten uit dit grensgebied van Vredewold, Lieuwerderwolde en Drenthe.⁶⁵

Een bij Hoogheem aangetroffen dichtgeslibde, en later weer uitgegraven sloot past in de verkaveling van Roderwolde, die geraaid lijkt te zijn op het podium in Lagemeeden,

⁶³ Zie G&DW 10, *Tussen Aduard en Grijpskerk 1*, hoofdstuk 10.2 'Woldgeul'.

⁶⁴ J.Y. Huis in 't Veld e.a., *Het Hoogheem, een Drents kloostervoorwerk in Groningen*. Stadse Fratsen 28 (Groningen 2011), 10-12.

⁶⁵ OGD I 10; W.A. Ligtendag, *De Wolden en het water; de landschaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870* (Groningen 1995) 74.

waar halverwege de veertiende eeuw een kapel werd gesticht.⁶⁶

De kerk van Roderwolde (*Roterwolde*) wordt in 1139 voor het eerst in een oorkonde genoemd,⁶⁷ het podium in Lagemeeden dateert volgens Miedema uit de elfde eeuw.⁶⁸ Deze kunstmatige verhoging moet bij een 'tweede occupatiefase' horen, want kort geleden zijn hier sporen aangetroffen die erop wijzen dat hier mogelijk al in de Romeinse tijd en zeker in de vijfde of zesde eeuw werd gewoond en gewerkt. De sporen waren overdekt met klei.⁶⁹ De wijze waarop Lagemeeden in een vijftiende-eeuws Münsters parochieregister wordt aangeduid ('de weiden van Oostwold of meden') maakt duidelijk dat het bij de genoemde tweede occupatiefase moet gaan om een ontginning die vanuit Oostwold (*Antiqua Ostwald*) is uitgegaan.⁷⁰ Het lijkt erop dat overstromingen de bewoners hadden verjaagd en dat er een langere periode is geweest waarin landgebruik onmogelijk was.

Mol suggereert dat de uithof Terheijl een functie heeft gehad die vergelijkbaar was met het Aduardervoorwerk in Everswolde, en dat de akte van 1250, waarin de bisschop van Utrecht aan Aduard vrij verkeer vergunt door zijn bisdom, mede betrekking heeft op het verkeer tussen Aduard en Terheijl.⁷¹ Het is echter de vraag of Terheijl in 1250 al in het bezit van Aduard was. De eerste concrete vermelding van de uithof dateert weliswaar pas uit het eind van de vijftiende eeuw, maar maakt wel duidelijk dat de uithof toen al langer bestond. De abtenkroniek van Aduard vermeldt over abt Wolterus I (1485-1494) dat hij een nieuwe kapel heeft gebouwd in 'onze uithof bij Roden, op de plaats die "Hel" werd genoemd, maar nu "Hemel" heet'.⁷² De uithof bestond dus al langer en er had ook een oude kapel gestaan, maar vanaf wanneer de Aduarder aanwezigheid hier dateert is onbekend. Het jaartal 1200 dat op een website te lezen staat is in elk geval op niets gebaseerd.

Er is een aanwijzing voor de veronderstelling dat Terheijl in 1313 nog niet als Aduarder uithof functioneerde of, preciezer gezegd, dat er toen waarschijnlijk nog geen vaarroute was tussen het klooster Aduard en Terheijl. Deze aanwijzing kan worden ontleend aan de in deel 6 (*Arbere en het Aduarderdiep*) besproken akte van 1313, waarin door het klooster Aduard, Lieuwerderwolde en de Noorddrentse kerspelen Peize, Roden en Foxwolde afspraken gemaakt werden over het onderhoud van een zijltocht en zijl.⁷³ Zoals we zagen ging het toen om de afwatering van de genoemde gebieden door de Hunsinge en de Kliefslotgeul. In dat stuk wordt het gebied van Roderwolde en Leutingewolde niet genoemd dat, gelet op zijn ligging en de oriëntatie van zijn verkaveling, zijn water in noordelijke richting heeft moeten lozen. Dit kan erop wijzen (1) dat er toen bij Nieuwbrug nog geen opening was tussen de Zuidwending (de oostelijke grenssloot van de ontginning Lagemeeden) en de Hunsinge, en

⁶⁶ Huis in 't Veld, *Hoogeheem*, 161-163; Van Moolenbroek en Mol (red.), *De abtenkroniek van Aduard*, 276.

⁶⁷ OGD I 27.

⁶⁸ Marijke Miedema, *Vijfentwintig eeuwen bewoning in het terpenland ten noordwesten van Groningen* (eigen uitgave 1983) dl. II, 187.

⁶⁹ Paul Panjkovic, 'Wonen op veen in de Lagemeeden', in: *Historisch Jaarboek Groningen 2014*, 134-136. Zie ook G&DW 5 *Tussen Drentse A en Peizerdiep (13e-14e eeuw)*, 5.3 'Eerste ingrepen', en G&DW 10 *Tussen Aduard en Grijpskerk 1*, 10.1 'Aduard en omgeving'.

⁷⁰ Leopold von Ledebur, *Die Fünf Münsterschen Gaue und die Sieben Seelande Friesland's. Ein Beitrag zur Geographie des Mittelalters* (Berlin 1836) 102: *Pratis Ostwald alias Meden* (Lagemeeden) en *Antiqua Ostwald* (Oud-Oostwold).

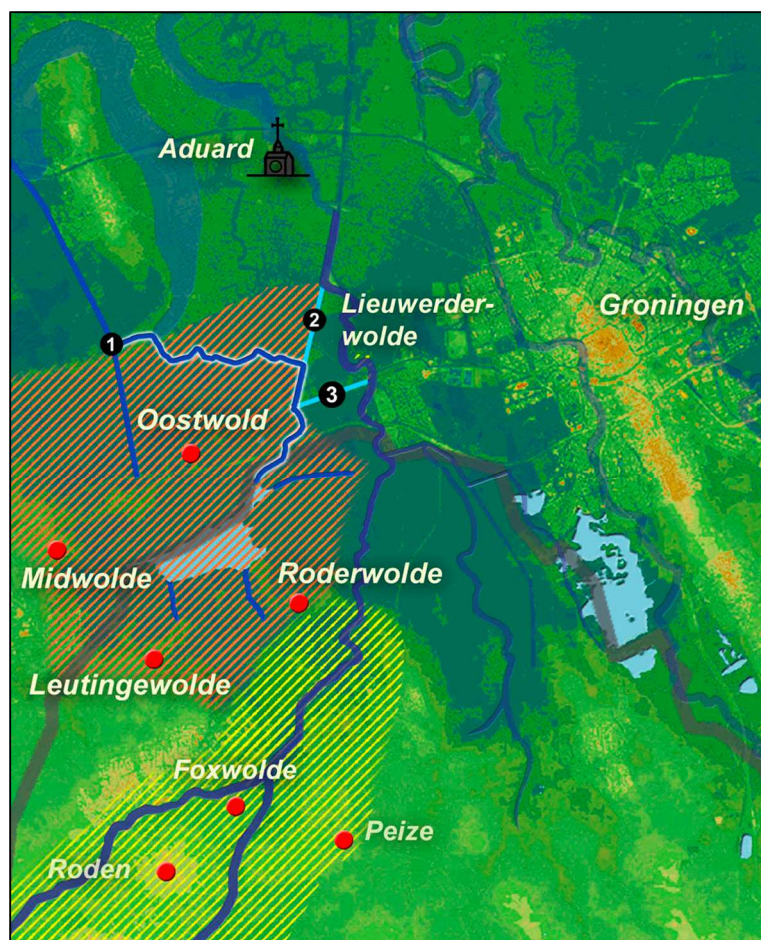
⁷¹ J.A. (Hans) Mol, 'Bezitsverwerving en goederenbeheer van de abdij van Aduard', in: *Abtenkroniek*, 187-188.

⁷² *Abtenkroniek*, 288-290.

⁷³ Zie G&DW 6, *Arbere en het Aduarderdiep*, 6.1 'Een nieuwe zijl bij Arbere (1313)'.

(2) dat het Roderwolder water door Lagemeeden (via de Nutwegstertocht) in de richting van de Woldgeul liep en samen met dat van Oostwold en Midwolde via de Oost-Vredewoldertocht naar de Oxwerderzijl stroomde. B.W. Siemens huldigde (ongeveer) hetzelfde idee.⁷⁴

Als deze gedachtegang juist is zouden de Aduarders mogelijk pas in de veertiende eeuw zijn begonnen met de exploitatie van hun bezit bij Terheijl. De naam 'Munnikesloot' van de watergang tussen de Gave en het Leekstermeer lijkt me geen aanwijzing voor de datering ervan. Deze waterloop past in de verkaveling van het gebied ten oosten van Oostwold en deze is ongetwijfeld ouder dan het klooster Aduard. De naam Munnikesloot zal zijn toe te schrijven aan het feit dat de monniken van Aduard hem het meest gebruikten en wellicht ook hebben verbreed om als vaarweg te kunnen dienen.

Het Slotersijlvest en het Drentse deel van het Aduardersijlvest

Het Drentse stroomgebied van het Peizerdiep, dat tot c. 1400 via de Kliefslootgeul en daarna via de Aduardersijl losde is geel gearceerd, het gebied van het Slotersijlvest (ook Oost-Vredewolderzijlvest en Midwoldemersijlvest geheten) heeft een oranje arcering.

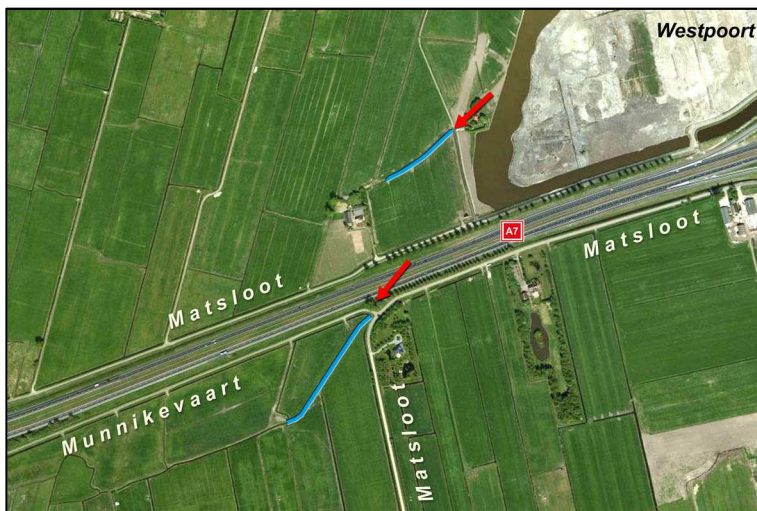
1. Enumatil
2. Zuidwending
3. Oostwolderdiep (Hoendiep)

De huidige grens tussen Groningen en Drenthe is op het bovenstaande kaartje aangegeven met een vage grijze lijn. Vóór 1 januari 1987 lag er nog een klein stukje Drenthe (ruim 48 ha groot) ten noorden van de A7 (Drachten-Groningen). Met ingang van de genoemde datum werd de snelweg gemeente- en provinciegrens. Het vroeger Drentse gebied kreeg met de van oudsher 'Groninger' grond langs het Hoendiep de bestemming van bedrijventerrein ('Westpoort').

⁷⁴ Siemens, *Dijkrechten en zijlvesten*, 31-32 en kaart 3.

Het kaartje laat zien hoe het water van Leutingewolde en (een deel van) Roderwolde door Lagemeeden kan zijn afgevoerd vóórdát er een verbinding met het Aduarderzijlvest tot stand gebracht was. Volgens dit idee kwam het bij Enumatil uit in de Oost-Vredewoldertocht. Het gaat hier om het enige Drentse water dat ten westen van het Peizerdiep door Groningerland moest worden afgevoerd.

De twee watergangen waarlangs later water vanuit het Sloterzijlvest (dan Nijesloterzijlvest geheten) naar het Aduarderdiep stroomde, zijn met lichtblauwe lijntjes aangegeven: een stukje Zuidwending ten zuiden van Nieuwbrug en het Oostwolderdiep bij Vierverlaten. Twee losse stukjes van de oude waterlossing van de genoemde Noorddrentse gebieden zijn nog te zien in de vorm van schuin op de looprichting van de kavelsloten staande watergangen ten noorden en zuiden van de A7. Op het onderstaande kaartje zijn deze sloten met pijltjes aangegeven. De waterlossing die hier heeft gelopen begon bij de Rietboor (de noordoostelijke 'kop' van het Zulte- of Leekstermeer) en liep met een aantal slingers in de richting van Hoogkerk en het Peizerdiep. Deze watergang moet in de middeleeuwen de natuurlijke grens tussen Drenthe in het zuiden en Vredewold in het noorden zijn geweest.

Sporen van een oude waterlossing, die de natuurlijke grens is geweest tussen Groningen en Drenthe

Ten noorden van de A7:

Schuine sloot bij Matsloot 8, even ten westen van het bedrijventerrein Westpoort

Ten zuiden van de A7:

Naamloos restant van de oude waterlossing van Roderwolde en Leutingewolde, nabij de driesprong Matsloot (links) en Munnikewaart (rechts)

De bosschages op de achtergrond horen bij boerderij De Hoogema en camping Pool aan het Leekstermeer.

Lettelberterdiep

Al eerder hebben we gezien dat het Lettelberterdiep past in de verkaveling van het ontginningsgebied tussen de rug van Lettelbert en Enumatil.⁷⁵ Het deel van het Lettelberterdiep tussen Lettelbert (bij camping 'de Hondenhoek') en het Leekstermeer – op het kaartje gemarkeerd – loopt schuin door de verkaveling ter plaatse, hetgeen erop duidt dat deze watergang later tot stand gekomen is dan de inrichting van het land ten zuiden van de pleistocene rug van Lettelbert. De bodemhoogte langs deze watergang vertoont aanzienlijke verschillen: 1,5-2 meter. Dat is zoveel, dat dit tracé niet het meest voor de hand ligt wanneer er een afwateringskanaal moet worden gegraven.

Hoe zit dat? Dat dit stuk van het Lettelberterdiep jonger is dan het ten noorden van Lettelbert gelegen deel is niet verrassend. Aan de oostkant van het meer zijn immers nog twee uitgangen geweest: een oude over de Hoogema naar Hoogkerk en een nieuwere via de Munnikewaart het Oostwolderdiep en de Zuidwending. Misschien hangt de oriëntatie van het jongere zuidelijke deel van het Lettelberterdiep samen met de plaats waar de Leutingewolder Molensloot – de westelijke grens van de Bolmert – in het Leekstermeer uitmondt. Maar wat kan het belang daarvan zijn geweest?

⁷⁵ Zie G&DW 10, *Tussen Aduard en Grijpskerk 1*, hoofdstuk 10.3 'Oost-Vredewoldertocht'.

Het lijkt me passend om deze cyclus met een vraagteken af te sluiten. Het komt bovendien goed uit dat hierbij ook weer Drents water in het geding is.

Tot slot

Volgens de in de inleiding besproken negentiende-eeuwse geschiedvorsers dr. G. Acker Stratingh hebben ‘de waterloozingen van het Westerkwartier eene niet gemakkelijk te ontwarren geschiedenis’.⁷⁶ De problemen worden veroorzaakt door de vele niet of nauwelijks te dateren sporen in het landschap in combinatie met het ontbreken aan duidelijke schriftelijke bronnen. We hebben in het voorgaande gezien dat de enige oude schriftelijke bron die we hebben zo mogelijk meer vragen oproept dan beantwoordt.⁷⁷

Het is goed om aan het eind van dit laatste deel van ‘Groningen en het Drentse water’ nog eens te benadrukken dat mijn reconstructie van de waterstaatsgeschiedenis van het zuidelijk Westerkwartier niet pretendeert het laatste woord te zijn. Ik heb alleen een poging gedaan om de losse feiten zoveel mogelijk tot een samenhangend verhaal samen te voegen. Het resultaat is slechts beperkt houdbaar. Ik ben er niet zeker van dat ik alle bronnen heb gezien die ik had moeten zien en archeologisch of bodemkundig onderzoek kan zomaar weer nieuwe feiten aan het licht brengen. Bovendien valt ook niet uit te sluiten dat iemand op basis van de door mij gebruikte bronnen met meer plausibele voorstellen voor de dag komt.

Maar dit geldt vanzelfsprekend voor alle verhalen over ‘Groningen en het Drentse water’. De overlast door het Drentse water hield in 1600 niet op. Zelfs enkele jaren geleden nog moest het leger met zandzakken in de weer om Groningen droog te houden. Geen wonder dat we ook in de archieven van na 1600 zoveel stukken vinden onder het kopje ‘de Drentsche wateren’. Talloos zijn de verwijzingen naar deliberaties en beheershandelingen die bedoeld waren om de wateroverlast vanuit Drenthe de baas te worden. Werk aan de winkel voor landschapshistorici met belangstelling voor schriftelijke bronnen en aanleg voor researchewerk.

---

⁷⁶ G. Acker Stratingh, *Aloude staat en geschiedenis des vaderlands. Eerste deel. De bodem en de wateren* (Groningen 1847) 307 (noot), met instemming geciteerd door A.J. Andreae, *De Lauwerszee, nagespoord in hare wording, haren omvang en hare verschillende bedijkingen* (Leeuwarden 1891) 51 en daarna nog eens door D. Kloppenburg (‘Westerkwartier’, 554).

⁷⁷ ‘De bepalingen van deze overeenkomst zijn zeer onduidelijk’ (Formsma, *Grijskerk*, 5).

Bijlage

OGD II 746 (8 juni 1385)

De proosten van Hummerke en Kusemer en een aantal pastoors in Langewold en Vredewold brengen een overeenkomst tot stand over de waterlossing van Vredewold en Langewold.

- [1] In den name Godes amen.
- [2] Allen unde een yderen christgelovigen, de dessen jegenwoordigen briefff sollen seen offte hoeren, ontbeden wy, Tydericus, provest in Hummarke, Alard, provest in Kusemer, Helmarus, Reynerus ende Allardus, der kerke Sijba(l)debuiren, Olde ende Nyekerke in den lande van Langewolt gelegen pastoren, Luppold, Bernard, Menold, Johannes en Ludolphus, der kerken Lucaswold, Noortwijk, Marum, Nuys en Nyebert in den lande van Vredewolt gelegen pastoren offte rectoren, ewige greute in den Heeren.
- [3] Opdat men weten mach de waerheid desgenen, de gescheet is, unde die in voorleden tyden dikwijl nutte sint gewest ende profytelyk, in toekomende tyden nyet swaer en worden geachtet ende schadelijk, ende alsoe die van olden sijnt nuttelyker gehalten na gelegentheid des tydes en noetdruftigh dringende worden in beteren verandert.
- [4] Nu isset waer datter voele ende swaere twisten ende bedaghten tusschen den kaspelluiden der voors. kerken van Sybaldeburen, Olde unde Niekerke ende Phane eensdeels, ende die kaspelluiden der parochiekerken voergesegt, als Lucaswolde, Noortwijk, Marum, Nuys en Nyebert anderdeels, umme weder thoe maken ende thoe onderhouden de oeveren der waterloep totten voors. vijff kerken in Vredewolt gelegen behoerende, die wy bekennen alriede opgeresen ende bevruchten, daer noch meer tokomende sijn, ten weere men met snellen ende haestigen middel offte remedie tegemoete queme en behinderde.
- [5] Nu isset gemeen ende openbaer dat dorch overvloed van wateren, de alrewegen in Langewolt tesamenkomen ende vloeyen, ende omme de waterige landen aldaer sijnde de vijff kerken in Vredewolt de oeveren hoerer watertochten durch Langewolt lopende niet holden nog verwaren konnen, alsoe dattet van noeden ist mijt bequeme remedien offte provisie in denselven noetdruftigen artikel vollenkomen ofte beteren raedt te nemen, soe dogh in schriftuiren tegens nye krankheden ist bequeem nye remedie to vinden.
- [6] Daeromme overmits consent ende raedt der landschappen ende leeken der kerken voors. van beyder zyden den voors. twijst begeerden mit bequeme remedien voer to komen, ytyke nye artikelen tusschen de parochianen van beyden syden tot ewigen dagen to holden, ordonnerende, settende ende diffinierende:

- [7] • In den eersten hebben wy begrepen ende gesettet, dat die vijff kerken van Vredewolt dit jaer hoer watertucht bij die van Ewertmannen ende Heddemannenhuse offte daeromtrent op nuttste plaetse dorch discrete verkoren sollen worden offte gevende.
- Ende by denselvesten watertucht offte loep sollen die twee parochienkerken Sybalderbarde ende Oldekerke een ander wateringe offte loep maken ende bereyden dat naaste jaar volgende, alsoe dat die twee waterlopen sollen een gemeen ende gelyke graffte hebben buiten den dijk, die gemeenlijk geheten word den Roder.
- Ende den gemeenen graffte offte sloet sollen die voors. soeven kerken op gemeene kost ende arbeydt wal graven unde bereyden.
- [8] Unde soevoele als de twee kaspelen van Langewolt geholpen hebben dit jaer den vijff kaspelen in Vredewolt in hoer wateringe te graven binnendykes, soevoele sollen die vijff kaspelen van Vredewolt die ander twee kaspelen van Langewolt dat jaer daerna helpen graven hoer leydinge binnendijks, ten ware dat men nu voortan eene gemene wateringe binnendykes beliefden to bekomen, bereyden en maken.
- [9] Dat gelt, daer men dat landt mede kopen solde tot de wateringe die men graven sal, offte daer eenige twijst van rese, sal dorch Tydericus pruest voors. mijt twee priesteren in Langewolt ende twee priesteren in Vredewolt, dorch ons daertoe verkoeren, gewerdeert offte gesettet worden.
- [10] • Item die vijff kaspelen in Vredewolt sollen hoere watertucht graven unde bereyden in eene steede ghieten Yka flank offte die nye graft tusschen den dijk ghieten Nordyke ende die steede ghieten Oppa sonder in den kaspel ... kerke gelegen, ten were by gemeen consent ende raedt der vors. partijen beliefde die watertucht beter ende nutter toe graven ende bereyden.
- [11] • Item die vijff kaspelen in Vredewolt binnen schuldigh boven hoere nyen wateringen, die sy bereyden ende maken sollen, onderhouden ende bewaeren eene brugge, daer men mit eenen wagen mag overvaren, ende van Langewolt, deent toekomt, sollen oek eenen solken brugge over die watertucht maken ende onderhouden, ten weer die partijen voors. overeen kunnen, dat se eene gemeene brugge onderhouden.
- [12] • Item wy setten ende ordineren, dat die vijff kaspelen in Vredewolt vors., tot die gemeene watertucht behoerende, sollen hoer watertucht in de steede, ghieten Zudgalgha offte Ruddendijck, alsoe stoppen, dat die waterloop niet meer in die breede sal hebben dan agt holtvoeten, daaromme dat se hoer oeveren als vors. niet moegen behouden ende verwaren.
- [13] • Item weert die watertucht der vijff kaspelen te neete gingen offte verstoppet worden, soe sal die loep van aghte voeten vors. geheelal cessen offte te neete zijn, ter tijdt die selfste watertucht beter reformeert worden.
- Ende alsoe sollen de vijff kaspelen vorschreven van die beenginge offte benouwinge hoeres watertucht vors. in die verwaringe unde vernyenge offte onderholdinge die oeveren hoeres watertucht gansch geheel gevryet zijn, alsoe

dat se die hiernaemaels niet te verwaren ofte onderhouden schuldigh sollen zijn.

- [14] • Item die waterloep in die wege, gehieten Marrabalcka, sal alsoe geenget worden, dat die niet meer hebben sal dan veer voeten in de breette.
- Item die waterloep in de nye Monnykewegh in Tremonte sal hebben drie holtvoeten in die breede unde neet meer.

[15] Sonder alle argelist ofte bedrogh hier uitbesondert.

[16] In getuigenisse van dessen hebben wy, Tidericus pruyst vors., het segel onses profestyen, ende wy Allardus, pruest in Kusumer, des kelders unde des gansen conventes segel aldaer mijt onse segel, ende wy pastoren vors. mijt onsen segelen, die wy alsnu bruken voer onse egene segelen, kunnen wy de sumige, die nu sulvest geen zegel gebrucken, mijt der ander segelen hier an dessen gehangen sinnen te vreden desse reyse mijt den segelen der gemeente offte der landen vors. van Langewolt en Vredewolt an dessen doen hangende.

[17] Gescheen ende gegeven op den kerkhoff tho Oldekerke vors. int jaar duisent drehondert vijff en tachtentig op den aghten dagh Sacrament.

